

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 14/2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник і видавець: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права». Україна.
73039. м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
29.06.2021 р., протокол № 11

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

**Заступник
головного редактора:** **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предместніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Щебетун І.С., Горупашенко В.І. Проблеми правового регулювання парламентської опозиції в Україні.....5

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Андрієнко В.В. Правова природа договору форфейтингу.....12

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кліменко Д.І. Історико-правова природа транспортного податку – реальність сьогодення.....19

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бондаренко О.С. Способи взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії легалізації корупційних доходів...26

Боровик А.В. Зарубіжний досвід протидії корупційним кримінальним правопорушенням та можливість його застосування в Україні.....33

Стрелюк Я.В. Поняття особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу.....40

Тамерлан Курбан. Нормативно-правові основи боротьби з екстремизмом в Азербайджанській Республіці.....46

Томков О.М. Взаємодія оперативних підрозділів Національної поліції України у протидії незаконному обігу зброї, що вчиняється організованою злочинністю.....57

Царюк С.В. Організаційні засади діяльності спостережних комісій щодо здійснення контролю за діяльністю установ виконання покарань.....64

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Волкова І.О. Забезпечення рівноваги між захистом інвесторів від непрямой експропріації та правом держави на регулювання.....70

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Болгар О.В. Адміністративно-правове забезпечення державної реєстрації в Україні в контексті структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади.....81

Яцишин В.В. Правова природа та зміст принципів добровільності та прийняття реальних зобов'язань, взаємної поваги та пошуку компромісних рішень у соціальному діалозі в сфері праці.....90

Власюк Д.О. Інформаційна культура та творча діяльність в мережі Інтернет.....98

Волкова І.І. Правова основа механізму захисту прав дітей.....105

Бахтіяров Узейір Маїл огли. Організаційно-правові основи діяльності поліції (на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії).....113

Волонець Д.Ф. Предмет кримінальних правопорушень, передбачених статтями 366²-366³ КК України.....118

Спільник С.І. Напрямки взаємодії державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ та релігійними організаціями в питанні протидії злочинності.....124

Молчанова А.В. Корупційні ризики в діяльності посадових осіб податкових органів при реалізації їх контрольних повноважень.....130

Літвіщенко Г.О. Плагіат у сфері засобів масової інформації.....140

Подолєв О.О. Правовідносини між організаціями колективного управління та правласниками.....146

Тицька Я.О. Розвиток міжнародно-правових механізмів щодо наукових досліджень у системі ООН.....152

Данієлян С.А. Комплексність та системність процедур податкового контролю.....160

Василенко О.Ю. Деякі зауваги щодо розуміння корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень.....166

Тимчишин А.М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....173

Барабаш А.А. Актуальні проблеми нормативного регулювання порядку оскарження повідомлення про підозру під кутом зору якості кримінального процесуального закону.....181

Кучер О.В. Особливості правового статусу роботодавця, як суб'єкта нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю.....189

Лорткпіанідзе Г.Г. Поняття та види організаційних інструментів у сфері забезпечення національної безпеки України.....196

Чечетт С.В. Фінансові правопорушення: сутність та особливості.....200

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Schebetun I.S., Horupashenko V.I. Problems of legal regulation of the parliamentary opposition in Ukraine.....5

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Andrienko V.V. Legal nature of forfeiting agreement.....12

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Klimenko D.I. Historical and legal nature of vehicle taxation – contemporary reality.....19

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Bondarenko O.S. Ways of interaction of law enforcement authorities in the field of countering legalization of corruption incomes.....26

Borovyk A.V. Foreign experience of combating criminal corruption offenses and the possibility of its application in Ukraine.....33

Streliuk Ya.V. The concept of a person who commits criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type.....40

Tamerlan Kurban. Regulatory framework for combating extremism in the Republic of Azerbaijan.....46

Tomkov O.M. The concept, content and elements of interaction of operational subdivisions of the National Police of Ukraine in the fight against illegal weapons performed by organized crime.....57

Tsariuk S.V. Organizational principles of supervisory commissions activity regarding the control over penal institutions activity.....64

INTERNATIONAL LAW

Volkova I.O. Ensuring a balance between protection of investors from indirect expropriation and regulatory powers of states.....70

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Bolhar O.V. Administrative and legal support of state registration in Ukraine in the context of structural and functional reform of the executive power system.....81

Yatsyshyn V.V. Legal nature and content of the principles of voluntary and acceptance of real commitments, mutual respect and the search for compromise solutions in social dialogue in the field of work.....90

Vlasiuk D.O. Information culture and creative activities on the internet.....98

Volkova I.I. Legal basis of the children's rights mechanism.....105

Bakhtiarov Uzeir Mail ohly. Organizational and legal bases of police activity (on the materials of Ukrainian provinces as a part of the Russian Empire).....113

Volonets D.F. Target of crime provided by articles 366²-366³ of the criminal code of Ukraine.....118

Spilnyk S.I. Directions of cooperation of the state criminal and executive service with the media and religious organizations in the issue of countering crime.....124

Molchanova A.V. Corruption risks in the activities of officials of tax authorities in the exercise of their control powers.....130

Litvishchenko H.O. Plagiarism in mass media.....140

Podoliev O.O. Legal relations between collective management organizations and copyrighters.....146

Titska Ya.O. Development of International Legal Mechanisms for Scientific Research Issues in UN System.....152

Daniyelyn S.A. Complexity and systematicity of tax control procedures.....160

Vasylenko O.Yu. Some notes on understanding corruption offenses and corruption-related offenses.....166

Tymchyshyn A.M. Use of special knowledge in the investigation of criminal offenses against traffic safety and vehicle operation.....173

Barabash A.A. Actual problems of the normative regulation of the procedure of appeal of the notification of suspicion from the point of view of the quality of the criminal procedural law.....181

Kucher O.V. Peculiarities of the legal status of the employer as a subject of supervision and control over compliance with labor legislation.....189

Lortkipanidze G.G. The concept and types of organizational instruments in ensuring the national security of Ukraine.....196

Chechett S.V. Financial offenses: essence and characteristics.....200

УДК 342.52

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.01>

Щебетун І.С.

к.ю.н., доцент,

*доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Горупашенко В.І.

*здобувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Проголошення України незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою зумовило необхідність законодавчого закріплення загальноновизнаних світовою спільнотою здобутків демократичного розвитку країн, зокрема політичного плюралізму, багатопартійності тощо, тому проблема законодавчого регулювання статусу та діяльності парламентської опозиції як невід'ємного елемента будь-якої сучасної демократичної і правової держави набула особливої гостроти. З огляду на те, що тривалий період факт існування парламентської опозиції не визнавався і навіть цілком заперечувався, про законодавче регулювання цього інституту взагалі не йшлося, тому питання щодо правового статусу парламентської опозиції в сучасній теорії конституційного права України є фрагментарними і малорозробленими.

Необхідність унормування діяльності парламентської опозиції в Україні викликана низкою чинників, зокрема потребою в удосконаленні організації роботи Верховної Ради України, зміні характеру відносин влади й опозиції, ефективному контролі за органами законодавчої та виконавчої влади, що свідчить про актуальність обраної теми.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового та політичного статусу опозиції в Україні були предметом

дослідження вітчизняних та закордонних науковців, серед яких І. Берназюк, С. Бондар, Ч. Вайз, В. Веренько, Н. Вінничук, В. Горбатенко, Ю. Древаль, І. Жданов, В. Журавський, І. Зарицька, Д. Зубрицька, К. Ірх, В. Кампо, Ф. Кирилук, Г. Кречмер, О. Кукуруз, О. Майборода, М. Орзіх, Р. Павленко, Е. Рахімкулов, Й. Рисіч, А. Ришелюк, Ф. Рудич, О. Совгіря, Т. Ткаченко, Г. Федоренко, П. Шляхтун та інші.

Формулювання завдання дослідження. Метою цього дослідження є визначення загальних проблем правового регулювання парламентської опозиції, надання пропозицій щодо напрямів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Досвід функціонування парламентської опозиції в закордонних країнах, законодавче закріплення її правового статусу потребує глибокого вивчення й осмислення цього феномену в Україні, яке варто проводити з урахуванням сучасних особливостей розвитку політичної системи нашого суспільства й особливостей історичного розвитку правової системи української держави.

С. Бондар уважав, що опозиційність є якістю, притаманною природі людського суспільства через його неоднорідність і відмінність інтересів як окремих людей, так і соціальних груп; опозиція існує в будь-якій соціальній системі, де ресурси, що визначають

поведінку її членів, розподілені нерівномірним чином, і саме у країнах із перехідним типом економіки особливе місце має належати опозиції, тому що немає досконалого демократичного управління, і значне місце ще займає моністична теорія буття у сфері політичної діяльності [1, с. 47].

Дослідження питання правового регулювання статусу парламентської опозиції варто почати з розгляду її поняття.

За часів незалежності України було чимало спроб врегулювати проблему законодавчого регулювання цього інституту, але жоден із внесених на розгляд Верховної Ради України законопроектів так і не набув характеру закону, однією із причин цього, як вважають фахівці, є відсутність єдиного підходу до визначення опозиції.

Думки науковців, які досліджували питання опозиції, також різняться. Так, М. Баглай і В. Туманов розглядають опозицію в конституційному праві як політичну діяльність партій, груп і рухів, які не згодні з урядовим курсом і методами реалізації цього курсу, ведуть з урядом і політичними силами, яких він представляє, боротьбу за державну владу [2, с. 289].

В. Маклаков опозицію характеризує як партію або політичні партії і групи, що мають розбіжності з урядом щодо політики, що ним проводиться, або з політичним режимом [3, с. 309].

С. Авак'ян залежно від форми правління держави, у якій функціонує опозиція, розрізняє парламентську опозицію в парламентській республіці, визначає її як сукупність депутатів або депутатських об'єднань, що охоплюють тих парламентарів, які не становлять більшості в парламенті / палаті парламенту, тому не мають прямого впливу на формування уряду, склад якого визначається партією / партіями, рухом / рухами, що мають більшість, опозиція фактично існує як меншість, або проголошує себе «парламентською опозицією». У президентській республіці, як вважає вчений, – це сукупність депутатів парламенту / палати парламенту, які фактично, через свою діяльність,

або в доповнення до цього ще й офіційно оголошують себе «противниками курсу президента держави» [4, с. 419].

Існує також думка, що під парламентською опозицією варто розуміти групу депутатів парламенту або парламентську фракцію якої-небудь партії, що не бере участі у формуванні уряду, виступає з низкою принципових питань проти урядової політики [5, с. 264].

В. Бабкін опозицію розглядає у двох аспектах: 1) як протидію, опір офіційній політиці, визначеним діям і поглядам; 2) як політичну партію або інше угруповання, які виступають проти політики більшості або панівного режиму, пропонують альтернативну політику, інший спосіб розв'язання проблем [6, с. 282].

Н. Грушанська визначає парламентську опозицію як парламентську / депутатську групу чи фракцію представленої а парламенті політичної партії або коаліцію (об'єднання, блок) таких партій, які незгодні з політичним курсом глави держави та/або виконавчої влади [7, с. 437].

Л. Гонюкова під парламентською опозицією розуміє групу депутатів парламенту або парламентську фракцію політичної партії, яка не бере участі у формуванні уряду і виступає проти урядової політики [8, с. 158].

Заслуговує на увагу науковий підхід, відповідно до якого опозиція характеризується як специфічна форма політичного впливу на органи державної влади з боку різних соціальних і політичних груп із метою законодавчого забезпечення своїх інтересів, структурними одиницями якої варто вважати також індивідів – фізичних осіб та членів різних соціальних груп, що представляють і захищають (виражають) їхні інтереси, і створюються для захисту інтересів фізичних і юридичних осіб, діють через відповідні об'єднання (організації) і партії, які протидіють державній владі, якщо остання у внутрішній і зовнішній політиці не враховує і не реалізує інтереси опозиції [9, с. 13].

Окремі дослідники пропонують уживати термін «цивілізована опозиція», що у

класичному розумінні передбачає не тільки партію, яка перемогла на виборах, а й партію, яка зазнала поразки, які визнають законність і справедливість встановлених правил, а також те, що благополуччя однієї зі сторін не можна досягти кривдженням іншої. Зрештою, політичні перемоги й поразки не є остаточними: варто потерпіти до наступних виборів [10, с. 21].

У проєкті закону України «Про парламентську опозицію» від 30 серпня 2019 р. зазначено, що «парламентська опозиція – це створена у визначеному цим Законом порядку депутатська фракція або добровільне об'єднання депутатських фракцій (груп) та народних депутатів України, що не увійшли до коаліції депутатських фракцій, які не погоджуються з політичним курсом коаліції та сформованого нею Кабінету Міністрів України» (ст. 1) [11]. Це визначення дещо суперечить сутності опозиції з огляду на те, що вона є не лише «противником» існуючої влади, а й представляє різні групи та верстви населення, які мають інші погляди, що, на нашу думку, повинно бути відображено в цьому терміні.

Якщо звернутися до аналізу практики закордонних держав із цього питання, то варто зазначити, що сам термін «опозиція» в іноземному законодавстві вживається рідко, натомість більш уживаним поняттям є «політична (або «парламентська») меншість», на що свого часу звернув увагу Конституційний Суд України, який зауважив: «Конституційні теорія і практика оперують поняттям «парламентська (депутатська) більшість» досить часто. Воно позначає певну організацію парламенту в результаті перемоги партії (блоку партій) на виборах або об'єднання партій у коаліцію після виборів. Парламентська (депутатська) більшість бере на себе відповідальність за формування державної політики, керівництво парламентом тощо» [12].

Варто зазначити, що упродовж нетривалого періоду (2008–2010 рр.) в Україні існував відповідний нормативно-правовий акт (Регламент Верховної Ради в редакції 2008 р.), який

містив окремий розділ «Парламентська опозиція», де визначались питання утворення та припинення діяльності опозиції, її права.

Так, встановлювалась вимога щодо затвердження окремого положення для організації роботи опозиції; надавалось право вимагати скликання позачергової сесії парламенту чи проведення додаткового пленарного засідання; внесення без голосування питань до порядку денного сесії та пленарного тижня; встановлювався щотижневий час для розгляду питань, запропонованих опозицією; було надано право виступу її представника під час розгляду Верховною Радою питань про засади внутрішньої та зовнішньої політики, програму діяльності й відповідальність уряду, стан виконання держбюджету; закріплювалось представництво опозиції під час розподілу керівних посад у парламенті та його органах; надавалось право створення «опозиційного уряду», який аналізував діяльність уряду й інших органів виконавчої влади, контролював підготовку й виконання держбюджету, мав право представляти альтернативні пропозиції щодо програми діяльності й актів Кабінету тощо.

Дискусійним також залишається питання щодо способу закріплення статусу опозиції. Так, окремі науковці та політики свого часу пропонували це відобразити безпосередньо в тексті Конституції, аргументували необхідністю саме на конституційному рівні забезпечити гарантії існування і діяльності політичної опозиції, розробити для опозиції механізми громадського контролю за діяльністю Президента, уряду та парламентської більшості [13, с. 75–76]. Представники іншого підходу зауважили, що недоречним було б перенесення регулювання статусу парламентської більшості та парламентської меншості (опозиції) чи будь-яких його елементів у текст Конституції України [14, с. 305].

Варто зазначити, що в більшості країн світу немає окремих законів, які регулюють опозиційну діяльність, практично немає країн, у яких опозиції належить право

вирішувати важливі кадрові й контрольні повноваження. Зазвичай діяльність парламентської опозиції полягає в роботі в комітетах та інших структурних підрозділах парламенту, внесенні запитань і звернень до урядовців, ініціюванні відповідальності уряду. Важливою ознакою демократичних держав є партнерські стосунки між парламентською більшістю (коаліцією) та парламентською меншістю (опозицією), що гарантує ефективну, плідну та конструктивну роботу в парламенті.

Нині науковці й експерти висловлюють різні думки щодо необхідності законодавчого врегулювання статусу парламентської опозиції. Так, М. Росенко зауважує: «Особливістю існування парламентської опозиції в європейських країнах є те, що в більшості країн опозиційна діяльність окремими законами не регулюється, а поняття інституційно оформленої опозиції сприймається де-факто. Історичні традиції публічного управління базуються на стабільній партійній системі. Водночас політичний склад більшості та меншості є приблизно однаковим, та опозиція після чергових виборів стає «більшістю», а «більшість» – переходить в опозицію (США, Бельгія, Великобританія, Португалія, Швеція, Франція тощо)» [15].

Доцільно звернутись до раніше згаданого висновку Конституційного Суду України, у якому він констатує, «що запровадження в Конституції України поняття «постійно діюча парламентська більшість» логічно зумовлює потребу доповнити її гарантіями (хай навіть у загальній формі) для тієї частини складу Верховної Ради України, яка не входить до «постійно діючої парламентської більшість» і яку умовно можна характеризувати як «парламентську меншість». Невизначеність гарантій функціонування такої меншості може призвести до порушення однієї з основних засад, на яких ґрунтується суспільне життя в Україні, – політичної та ідеологічної багатоманітності (ст. 15 Конституції України), і обмеження конституційних прав громадян, передбачених, зокрема, ст. ст. 34 і 38 Конституції України» [12].

Вирішення цієї проблеми потребує тривалої та колективної роботи всіх представників законодавчої та виконавчої влади. Одним із варіантів вирішення може бути ухвалення окремого Закону «Про парламентську опозицію»; іншим, на нашу думку, виправданим та логічним, може бути внесення відповідних змін до чинного Закону України «Про Регламент Верховної Ради України».

За будь-якого способу вирішення цієї проблеми слушною є думка, яку висловив Д. Черетун. Він зауважив, що варто взяти до уваги таке: право висування кандидатів на парламентських виборах належить лише політичним партіям; стабільність фракційної організації партій у парламенті та прогнозованість діяльності парламенту як результат чіткої структурованості та високої партійної дисципліни; обмеження конкурентної боротьби за владу та процес здійснення влади рамками конституції і права; лояльний характер опозиції; безпосередню участь парламентської більшості у визначенні кандидатури прем'єр-міністра та складу уряду; відповідальність партій за здійснювану ними державну політику, зокрема відповідальний характер критики опозиції; отримання парламентською опозицією посад заступників голів парламентських комітетів; визначення порядку денного урядом після консультацій із представниками парламентської опозиції, а також право не менш як 1/3 частини членів палати парламенту направляти президенту петицію з вимогою відмовитися від підписання акта і вимагати проведення референдуму; право парламентської опозиції розпоряджатися певною частиною бюджету комітету; комплектування наукових і допоміжних служб парламенту за згодою з парламентською опозицією тощо [16].

Висновки. Зважаючи на думки науковців, експертів, народних депутатів та урядовців, вітчизняну та зарубіжну парламентську практику, законодавчі положення стосовно парламентської опозиції повинні містити положення щодо: гарантування опозиції

права очолювати комітети Верховної Ради України, які виконують контрольні функції (комітети з питань бюджету, Регламенту, свободи слова); одну з посад Першого заступника чи заступника Голови Верховної Ради України має обіймати представник опозиції; надати право опозиції щодо впливу на формування порядку денного парламенту,

зокрема, шляхом встановлення окремого дня для розгляду законопроектів, внесених їх представниками; передбачити право висунення кандидатур до складу контролюючих органів (Рахункова палата); передбачити право формування «опозиційного уряду», визначити його повноваження та юридичну значущість рішень.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню інституту парламентської опозиції з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду. Доведено, що функціонування парламентської опозиції в закордонних країнах, законодавче закріплення її правового статусу вимагає глибокого вивчення й осмислення цього феномену в Україні, яке варто проводити з урахуванням сучасних особливостей розвитку політичної системи нашого суспільства й особливостей історичного розвитку правової системи української держави.

Аргументовано, що існування парламентської опозиції забезпечує реалізацію функції парламентського контролю, тому необхідність унормування діяльності парламентської опозиції в Україні викликана низкою чинників, зокрема потребою в удосконаленні організації роботи Верховної Ради України, зміні характеру відносин влади й опозиції, ефективному контролю за органами законодавчої та виконавчої влади. Проаналізовано різні наукові підходи щодо дефініції терміна «парламентська опозиція»; досліджено проблеми відносин влади та «парламентської меншості»; визначено цілі та завдання опозиції; розглянуто права парламентської опозиції, зокрема право на формування опозиційного уряду («тіньовий кабінет міністрів») з урахуванням аналізу практики існування опозиції в Україні упродовж нетривалого періоду (2008–2010 роки) та відповідного нормативно-правового акта (Регламент Верховної Ради в редакції 2008 року), який містив окремий розділ «Парламентська опозиція», де визначались питання утворення та припинення діяльності опозиції, її права.

Проаналізовано законопроект «Про парламентську опозицію», виявлено його дискусійні питання те недосконалість окремих норм, наголошено на необхідності формування нормативно-правової бази, аргументовано, що вирішення цієї проблеми потребує тривалої та колективної роботи всіх представників законодавчої та виконавчої влади, одним із варіантів вирішення якої може стати ухвалення окремого Закону «Про парламентську опозицію», або іншим, на нашу думку, виправданим та логічним, може бути внесення відповідних змін до чинного Закону України «Про Регламент Верховної Ради України».

Ключові слова: парламентський контроль, парламентська опозиція, опозиційний уряд, нормативне закріплення, статусу опозиції.

Schebetun I.S., Horupashenko V.I. Problems of legal regulation of the parliamentary opposition in Ukraine

Summary

The article is devoted to the study of the institution of parliamentary opposition taking into account domestic and foreign experience. It is proved that the functioning of the parliamentary opposition in foreign countries, legislative consolidation of its legal status requires in-depth study and understanding of this phenomenon in Ukraine, which should be carried out taking into account modern features of the political system of our society and historical development of the Ukrainian legal system.

It is argued that the existence of the parliamentary opposition ensures the implementation of the function of parliamentary control, so the need to normalize the parliamentary opposition in Ukraine is caused by a number of factors, including the need to improve the organization of the Verkhovna Rada, change the nature of relations between government and opposition. Various scientific approaches to the definition of “parliamentary opposition” are analyzed; the problems of the relationship between the government and the “parliamentary minority” are studied; the goals and tasks of the opposition are defined; the rights of the parliamentary opposition were considered, in particular – the right to form an opposition government (“shadow cabinet”), taking into account the analysis of the practice of opposition in Ukraine for a short period (2008–2010) and the relevant legal act (Rules of Procedure of the Verkhovna Rada in 2008), which contained a separate section “Parliamentary Opposition”, which identified issues of formation and termination of the opposition and its rights.

The draft law “On Parliamentary Opposition” was analyzed, its debatable issues and imperfection of certain norms were revealed, the necessity of formation of normative-legal base was emphasized and it was argued that solving this problem requires long and collective work of all representatives of legislative and executive power. The adoption of a separate law “On the Parliamentary Opposition” or other, in our opinion, justified and logical, may be the introduction of appropriate amendments to the existing Law of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine”.

Key words: opposition, parliament, institutionalization, civilized opposition, normative consolidation, legal regulation, status of opposition.

Список використаних джерел:

1. Боднар С. Поняття політична опозиція в дослідженні владних відносин: український та закордонний досвід. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 2. С. 44–53.
2. Опозиция. *Малая энциклопедия конституционного права* / М. Баглай, В. Туманов. Москва : БЕК, 1998. 519 с.
3. Опозиция парламентская. *Большой юридический словарь* / под ред. А. Сухарева, Д. Зорькина, В. Крутских. Москва : Инфра, 1999. 790 с.
4. Парламентская оппозиция. *Конституционное право : энциклопедический словарь* / С. Авакьян ; под ред. С. Авакьяна. Москва : Норма, 2000. 688 с.
5. Опозиция парламентская. *Юридический энциклопедический словарь* / под ред. В. Крутских. Москва : Инфра-М, 2001. 704 с.
6. Бабкін В. Опозиція. *Юридична енциклопедія* : у 6-ти т. / за ред. Ю. Шемшученка та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. 744 с.
7. Грушанська Н. Парламентська опозиція. *Юридична енциклопедія* : у 6-ти т. / за ред. Ю. Шемшученка та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. Т. 4. 744 с.
8. Гонюкова Л. Правова інституціоналізація парламентської більшості та опозиції. *Парламентсько-президентська форма правління: Україна та німецький досвід* : збірник наукових праць / за наук. ред. І. Розпутенка. Київ : К.І.С., 2003. С. 156–162.
9. Політична опозиція : навчальний посібник / за заг. ред. В. Гошовської, К. Ващенко, Ю. Кальниша. Київ : НАДУ, 2013. 208 с.
10. Політична влада і опозиція в Україні: порівняльний аналіз із зарубіжними країнами : монографія / за заг. ред. Ф. Рудича. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 488 с.
11. Про парламентську опозицію : проект закону від 30 серпня 2019 р. № 1211. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66576.
12. Висновком Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту закону України «Про внесення змін до

Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» вимогам ст. ст. 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до ст. ст. 76, 80, 90, 106 Конституції України) від 27 червня 2000 р. № 1-в/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-00#Text>.

13. Мірошниченко Ю. Формування парламентської більшості: проблеми та перспективи. *Формування парламентської більшості. Стан, проблеми, перспективи* : матеріали Круглого столу. Київ : Видавничий дім «Юридична книга», 2010. С. 74–76.
14. Журавський В. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми). Київ : Парламентське видавництво, 2012. 344 с.
15. Росенко М. Парламентська опозиція: сутність і політичний імідж, участь у політичному житті URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Arpu/2010_2/doc/5/04.pdf.
16. Черетун Д. Закон про опозицію: забаганка, інструмент маніпуляції чи необхідність? URL: https://lb.ua/news/2020/02/28/451144_zakon_pro_opozitsiyu_zabaganka.html.

Андрієнко В.В.

к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного та господарського права та процесу
Міжнародний гуманітарний університет

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ФОРФЕЙТИНГУ

Постановка проблеми. Форфейтинг – одна з форм фінансування в разі зовнішньоекономічних контрактів. Іноді він зводиться до дисконтування рахунків. Відмінність форфейтингового кредиту від комерційного для продавця товарів полягає в тому, що за проданих за його допомогою товар він одержує в найкоротші терміни платежі готівкою, а в разі продажу у кредит – тільки вексель. Одержаний вексель він може реалізувати й одержати наявні кошти, але зазвичай у меншому розмірі, ніж за умови продажу рахунків-фактур [1, с. 20].

Формулювання завдання дослідження. У статті розглянуто правову природу договору форфейтингу.

Виклад основного матеріалу. За договором форфейтингу форфейтер передає або зобов'язується передати грошові кошти клієнту / експортеру, а клієнт відступає або зобов'язується відступити форфейтеру своє право грошової вимоги до боржника за зовнішньоекономічним контрактом, яке гарантоване виданим векселем / тратою або іншим борговим документом чи гарантією.

На підставі такої запропонованої нами дефініції договору форфейтингу можна говорити про його характеристику – вичленення найбільш суттєвих ознак як договору взагалі, що відображають сутність і особливість правового зв'язку між сторонами. Передусім звернемо увагу на те, що договір форфейтингу належить до нетрадиційних, чи атипових.

Здебільшого він визначений як двосторонній договір, укладений між клієнтом і форфейтером. Тож він створює права й обов'язки як

для клієнта-експортера (продавець) і форфейтера, так і імпортера (покупець) та гаранта. Можна стверджувати, що зобов'язання сторін у форфейтингу взаємні і послатись на проф. О.С. Іоффе, який підкреслював, що взаємними називаються зобов'язання, кожен учасник яких є кредитором і боржником водночас. Їм протиставлені зобов'язання, у яких одна особа є тільки кредитором, інша – тільки боржником [2, с. 265].

Проте клієнт, що уступив форфейтеру вексель і права на його погашення, переадресує грошові вимоги до емітента. Подібна ситуація виникає й за договором перевезення, коли вантажовідправник передає право на отримання вантажу вантажоотримувачу.

Для двосторонніх договорів характерні зустрічна спрямованість і взаємозалежність прав і обов'язків його сторін. Такий підхід є виправданим, досить виваженим і підтримується в доктрині цивільного права. Тож стосовно предмета форфейтування як основної умови цього договору – права грошових вимог експортера до імпортера, перший повинен передати права на них разом із забезпеченням (вексель чи інший борговий документ), а форфейтер прийняти. Зустрічним зобов'язанням є сума вимоги, що передається за договором від форфейтера до клієнта-експортера. Зазвичай вартість форфейтингу складається із: прибутку форфейтера; вартості наданих грошових коштів; покриття від комерційного ризику; покриття від політичного ризику; покриття від валютного ризику; покриття процентного ризику.

Даний договір може передбачати як негайне перерахування грошей на рахунок клієнта-експортера в разі передачі векселя (за моделлю договору позики), так і зобов'язання передати їх у майбутньому (за моделлю кредитного договору). Так само і клієнт-експортер або поступається певною грошовою вимогою форфейтеру негайно, або зобов'язується поступитися нею в майбутньому через встановлений договором строк. Це надає можливість існування як реального, так і консенсуального договору форфейтингу, і можливість або неможливість примушування сторін до виконання договірних зобов'язань. За консенсуальності договору форфейтингу обов'язки сторін виникають із моменту досягнення сторонами домовленості за всіма істотними умовами договору (ч. 1 ст. 638 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України) [3]. Тож консенсуальність виходить із визнання договору укладеним у момент отримання тим, хто відправив оферту, акцепту. Саме він сконструйований як генеральний правоустановчий юридичний факт – основа виникнення між сторонами договірної правового зв'язку. Конструкція реальності договору потребує систематизованої сукупності юридичних фактів: укладення договору та дій із виконання сторонами юридичного обов'язку. Тим самим права іншої сторони є більш гарантованими, а сам договір форфейтингу є укладеним із моменту передачі форфейтер-векселя і перечислення на рахунок клієнта-експортера передбаченої суми.

Договір форфейтингу є оплатним, оскільки сторони, укладаючи його, «мають на меті задоволення відомого майнового інтересу» [4, с. 130], де кожен із учасників має свій майновий інтерес і вигоду.

У французькому праві цей договір вважається безіменним і укладається за всіма правилами договорів приватного права [5, с. 257]. Категорія договорів, іменованих «безіменними», отримала таке визначення в римському праві, де “*contractus innominati*” називали договори, що перебувають за межами

створених законодавцем договірних моделей [6, с. 236]. Вони характеризувалися значним розширенням меж позовного захисту. Сторона, що виконала договір, набувала права вимагати від іншої не тільки повернення виконаного, але і виконання самого договору. За кодифікацій Юстиніана серед безіменних контрактів до форфейтингу більш прийнятна формула: «Я учиняю на твою користь певну дію з тим, щоб ти передав мені право власності на річ – *facio, ut des*» [6, с. 230]. Така умова виникає в разі покупки банком у клієнта боргових вимог.

У договорі форфейтингу простежуються дві групи правових відносин: основні (внутрішні) і похідні (зовнішні) [7, с. 62]. Внутрішні утворюють правовий зв'язок між безпосередніми сторонами договору: форфейтером і клієнтом-експортером, зовнішні – між форфейтером та імпортером як боржником експортера. Не виключено й інші забезпечувальні зв'язки з банком організатором, банком-гарантом, третьою особою – емітентом цінного паперу, що переданий форфейтеру в забезпечення грошової вимоги. Очевидно, що ці правові зв'язки, хоча й тісно пов'язані з договором форфейтингу, але не входять у його предмет.

Укладення договору форфейтингу має певну мету, зокрема й отримання експортером грошей замість свого права грошових вимог до імпортера, а точніше, прибутку. Ідеться про фінансування клієнтів під укладений ними договір на поставку товарів, виконання робіт, надання послуг, але у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Інакше кажучи, форфейтер купує в експортера грошові вимоги до імпортера, а якщо той видав експортеру вексель, то йдеться про купівлю цінного паперу згідно з вимогами чинного законодавства, для обігу цінних паперів – згідно із Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» [8].

У разі купівлі вимог форфейтер набуває право на грошові кошти, які він має одержати від боржника, а клієнт не відповідає перед форфейтером за те, що надалі вони виявилися

менше тієї ціни, яку він заплатив за грошову вимогу. Відповідно до ч. 2 ст. 656 ЦК України предметом договору можуть бути майнові права, а за ч. 3 й право вимоги, якщо така вимога не має майнового характеру [3]. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про поступку права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом. Це положення не надає нам підстав для можливості віднесення форфейтингу до договорів купівлі-продажу, а виділення їх як виду фінансових послуг.

У разі «купівлі» права вимоги форфейтер укладає комерційний договір, ступінь ризику якого досить високий. Але він має мету отримання прибутку завдяки подальшій «торгівлі» грошовими вимогами як одну з ознак підприємництва, що закріплена у ст. 42 Господарського кодексу (далі – ГК) України. Відповідальність клієнта настає лише за недійсність боргових зобов'язань, права вимоги за якими перейшли до форфейтера.

Договір форфейтингу – це нетипова домовленість, за якою форфейтер передає або зобов'язується передати грошові кошти клієнту / експортеру, а клієнт відступає або зобов'язується відступити форфейтеру своє право грошової вимоги до боржника за зовнішньоекономічним контрактом, яке гарантоване виданим векселем / тратою або іншим борговим документом чи гарантією.

Апріорі визначення переваг однієї договірної форми кредитування над іншою може вестись через їхню економічну ефективність, гарантованість суб'єктивних прав та правомірних інтересів сторін. Для визначення основних переваг форфейтингу для українських та не тільки українських позичальників перед іншими формами кредитування варто було б виходити з позитивної моделі форфейтингу та договору форфейтингу, його юридичної характеристики. Проте, як ми встановили, окрім Правил, у Німеччині більше нічого немає, і треба застосовувати аналогію закону.

Як ми встановили, форфейтинг є різновидом кредитування як позики у грошовій

формі, що надається кредитно-фінансовими установами на умовах строковості, платності та повернення через укладення різновиду кредитного договору між кредитором і позичальником, який є стороною зовнішньоторгового контракту – матеріально оформленої угоди двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав і обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності [9].

Як уже зазначалося, форфейтинг є покупкою боргових документів без права регресу на будь-якого попереднього держателя зобов'язання. Форфейтуємі боргові документи повинні бути погашені в майбутньому. Вони зазвичай виникають у результаті поставки товарів чи послуг. З метою усунення повторів, а також у зв'язку з тим, що термін «форфейтинг», як ми вважаємо, є складовою частиною терміна «фінансові послуги», доцільно визначитись у тому, що похідні від них терміни «форфейтинг», «форфейтингове фінансування», «форфейтування», «угоди форфейтування зобов'язань», «форфейтингові угоди», «форфейтинговий контракт» надалі будуть уживатися як синоніми. З іншого боку, цей підхід здебільшого відображає економічну складову частину і менше правову. За таких умов нам видається виправданим підхід, що був застосований в низці інших досліджень окремих інститутів договірної права.

Відомі дефініції здебільшого відображають природу всякого договору як правового явища взагалі (домовленість) та його окремого прояву стосовно окремого предмета (інститут) зокрема. Подальша можливість виявлення змісту договору форфейтингу можлива лише за умови врахування його призначення та внутрішнього взаємозв'язку. Звідси й потреба встановлення причинного зв'язку й питання, чи має цей договір самостійний характер, чи є забезпеченням іншого договору зовнішньоекономічного характеру.

Договір форфейтингу – правова форма фінансування експортера до моменту отримання ним оплати за поставлені товари. Інакше кажучи, ідеться про продаж спочатку товарів іноземному споживачу, а потім грошових вимог до останнього – форфейтеру. Спочатку вчиняється продаж у формі експорту, а потім продається борг імпортера форфейтеру як поступка грошової вимоги, що підтверджена цінним папером. За таких обставин доцільно звернутися до тлумачення купівлі-продажу. Якщо виходити з публічного законодавства, то відповідно до ст. 14 Податкового кодексу (далі – ПК) України [10] продаж товарів – усі операції, що здійснюються на підставі договорів купівлі-продажу, міни, поставки й інших цивільно-правових договорів, які передбачають передачу прав власності на такі товари за плату або компенсацію, незалежно від строків її надання, а також операції з безоплатного надання товарів. Не є продажем операції з надання товарів у межах договорів комісії, зберігання (відповідального зберігання), поруки, інших цивільно-правових договорів, що не передбачають передачу прав власності на такі товари. Звідси однозначно можемо зробити висновок, що критерієм віднесення договору до типу купівлі-продажу є передача права власності від продавця до покупця. Як влучно сформульовано у ст. 776 Німецького цивільного уложення [11], купівлею-продажем є угоди з перенесення права власності від однієї особи до іншої за плату, що усуває плутанину, яка виникла з розширенням предмета купівлі-продажу у ст. 656 ЦК.

Водночас податкове законодавство оперує поняттям «купівля-продаж» більш широко, зокрема передбачає продаж результатів робіт (послуг) – усякі операції цивільно-правового характеру з надання результатів робіт (послуг), з надання права на користування або на розпорядження товарами, зокрема й нематеріальними активами, іншими, ніж товари, об'єктами власності за компенсацію, а також операції з безоплатного надання результатів робіт (послуг). Продаж результатів робіт

(послуг) включає, зокрема, надання права на користування товарами в межах договорів лізингу (оренди), продажу, передачу права на підставі авторських або ліцензійних договорів, а також інших способів передачі об'єктів авторського права, патентів, знаків для товарів і послуг, других об'єктів права інтелектуальної, зокрема і промислової, власності. Податкове законодавство абстрагується від сфери застосування договорів купівлі-продажу й орієнтується на внутрішнє і зовнішньоекономічне застосування. Це слугує розширеному застосуванню форфейтингу.

Зв'язок з експортом наводить на висновок, що форфейтинг належить до фінансування експорту товарів та послуг, а якщо точніше, то на практиці більшість форфейтингових договорів пов'язані з поставкою товарів у великих обсягах чи інноваційного товару. Поставка товару може здійснюватися в межах однієї країни. Проте більшість договорів форфейтингу засновані саме на експортних поставках. Тож справедливо, що зовнішньоекономічний експортний факторинг є форфейтингом, чи інакше останній – різновид факторингу.

Варто також зауважити можливість застосування різного роду застережень, які характерні для зовнішньоекономічних контрактів. У разі перевodu боргового зобов'язання на покупця продавець часто використовує формулу «без (права) регресу», що охоплює передачу всіх ризиків та відповідальності з виплати боргу на форфейтера. Звідси й важлива перевага для продавця експортної продукції – отримання реальних грошей відразу взамін прибутку, що повинен бути отриманий у майбутньому. Покупець за договором форфейтингу дисконтує борговий інструмент за прийнятною ставкою і виплачує зразу ж суму за вирахуванням дисконту за весь період до дати погашення боргу. За умови, що експортер продав у належній формі оформлений борговий інструмент (вексель), який гарантований або авальований банком із країни-імпортера, – у цей момент його обов'язки за цією угодою закінчуються.

З технічного боку форфейтинг може бути представлений як рефінансування за фіксованою ставкою товарного кредиту поставальника, що наданий експортером своєму клієнту. Таке рефінансування розглядається як погашення старої заборгованості шляхом випуску нової позики, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами. Цей вид експортного фінансування застосовується посередництвом дисконту (без права регресу) послідовних серій простих векселів чи трат, що виставлені як платіжні зобов'язання покупця за зовнішньоторговельним контрактом з експортером в обмін на отримані товари чи послуги. Водночас простий вексель – письмова обіцянка заплатити в майбутньому обумовлену суму. Такий простий вексель застосовується як вид комерційного цінного паперу без спеціального забезпечення в товарних угодах на строк, а також у разі прямого отримання позики [12, с. 128].

У разі укладення договору форфейтингу експортер замість дебіторської заборгованості на балансі отримує реальні гроші, що збільшує його ліквідність; фінансування експортера здійснюється в необхідній йому валюті, що має велике значення в разі експорту товарів в ті країни, де нема спільної

валюти. У зоні євро досягається практично повне покриття політичних, економічних та інших ризиків коштом банку-форфейтера.

Висновки. Форфейтинг забезпечує кредитування з фіксованою процентною ставкою. Такий кредит надається форфейтером без права регресу на експортера. Експортер за договором форфейтингу отримує наявні кошти одразу ж після поставки товарів чи надання послуг від форфейтера, а той зберігає свої вимоги до імпортера. Водночас експортер не витрачає кошти та час на адміністрування й інкасування своїх боргів. Форфейтер приймає на себе валютні та процентні ризики, а також кредитні ризики, які пов'язані з державним дефолтом і невиконанням зобов'язань гарантом за таким контрактом.

Договір форфейтингу є змішаним, комплексним, двостороннім, може бути як реальним, так і консенсуальним, оплатним, аляторним. Його легалізація в національному позитивному праві, зокрема в ЦК України, сприятиме його популяризації, єдності праворозуміння та правозастосування. Надалі, якщо цього будуть вимагати інтереси українських експортерів, не виключено й ухвалення окремого рамкового закону про форфейтинг. Безсумнівно, такий захід лише сприятиме збільшенню експортно-імпортних договорів.

Анотація

У статті розглянуто поняття та правову природу договору форфейтингу. Варто відмітити, що актуальність дослідження визначається тим, що договір форфейтингу відносно новий у системі цивільно-правових договорів України і потребує свого доктринального дослідження, внесення змін до Цивільного кодексу України.

Зазначено, що форфейтинг – це одна з форм фінансування в разі зовнішньоекономічних контрактів. Визначено, що у світовій практиці склалися певні схеми укладення договору форфейтингу, які ми використовуємо під час висвітлення зазначених правовідносин. Для експортера, що прагне вийти на ринок форфейтингу, необхідно визначити мету його залучення і спільно з банком-організатором розробити стратегію виходу позичальника на цей ринок.

Проаналізовано найбільш суттєві ознаки договору форфейтингу, які відображають сутність і особливість правового зв'язку між сторонами. Зазначено, що це двосторонній договір, укладений між клієнтом і форфейтером.

Відмічено, що предмет договору створює права й обов'язки як для продавця і форфейтера, так і для імпортера (покупця) та гаранта. Виділено, що для двосторонніх договорів характерні зустрічна спрямованість і взаємозалежність прав і обов'язків його сторін.

Зазначено, що предмет форфейтування як основна умова цього договору – це права грошових вимог експортера до імпортера, перший повинен передати права на них разом із забезпеченням (вексель чи інший борговий документ), а форфейтер прийняти.

Встановлено, що даний договір може передбачати як негайне перерахування грошей на рахунок клієнта-експортера в разі передачі векселя, так і зобов'язання передати їх у майбутньому. Договір форфейтингу є оплатним.

Підкреслено, що в договорі форфейтингу простежуються дві групи правових відносин: основні (внутрішні) і похідні (зовнішні). Укладення договору форфейтингу має мету – отримання прибутку.

Зроблено висновки, що договір форфейтингу – це нетипова домовленість, що забезпечує кредитування з фіксованою процентною ставкою. Він змішаний, комплексний, двосторонній, може бути як реальним, так і консенсуальним, оплатним.

Ключові слова: договір, форфейтинг, ознаки, експортер, імпортер, вексель.

Andrienko V.V. Legal nature of forfeiting agreement

Summary

The article considers the concept and legal nature of the forfeiting agreement. It should be noted that the relevance of the study is determined by the fact that the forfeiting agreement is a relatively new agreement in the system of civil law contracts of Ukraine and requires its doctrinal research and requires amendments to the Civil Code of Ukraine.

It is noted that forfeiting is one of the forms of financing in foreign trade contracts. It is determined that in the world practice there are certain schemes for concluding a forfeiting agreement, which we use in the coverage of these legal relations. It is necessary to determine the purpose of its involvement and together with the organizing bank to develop a strategy for the borrower to enter this market.

The most significant features of the forfeiting agreement are analyzed, which reflect the essence and peculiarity of the legal relationship between the parties. It is noted that this is a bilateral agreement concluded between the client and the forfeiter.

It is noted that the subject of the contract creates rights and obligations for both the seller and the forfeiter, as well as the importer (buyer) and the guarantor. It is emphasized that bilateral agreements are characterized by a counter-orientation and interdependence of the rights and obligations of its parties.

The subject of forfeiting as the main condition of this agreement is the rights of monetary claims of the exporter to the importer, the first must transfer the rights to them together with the security (promissory note or other debt document), and the forfeiter to accept.

It is established that this agreement may provide for the immediate transfer of money to the account of the exporting client when transferring the bill, as well as the obligation to transfer them in the future.

It is emphasized that the forfeiting agreement traces two groups of legal relations: basic (internal) and derivative (external). The conclusion of a forfeiting agreement pursues a specific goal – to make a profit.

It is concluded that the forfeiting agreement is an atypical agreement. It is mixed, complex, bilateral, can be both real and consensual, paid.

Key words: contract, forfeiting, features, exporter, importer, promissory note.

Список використаних джерел:

1. Косой А.М. Дебиторско-кредиторская задолженность. *Деньги и кредит*. 1998. № 2. С. 20–31.
2. Комментарий к ГК РСФСР / под ред. Е.А. Флейшиц, О.С. Иоффе. Москва, 1970.

3. Цивільний кодекс України : Закон від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
4. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. *Общее учение об обязательстве*. Москва : Юр. лит., 1950. 412 с.
5. Гавальда К., Стуфле Ж. *Банковское право*. Перев. с франц. / под ред. В.Я. Лисняка. Москва, 1966. 336 с.
6. Підпригора О.А. *Римське приватне право : підручник*. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 440 с.
7. *Банковская система России : в 3-х кн.* / под ред. Л.И. Абалкина, Г.А. Аболихина, М.Г. Адибекова. Москва, 1995. Т. 3. 564 с.
8. Бриндак Д.В. Деякі аспекти оборотоздатності боргових цінних паперів. *Европейская наука XX века – 2007* : материалы Международной научно-практической конференции. URL: http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Pravo/21864.doc.htm (дата звернення: 03.05.2021).
9. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. *Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1991. № 29. Ст. 377.
10. Податковий кодекс України : Закон України від 31 липня 2014 р. № 1621–VII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 03.05.2021).
11. Бергманн В. *Гражданское уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому уложению*, Пер. с нем. 3-е изд., перераб. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 896 с.
12. *Енциклопедичний словник бізнесмена : Менеджмент, маркетинг, інформатика* / за заг. ред. М.І. Молдованова. Київ : Техніка, 1993. 856 с.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.03>

Кліменко Д.І.

*аспірант кафедри фінансового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ПРИРОДА ТРАНСПОРТНОГО ПОДАТКУ – РЕАЛЬНІСТЬ СЬОГОДЕННЯ

Постановка проблеми. За свою історію оподаткування транспорту пережило безліч змін та нововведень. Ретроспектива транспортного податку почалась з проголошення незалежності України в 1991 році, і з цього часу він зазнав багато змін. Історико-правовий розвиток оподаткування транспортних засобів дає змогу зрозуміти, яке положення і роль він має сьогодні, можливість зробити певні висновки та не допустити помилок минулих років. Тому в даній статті ми б хотіли дослідити динаміку розвитку транспортного податку, складність розвитку якого уможливорює його поділ на ряд окремих часових періодів, що характеризують основні події становлення і розвитку транспортного податку.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є розгляд еволюції оподаткування транспортних засобів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою для етапу становлення оподаткування транспорту стало закріплення податку у складі системи оподаткування Закон України «Про податок з власників транспортних засобів і інших самохідних машин і механізмів» від 11.12.1991р [1]. Відповідно до ст. 1 зазначеного закону платниками податку визначались підприємства, об'єднання та організації, які є юридичними особами, іноземні юридичні особи, а також громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають власні транспортні засоби (автомобілі, мотоцикли, моторолери, трактори та мотоблоки) та інші самохідні машини і механізми на пневматичному ході. Платниками податку визнавались власники моторних

човнів (катерів, яхт), мотосаней. Ставки та порядок сплати податку встановлювався місцевими Радами народних депутатів базового рівня. Однак податок не справлявся із власників машин і механізмів на гусеничному ході, а також зернозбиральних і спеціальних комбайнів з двигунами [1]. Об'єкт оподаткування в себе включав чотири категорії, а саме: автомобілі легкові, автомобілі вантажні вантажопідйомністю до 7 тон, автомобілі вантажні вантажопідйомністю більше 7 тон та інші самохідні машини і механізми, а також мотоцикли, моторолери та мотоблоки. Ставка податку визначалась від потужності двигуна, або з кожної кіньської сили, або з кожного кіловата потужності.

Етап уніфікації транспортного податку. Наступним етапом у становленні транспортного податку можна вважати Закон України від 18 лютого 1997 «Про внесення змін в Закон України «Про податок з власників транспортних засобів і інших самохідних машин і механізмів» [2]. Вказаний закон вніс зміни, які торкнулись проблеми абсолютної ставки, оскільки при значних темпах інфляції це було нерозумним, внаслідок чого ставку податку стали обчислювати від мінімальної заробітної плати. Однак вказана прив'язка проіснувала відносно недовго для сільськогосподарських товаровиробників. У зв'язку із чим у 1998 році в порядку експерименту приймається Закон України «Про запровадження в порядку експерименту єдиного (фіксованого) податку для сільськогосподарських товаровиробників» від 15 січня 1998, яким для сільськогосподарських товаровиробників учасників

експерименту із запровадження єдиного податку на території Глобинського району Полтавської області, Старобешівського району Донецької області та Ужгородського району Закарпатської області до 31 грудня 2000 року зупинено дію Закону України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів». Так, господарства сплачували єдиний податок, який включав в себе 12 податків та зборів, до переліку якого входив також податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.

Даним законом об'єктом оподаткування визначалась земля, а саме площа ріллі або площа порівняної ріллі, переданої сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданої йому в користування. Ставка встановлювалась за гектар порівняної ріллі з урахуванням коефіцієнта родючості гектара ріллі кожного господарства [3]. Слід зазначити, що ставка єдиного податку визначалась у грошовій або у натуральній формі. Причому реалізація податкового обов'язку у натуральній формі була більш ефективною. Слід наголосити, що експеримент позитивно вплинув на порядок оподаткування. По-перше, спростились процедура звітності, з'явилися стимули інтенсивного використання всієї землі. По-друге, справляння податків помітно зросло, що мало значення для прийняття у 1999 році Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17 грудня 1998 року, яким описаний вище експеримент поширений на всю територію країни [4]. Порядок оподаткування сільськогосподарських підприємств збережений той самий, що і в експериментальних умовах при деяких особливостях. Так, у фіксований податок не включено ПДВ, прибутковий податок із громадян та акцизи.

Крім того, Верховною Радою України 17 лютого 2000 прийнято Закон України «Про економічний експеримент щодо стабілізації роботи підприємств легкої та деревообробної промисловості Чернівецької області»,

який діяв на території Чернівецької області у період з 1 липня 1999 року по 1 липня 2001 року [5]. Цим Законом було зупинено дію Закону України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» на період проведення експерименту для підприємств, які є його учасниками.

Наступним нормативно-правовим актом, що стосувався транспортного оподаткування, став Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування дорожнього господарства» від 16 липня 1999 року, який набрав чинності 1 січня 2000 року та містив суттєві зміни [6]. Так, змінено європейську грошову одиницю на національну грошову одиницю України, відкориговано податкові пільги (наприклад, звільнено від сплати податку навчальні заклади, які повністю фінансуються з бюджетів, однак за умови, що вони використовуються за призначенням), строки сплати податку диференційовано для фізичних та юридичних осіб. Також доповнено статтю щодо штрафних санкцій. Аналіз статті щодо терміну сплати дозволяє стверджувати, що конкретного терміну не було визначено, а сплата проводилась перед реєстрацією, перереєстрацією або технічним оглядом транспортних засобів. Саме в цей період податок став диференціюватися від виду транспортного засобу. Водночас звільнено від сплати податку інвалідів відповідно до ухваленого 22 серпня 2000 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування підприємств та організацій громадських організацій інвалідів» від 13 липня 2000 року. Незначні зміни до Закону України «Про податок з власників транспортних засобів і інших самохідних машин і механізмів» внесені Законом України «Про порядок погашення зобов'язань, платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21 грудня 2000 р.

У 2005 році постановою Кабінету Міністрів України затверджено Державну програму розвитку автомобільних доріг загального

користування на 2007–2011 роки. У цьому нормативно-правовому акті зазначено проблему розвитку автомобільних доріг, а саме: транспортно-експлуатаційний стан автомобільних доріг, мостів та дорожньої інфраструктури не забезпечує швидкого, комфортного, економічного та безпечного перевезення пасажирів вантажів, а отже, прискореного соціально-економічного, екологічно збалансованого розвитку держави, підвищення конкурентоспроможності автомобільних доріг щодо забезпечення транзитних перевезень і розвитку автомобільного туризму [7]. Фінансування зазначеної програми передбачалось здійснити за рахунок коштів, визначених Законом України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів» та ін.

Варто підкреслити, що протягом 1991–2011 років видавалась велика кількість нормативно-правових актів, роз'яснюючих порядок застосування Закону України «Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів», та внесені зміни до нього, що в подальшому привело до порушення стабільності. Ситуація дещо покращилась у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України, який можна виділити в період оптимізації.

Період перетворення пов'язано з радикальними змінами в політичному та економічному житті країни, в результаті повного реформування податкової системи України. Прийняття Податкового кодексу України внесло суттєві зміни. По-перше, податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів замінив загальнодержавний збір за першу реєстрацію транспортного засобу. Платниками збору були юридичні та фізичні особи, які здійснювали першу реєстрацію в Україні транспортних засобів, що відповідно до статті 232 Податкового Кодексу України було об'єктом оподаткування [8]. По-друге, він мав широке коло об'єктів оподаткування, оскільки до переліку входив не тільки наземний транспорт, а й ще повітряний та водний.

Нормативне регулювання оподаткування транспорту зазнало кардинальних змін у 2014 році. Чинний на сьогодні транспортний податок введено Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» [9]. Новий податок замінив свого попередника та мав низку новацій. Первісна його модель передбачала об'єм циліндрів двигуна понад 3000 куб. см. та кількість років, що минули з року випуску транспортного засобу, а саме з дати випуску не більше п'яти років, що підпадало під критерії оподаткування. Крім того, чітко закріплені та систематизовані усі елементи податку, який сплачувався систематично протягом всього періоду перебування об'єкта оподаткування у власності платника податку. Разом із тим Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» критерій об'єму циліндрів двигуна понад 3000 куб. см. скасували, замінивши його на середньоринкову вартість легкового автомобіля, яка повинна була становити понад 750 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року [10]. Вже у 2017 році Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» знижено середньоринкову вартість оподатковуваних транспортних засобів до 375 розмірів мінімальної заробітної плати, що також свідчить про порушення принципу стабільності [11]. Законодавець Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» поклав на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі обов'язок щодо визначення вартості легкового автомобіля відповідно до методики, яку затверджує Кабінет Міністрів України [12].

Однак слід зазначити той факт, що в запровадженні нового майнового податку є свої, на наш погляд, недоліки. Перший із них – це порушення принципу стабільності під час його запровадження, оскільки місцеві ради були змушені приймати та оприлюднювати рішення про встановлення транспортного податку в більш пізні строки (6 місяців до початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом), що суперечить статті 12.5 Податкового кодексу України [8]. Дана проблема викликала чимало судових спорів. Крім того, в Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році» була спроба в прикінцевих та перехідних положеннях нехтувати принципом стабільності, що суперечить нормам Податкового кодексу України.

По-друге, допускалося «заокруглення» контролюючими органами об'єму циліндрів двигуна. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України визначає середньоринкову вартість транспортного засобу у відповідному році, а контролюючі органи виносили податкові повідомлення-рішення із «заокругленням» технічних характеристик автомобіля. Так, податковим органом порушено один із принципів, передбачений підпунктом 4.1.4. пункту 4.1. статті 4 Податкового кодексу України – презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу [8].

Зазначене узгоджується із правовою позицією Верховного Суду із цього питання. До прикладу, постанова Верховного Суду від

05.11.2018 у справі № 822/2687/17. Верховний Суд зазначив, що в рішенні суду повинно бути вказана наявність норми закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, з якого б вбачалася можливість застосування приблизного (заокругленого) показника об'єму циліндрів двигунів автомобілів, які визначені в переліку, затвердженому Мінекономрозвитку. До того ж, вирішення спору на користь платника податків зумовлено як прогалиною в нормативному регулюванні вказаних правовідносин, так і положеннями податкового принципу презумпції правомірності рішень платника податків [13].

Доволі цікавим також є правовий висновок, Верховного Суду в постанові від 12.06.2018 р. у справі № 813/3965/17, відповідно до якого, обов'язок щодо визначення середньоринкової вартості транспортного засобу законодавець покладає на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику економічного розвитку. Межі повноважень податкового органу полягають виключно у прийнятті податкового повідомлення-рішення на підставі розміщеної на офіційному веб-сайті Мінекономрозвитку інформації про автомобілі, які є об'єктом оподаткування транспортним податком у податковому році [14]. Однак, як вже зазначалось у 2016, прив'язку до об'єму двигуна скасовано.

Третя вада полягає у правовому регулюванні бази оподаткування. Оскільки базою оподаткування виступає легковий автомобіль, що підпадає під визначені характеристики. Слід зазначити, що попередник транспортного податку – загальнодержавний збір за першу реєстрацію транспортного засобу – мав дуже широке коло об'єктів оподаткування. Чому не розширити цей перелік? Включити до якого: мотоцикли, літаки, судна, яхти, що значно наповнить місцеві бюджети.

Четвертий недолік – неналежні межі розмірів штрафів за несплату транспортного податку, оскільки до платників податку, які ухиляються від його сплати, накладають штраф у розмірі 340 грн, а в разі повторній несплаті – 1020 грн.

Наступною вадою можна назвати те, що в кожній адміністративно-територіальній одиниці суми сплачуваного податку відрізняються, оскільки прив'язка робиться до місця реєстрації автомобіля, тобто автомобіль може використовуватись в будь-якій місцевості, а сплаті податок підлягає там, де зареєстровано авто. Крім того, в певній місцевості, наприклад у селищі, не кожен може дозволити придбати авто, яке оподатковується транспортним податком, тому надходження від нього або є мізерними, або взагалі не наповнюють місцевий бюджет. Також у зв'язку з підвищенням мінімальної заробітної плати відбулось падіння податкових надходжень із транспортного податку, адже знизилась кількість оподатковуваних автомобілів. Ураховуючи низьку долю транспортного податку в структурі податкових надходжень до місцевих бюджетів, механізм транспортного податку підлягає подальшій модернізації для економічного розвитку країни.

Анотація

У статті проаналізовано еволюцію оподаткування транспортних засобів, починаючи із проголошення незалежності України в 1991 році до теперішнього часу. Автором досліджено динаміку розвитку транспортного податку та врахована складність його розвитку, зроблено поділ на ряд окремих часових періодів, що характеризують основні події становлення і розвитку транспортного податку. Зосереджено увагу на проблемних моментах чинного транспортного податку в Податковому кодексі України. Проаналізовано актуальні постанови Верховного Суду в спорах щодо транспортного податку, а саме: щодо «заокруглення» контролюючими органами об'єму циліндрів двигуна та щодо меж повноважень податкового органу, які полягають виключно у прийнятті податкового повідомлення-рішення, а обов'язок щодо визначення середньоринкової вартості транспортного засобу законодавцем покладено на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику економічного розвитку.

Автором проаналізовано проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень», яким запропоновано внести зміни до об'єкта оподаткування транспортного податку, а саме знизити середньоринкову вартість оподатковуваних транспортних засобів, що одразу розширить їх перелік. Зроблено висновок щодо доцільності його прийняття.

На завершення автором зроблено висновок, щодо справляння транспортного податку в такому вигляді, в якому він існує сьогодні, є малоефективним, тому наразі наша країна прагне його вдосконалити, враховуючи інтереси держави, територіальних громад, платників податку, з урахуванням сучасних умов та стану екології.

Ключові слова: податок, транспортний податок, платник податку, оподаткування, транспортний засіб.

Період оптимізації. У 2020 році Кабінетом міністрів України схвалено проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень», яким запропоновано внести зміни до об'єкта оподаткування транспортного податку, а саме – знизити середньоринкову вартість оподатковуваних транспортних засобів, що одразу розширить їх перелік [15]. Однак якщо депутати підтримують дану пропозицію, то це «вдарить по гаманцю» основної маси населення держави.

Висновки. Аналіз історико-правової природи транспортного податку показав, що, не дивлячись на різноманіття шляхів його реформування, розроблялись більш нові, покращені умови розвитку транспортного податку. І наразі наша країна прагне його вдосконалити, враховуючи інтереси держави, територіальних громад, платників податку, з урахуванням сучасних умов та стану екології.

Klimenko D.I. Historical and legal nature of vehicle taxation – contemporary reality

Summary

The article analyzes the evolution of vehicle taxation from the proclamation of Ukraine's independence in 1991 to the present. The author studies the dynamics of transport tax development and taking into account the complexity of its development, the division is made into a number of separate time periods that characterize the main events of formation and development of transport tax. The focus is on the problematic aspects of the current transport tax in the Tax Code of Ukraine. The current rulings of the Supreme Court in disputes regarding the transport tax are analyzed, namely: regarding the *rounding* of the engine cylinders by the controlling bodies and regarding the limits of the tax authority's powers, which consist exclusively in making a tax notice-decision and the obligation to determine the average market value. vehicle legislator is entrusted to the central body of executive power, which implements the state policy of economic development.

The author analyzes the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine to Ensure Balanced Budget Revenues", which proposes to amend the object of transport tax, namely to reduce the average market value of taxable vehicles, which will immediately expand their list. The conclusion on expediency of its acceptance is made.

At the end, the author concluded that the collection of transport tax in the form in which it is today – ineffective, so at present our country seeks to improve it, taking into account the interests of the state, local communities, taxpayers, taking into account modern conditions and environmental conditions.

Key words: tax, transport tax, taxpayer, taxation, vehicle.

Список використаних джерел:

1. Про податок з власників транспортних засобів і інших самохідних машин і механізмів : Закон України 11.12.1991р. № 1963-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 11. Ст. 150. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1963-12#Text> (дата звернення: 05.06.2021).
2. Про внесення змін в Закон України «Про податок з власників транспортних засобів і інших самохідних машин і механізмів» : Закон України 18.02.1997 р. № 75/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 15. Ст. 117. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.06.2021).
3. Про запровадження в порядку експерименту єдиного (фіксованого) податку для сільськогосподарських товаровиробників : Закон України 15.01.1998 № 25/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 25 . Ст. 147. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/25/98-вр#Text> (дата звернення: 05.06.2021).
4. Про фіксований сільськогосподарський податок: Закону України 17.12.1998 № 320-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 5. Ст. 39. URL : https://ips.ligazakon.net/document/T980320?an=136&ed=0000_00_00 (дата звернення 05.06.2021).
5. Про економічний експеримент щодо стабілізації роботи підприємств легкої та деревообробної промисловості Чернівецької області : Закон України 13.01.2000 № 1375-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 10. Ст. 78. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1375-14#Text> (дата звернення: 05.06.2021).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування дорожнього господарства : Закон України 16.07.1999 № 986-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999 р. № 40. Ст. 361. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/986-14/ed19990716#Text> (дата звернення: 05.06.2021).

7. Державна програма розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007-2011 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2005 р. № 710. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. С. 1925. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2005-п#Text> (дата звернення: 05.06.2021).
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. (дата оновлення 15.05.2021) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 05.06.2021).
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 3. С.18. Ст. 46.
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. С. 99. Ст. 152. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році : Закон України від 21.12.2016 № 1797-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 4, С. 37, Ст. 103. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1791-19#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні : Закон України від 21.12.2016 № 1797-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 4. С. 78, Ст. 106. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19#Text> (дата звернення: 06.06.2021).
13. Постанова Верховного Суду 05 листопада 2018 р., судова справа № 822/2687/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77636854> (дата звернення: 06.06.2021).
14. Постанова Верховного Суду 12 червня 2018 р., судова справа № 813/3965/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74671110> (дата звернення: 06.06.2021).
15. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень: від 11.11.2020 р. № 4101-д. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70402 (дата звернення: 06.06.2021).

Бондаренко О.С.

к.ю.н.,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

СПОСОБИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ДОХОДІВ¹

Постановка проблеми. Однією з найбільших перешкод для підтримки міжнародної фінансової системи, що ефективно діє, є відмивання грошей. Глобальне явище та міжнародний виклик, відмивання грошей є фінансовим кримінальним правопорушенням, яке часто включає складну низку операцій та численні фінансові установи в багатьох іноземних юрисдикціях [1, с. 122]. Відмивання грошей, що є загальним елементом більшості корупційних діянь, робить злочинний дохід легітимним. Корупціонер може придбати нерухомість за злочинні кошти, наприклад накопичить портфель активів, щоб незаконне багатство здавалося законно здобутим. Отже, успішне відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, захищає та дає можливість злочинним починанням [2, с. 76]. Боротьба з відмиванням грошей нині розглядається як пріоритетний напрям протидії організованій злочинності в більшості країн світу. Крім того, відмивання грошей також надзвичайно важко розслідувати та переслідувати. Виконання останнього завдання покладається на правоохоронні органи. Хотіли б наголосити, що інституційна побудова системи правоохоронних органів перебуває у стані перманентного становлення, на тлі якого створюються інституції, призначенням яких є запобігання легалізації доходів, зокрема й здобутих корупційним шляхом [3, с. 62]. Що стосується тих

правоохоронних органів, що нині уповноважені протидіяти легалізації доходів, то до них належать:

1) органи Національної поліції, що здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених Законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування;

2) Національне антикорупційне бюро України, що уповноважене розслідувати випадки вчинення кримінального правопорушення, відповідальність за скоєння якого передбачена у ст. 209 Кримінального кодексу України (стосовно працівників юридичних осіб публічного права);

3) Спеціалізована антикорупційна прокуратура й органи прокуратури, на які покладено завдання зі здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень;

4) Державне бюро розслідувань, яке здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, що вчинені вищими посадовими особами; службовими особами Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [4].

Формулювання завдання дослідження. Стаття присвячена розгляду способів взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії легалізації корупційних доходів.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронні органи під час своєї діяльності

¹ Робота виконана в рамках проекту № 0120U100474 «Розробка методики взаємодії правоохоронних органів України щодо протидії легалізації злочинних доходів» 0120U100474.

взаємодіють з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами влади, підприємствами, установами й організаціями, банками й іншими фінансовими установами. Категорія «взаємодія» застосовується в різних сферах наукового пізнання, зокрема й у праві. Вказана категорія найчастіше досліджується вченими в царині кримінології, кримінального процесу, криміналістики й оперативно-розшукової діяльності [5, с. 82]. Так, Г. Матусовський розглядає взаємодію як узгоджену діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на досягнення спільної мети з мінімальною витратою сил, засобів і часу [6, с. 226]. Натомість у кримінальному провадженні під взаємодією С. Тищенко розуміє дії учасників кримінального процесу, які, реалізуючи свої повноваження стосовно один одного, сприяють виконанню загальних завдань кримінального провадження. Характер взаємодії може бути різним, залежно від того, керуються безпосередні учасники спільним інтересом чи відмінними. Головне, щоб у результаті була досягнута мета, визначена для системи, у якій ці суб'єкти взаємодіють [7, с. 105].

У ч. 2 ст. 19 Конституції України визначено, що органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти тільки на підставі, у межах повноважень та способом, які передбачені Конституцією та законами України. Тому в будь-якого способу взаємодії повинна бути правова підстава для можливості його застосування [8, с. 462].

Розлогий перелік правоохоронних органів, уповноважених протидіяти легалізації корупційних доходів, зумовлює необхідність пошуку конкретних способів та методів співпраці з метою побудови єдиної стратегії протидії й обрання оптимальних із них. Системний аналіз нормативних джерел дозволяє виокремити кілька способів взаємодії правоохоронних органів один з одним у сфері протидії легалізації корупційних доходів.

По-перше, обмін інформацією. Порядок обміну інформацією, зокрема й оперативною,

проведення спільних заходів між правоохоронними органами, що наділені повноваженнями у сфері протидії відмиванню корупційних доходів, встановлюється спільними наказами відповідних органів, та/або органів, що забезпечують нормативно-правове регулювання їхньої діяльності. Для безпосереднього виявлення фактів легалізації (відмивання) коштів злочинного походження використовуються оперативні можливості різних правоохоронних органів, методи економічного аналізу, дані автоматизованих інформаційно-пошукових систем, оперативне супроводження окремих галузей національної економіки тощо. Використання такого напрямку дозволяє через виявлення легалізації (відмивання) коштів злочинного походження встановити факт учинення предикатного злочину (джерела отримання доходу злочинного походження). Нерідко проведеними заходами оперативно-розшукового спрямування неможливо встановити обставини вчинення предикатного злочину, тобто формально всі наявні ознаки свідчать про легалізацію (відмивання) коштів злочинного походження, але неможливо встановити обставини щодо злочинного отримання такого доходу [9, с. 288]. Саме тому обмін інформацією є вкрай важливим. Порядок доступу визначається відповідними міжвідомчими угодами / договорами, спільними наказами / розпорядженнями та протоколами до них або в порядку електронної інформаційної взаємодії, якщо інше не передбачено законом [10].

По-друге, спільний аналіз динаміки злочинної діяльності, прогнозування подальших її тенденцій. Обсяг учинених злочинів у фінансовій системі стабільно перебуває на високому рівні. Одним із найбільш поширених та найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення якого передбачена розд. VII Кримінального кодексу України, є легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Дане кримінальне правопорушення характеризується високою суспільною небезпечністю,

адже є своєрідним етапом злочинної діяльності та досить часто пов'язане з корупцією, сприяє її формуванню, фінансуванню та прогресу; може негативно впливати на відносини власності; фінансово-кредитну систему, правосуддя [11, с. 134]. Спільне вивчення динаміки основних елементів економічного злочинності дає можливість оцінити найбільш сильні зрушення. Такі дослідження є важливими для отримання висновків про такі, що найбільш інтенсивно зростають, напрями, способи та конкретні приклади кримінально протиправних діянь, а також виявлення небезпечних тенденцій в економічній злочинності, прогнозування майбутніх можливих сплесків легалізації корупційних доходів [12, с. 56].

По-третє, вагомим способом взаємодії під час розслідування легалізації (відмивання) коштів злочинного походження традиційно вважають діяльність слідчих і співробітників оперативних підрозділів на початку кримінальної процесуальної діяльності. Вона полягає у спільних заходах під час одержання інформації про можливе кримінальне правопорушення та сумісному аналізі наявних матеріалів. Загалом у формуванні загальних засад і створенні окремих методик розслідування економічних злочинів роль цього способу непроцесуальної взаємодії слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів, ученими підкреслювалась як особливо значуща [8, с. 462]. Адже саме вона дозволяє уникнути затягування досудового розслідування та сприяє оперативному розслідуванню і розшуку винних.

По-четверте, розгляд та вдосконалення практичної діяльності з виявлення, розкриття, розслідування злочинних дій, запобігання останнім. Діяльність того чи іншого правоохоронного органу передбачає певні процесуальні, тактичні та методичні особливості функціонування. Деякі із цих елементів можуть бути більш ефективними. Саме тому спільні координаційні наради дозволяють обмінюватися досвідом успіхів та досвідом недоліків із метою недопущення їх

повторення, як у діяльності того правоохоронного органу, що їх уже допустив, так і інших правоохоронних органів, які уповноважені протидіяти легалізації корупційних доходів.

По-п'яте, вивчення міжнародної практики протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та розробка нових пропозицій у цій сфері [13, с. 118]. Організація ефективної системи запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та боротьбі із цим явищем у країні та за кордоном може значно зменшити мотивацію отримання таких доходів, виявити та знищити джерела походження, отже, зменшити кількість незаконних доходів. У цьому контексті запобігання, боротьба з відмиванням грошей стали одним із найважливіших завдань для кожної окремої країни та для всього міжнародного співтовариства. Закордонний досвід дозволяє виділити низку пріоритетних напрямів запобігання та протидії відмиванню грошей: 1) розроблення системи спеціалізації та координації влади з метою розробки та реалізації стратегії боротьби із транскордонною організованою злочинністю; 2) формування правової бази для взаємодії правоохоронних органів кожної країни зі спеціалізованими міжнародними організаціями; 3) розробка нових механізмів моніторингу та виявлення осіб, пов'язаних з організованими злочинними групами; 4) посилення контролю за валютними операціями; 5) удосконалення механізмів взаємодії між банківськими установами, правоохоронними органами та спеціалізованими міжнародними установами [14, с. 166–167]. Узагальнення позитивного досвіду закордонних держав дозволяє визначити оптимальні способи та методи протидії цьому кримінальному правопорушенню, розробити рекомендації для законодавця та спільні рекомендації із правозастосування.

Стосовно сучасного стану взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії легалізації корупційних доходів, то аналіз меморандумів про співпрацю, спільних наказів цих органів яскраво демонструє: відсутність системної

злагодженої взаємодії за всіма необхідними напрямками, відсутність передумов та взаємовигідної співпраці, без замовчування фактів і відомостей [15, с. 98].

Відсутність належного розподілу повноважень неминуче веде до їх штучного суб'єктивного переділу окремими персоналіями із правоохоронних органів. Наприклад, 19 вересня 2018 р. керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Назар Холодницький повідомив, що його охорона виявила пристрій, який нібито встановили для прослуховування будівлі прокуратури. Пізніше, на місце подій приїхали співробітники управління спецоперацій Національного антикорупційного бюро України, і, за словами Назара Холодницького, побили його водія. Також у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі повідомили, що знайшли автомобіль, у якому перебувають працівники Національного антикорупційного бюро України. У самому Національному антикорупційному бюро України повідомили, що не мали наміру прослуховувати керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [16].

Важливо забезпечити розуміння між органами, які розглядатимуть легалізацію корупційних доходів, для налагодження ефективної роботи у формі швидкого, повного, усебічного та неупередженого досудового розслідування та судового розгляду. Питання взаємодії правоохоронних органів під час розгляду кримінальних проваджень є важливим аспектом функціонування належних підрозділів та проведення надалі повного, швидкого, усебічного та неупередженого досудового розслідування; збирання доказів (зі збереженням їхніх юридичних властивостей), їх правильного закріплення, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за правопорушення [17, с. 63].

Упровадження досить розлогої системи правоохоронних органів, які уповноважені протидіяти легалізації незаконних доходів, передбачає ужиття таких заходів: 1) уточнення меж, обсягів та ступеня

конкретних повноважень, якими можуть бути наділені спеціалізовані антикорупційні органи. Ідеться про чітке розмежування та співвідношення низки ключових функцій – правоохоронних, правозастосовних, правозахисних, правовстановлювальних, правозабезпечувальних, правопримувальних, правовідновлювальних. Надзвичайно складними перспективними завданнями для таких органів є: встановлення контролю та нагляду за діяльністю, які мають бути надійно забезпечені принаймні на трьох рівнях: внутрішньовідомчому (за допомогою підрозділів внутрішньої безпеки/внутрішнього контролю); зовнішньополітичному (прокуратура та її спеціальні підрозділи, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України й інші уповноважені органи держави та їх особи); громадському (громадські організації, комітети, засоби масової інформації тощо); 2) налагодження тісної співпраці / взаємодії один з одним та з іншими правоохоронними / правозастосовними органами (наприклад, у частині видання міжвідомчих наказів, проведення спільних операцій, обміну інформацією, отримання доступу до відповідних архівів, використання негласного апарату, матеріально-технічних ресурсів, підготовки кадрів) [18, с. 144].

Висновки. З огляду на викладене вище, у нормативних джерелах способи взаємодії правоохоронних органів один з одним у сфері протидії легалізації корупційних доходів викладені досить фрагментарно, без будь-якої конкретики стосовно конкретних меж, обсягів та ступеня співпраці. Означена ситуація неминуче веде до різного роду зловживань та конфліктів. На нашу думку, з огляду на важливість завдання із протидії легалізації корупційних доходів, принциповим завданням є чітке нормативне закріплення способів та методів співпраці правоохоронних органів один з одним у цій сфері, запровадження адміністративної відповідальності за нежиття заходів або ухилення від такої співпраці.

Анотація

Стаття присвячена важливій і актуальній темі – дослідженню способів взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії легалізації корупційних доходів. Наголошено, що однією з найбільших перешкод для підтримки міжнародної фінансової системи, що ефективно діє, є відмивання грошей. Крім того, відмивання грошей також надзвичайно важко розслідувати та переслідувати. Виконання останнього завдання покладатиметься на правоохоронні органи. Розлогий перелік правоохоронних органів, уповноважених протидіяти легалізації корупційних доходів, зумовлює необхідність пошуку конкретних способів та методів співпраці з метою побудови єдиної стратегії протидії, обрання оптимальних із них. Системний аналіз нормативних джерел дозволяє виокремити кілька способів взаємодії правоохоронних органів один з одним у сфері протидії легалізації корупційних доходів. Ними є: обмін інформацією; спільний аналіз динаміки злочинної діяльності, прогнозування подальших її тенденцій; взаємодія під час розслідування легалізації (відмивання) коштів злочинного походження; розгляд та вдосконалення практичної діяльності з виявлення, розкриття, розслідування злочинних дій, запобігання останнім, вивчення міжнародної практики протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та розроблення нових пропозицій у цій сфері.

Зроблено висновок, що способи взаємодії правоохоронних органів один з одним у сфері протидії легалізації корупційних доходів викладені досить фрагментарно, без будь-якої конкретики щодо меж, обсягів та ступеня співпраці. Означена ситуація неминуче веде до різного роду зловживань та конфліктів. На нашу думку, з огляду на важливість протидії легалізації корупційних доходів, принциповим завданням є чітке нормативне закріплення способів та методів співпраці правоохоронних органів один з одним у сфері протидії легалізації корупційних доходів, запровадження адміністративної відповідальності за невжиття заходів або ухилення від такої співпраці.

Ключові слова: корупція, легалізація злочинних доходів, правоохоронні органи, протидія легалізації злочинних доходів, взаємодія, способи взаємодії.

Bondarenko O.S. Ways of interaction of law enforcement authorities in the field of countering legalization of corruption incomes

Summary

The article is devoted to an important and relevant topic – the study of ways of interaction of law enforcement agencies in the field of combating money laundering. It is emphasized that one of the biggest obstacles to maintaining an effective international financial system is money laundering. Money laundering is also extremely difficult to investigate and prosecute. This task is entrusted to law enforcement agencies. An extensive list of law enforcement agencies authorized to combat money laundering necessitates the search for specific ways and methods of cooperation in order to build a common strategy to combat and select the most optimal ones. Systematic analysis of regulatory sources allows us to identify several ways of law enforcement agencies to interact with each other in the field of combating money laundering. These are: information exchange; joint analysis of the dynamics of criminal activity, forecasting its further trends; interaction during the investigation of money laundering; consideration and improvement of practical activities for detection, investigation, prevention of criminal acts and study of international practice in combating money laundering and development of new proposals in this area.

It is concluded that the ways of interaction of law enforcement agencies in the field of combating money laundering are set out in a rather fragmentary manner, without any specifics regarding the specific boundaries, scope and degree of cooperation. This situation inevitably leads to all sorts of

abuses and conflicts. In our opinion, given the importance of the task of combating money laundering. The main task is to clearly regulate the ways and methods of cooperation between law enforcement agencies in combating money laundering and the introduction of administrative liability for failure to take measures or evasion of such cooperation.

Key words: corruption, legalization of criminal proceeds, law enforcement agencies, counteraction to legalization of criminal proceeds, interaction, ways of interaction.

Список використаних джерел:

1. Buchanan Bonnie. Money laundering – a global obstacle. *Research in International Business and Finance*. 2004. Vol. 18. Iss. 1. P. 115–127.
2. Pol F. Ronald. Anti-money laundering: The world's least effective policy experiment? Together, we can fix it. *Policy Design and Practice*. 2020. № 1. P. 73–94.
3. Іванець М. Корупція як негативний фактор у діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3. С. 59–63.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № № 9–10. Ст. 88.
5. Рєзнік О., Берцюх А. Поняття та особливості взаємодії Державної служби фінансового моніторингу України з правоохоронними органами щодо протидії легалізації злочинних доходів. *Правові горизонти*. 2020. № 22. С. 82–86.
6. Матусовский Г. Основы взаимодействия и информационного обеспечения в методике расследования преступлений. *Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений* : учебник для студентов юридических вузов и факультетов / под. ред. В. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001. С. 226–229.
7. Тищенко С. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 101–106.
8. Степанюк Р., Заяць Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 460–465.
9. Лисенко В. Ситуації, що складаються на момент відкриття кримінального провадження щодо легалізації доходів злочинного походження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2019. № 3 (87). С. 280–290. DOI: 10.33766/2524-0323.87.280-290.
10. Про Бюро економічної безпеки України : проєкт закону України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЛЮ2583А> (дата звернення: 06.03.2021).
11. Рєзнік О., Бондаренко О. Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3 С. 133–139. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.2-3.21.
12. Рубцов И. Анализ структуры и динамики экономической преступности. *Вестник Академии экономической безопасности Министерства внутренних дел России*. 2009. № 3. С. 53–65.
13. Безруков А. Взаимодействие органов внутренних дел с другими органами публичной власти в сфере обеспечения правопорядка. *Проблемы правоохранительной деятельности*. 2016. № 4. С. 117–122.
14. Баранов Р. Формування та реалізація державної політики запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2018. 313 с.
15. Дем'яничук В. Шляхи удосконалення рівня взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 97–102.

16. ГБР завершило расследовать эпизод вблизи САП: подозревают работников НАБУ. *Слово і діло* : вебсайт. URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2019/08/13/novost/pravo/gbr-zavershilo-rassledovat-epizod-vblizi-sap-podozrevayut-rabotnikov-nabu> (дата звернення: 06.03.2021).
17. Муляр Г., Ховпун О. Взаємодія антикорупційних органів України під час розслідування кримінальних проваджень. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 5. С. 56–65.
18. Савченко А., Клименко О. Питання національної моделі спеціальних антикорупційних органів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 136–146.

Боровик А.В.

к.ю.н., доцент,

*професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Здійснення вивчення зарубіжного досвіду протидії корупційним кримінальним правопорушенням дозволить: по-перше, зрозуміти ступінь регламентації відповідних кримінально-правових і кримінологічних положень на рівні окремих держав; по-друге, здійснити оцінку того, наскільки законодавці окремих країн урахували вимоги міжнародних та європейських антикорупційних конвенцій, договорів, протоколів, директив та інших документів; по-третє, з'ясувати особливості антикорупційних нормативно-правових положень та правозастосовної практики в аналізованих державах, виділити в них позитивні та негативні тенденції, принципи побудови антикорупційної політики, специфіку понятійного апарату тощо.

Україна подекуди здійснює імплементацію неадекватно, неоднозначно та майже механічно (дослівно) запозичує конвенційні положення.

На наш погляд, доктринальні визначення корупційних кримінальних правопорушень можуть мати лише допоміжне значення, оскільки чинний закон України про кримінальну відповідальність безпосередньо визначає формат такого роду правопорушень.

На жаль, у небагатьох працях вітчизняних учених-криміналістів щодо цього містяться лише «точкові» положення щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією. У жодній з них не наведена хоча б загальна концепція щодо такого роду правопорушень,

не визначене їх поняття, не встановлені їхні ознаки та види. Нині немає жодних комплексних наукових досліджень щодо цього, а окремі наукові публікації із цієї проблематики абсолютно не розкривають сутності «кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією».

Огляд останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що питання корупційних кримінальних правопорушень / корупційних злочинів досліджували багато вітчизняних учених-правників (П. Андрушко, О. Бусол, Н. Гуророва, О. Дудоров, А. Закалюк, О. Костенко, М. Мельник, А. Музика, В. Осадчий, А. Савченко, В. Тацій, В. Туляков, В. Тютюгін, М. Хавронюк, П. Хряпінський та інші), однак лише в окремих працях міститься порівняльний аналіз закордонного досвіду протидії корупційним кримінальним правопорушенням і українського законодавства із цих питань, а можливість застосування зазначеного досвіду в Україні за останні роки взагалі майже ніким не досліджено.

Формулювання завдання дослідження. **Мета статті** – вивчення зарубіжного досвіду протидії корупційним кримінальним правопорушенням та можливості застосування його в Україні.

Виклад основного матеріалу. Науковці наголошують, що зарубіжний досвід характеризується використанням різних методів, стратегій і прийомів боротьби з корупцією, що є дієвими в їхній країні (наприклад, Швеції, Сінгапурі та Федеративній Республіці

Німеччина), однак універсальних методів боротьби із цим явищем немає, хоча можна виділити принципи, які будуть дієвими у відповідній державі [1, с. 102].

До країн, які створили ефективний механізм протидії корупції, можна віднести: Фінляндію, Данію, Нову Зеландію, Ісландію, Сінгапур, Швецію, Канаду, Нідерланди, Люксембург, Норвегію, Австралію, Швейцарію, Великобританію, Австрію, Ізраїль, США, Чилі, Ірландію, Федеративну Республіку Німеччина й інші (хоча кожна із цих країн має свої особливості в організації антикорупційної діяльності, спільними для них є: зусилля щодо організації активної протидії корупційним проявам; створення відповідної правової бази; залучення громадських організацій до протидії корупційним проявам) [2, с. 167]. Фактично аналогічний список наводять інші науковці, які зазначають, що методи протидії корупції в іноземних країнах є досить різноманітними – від формування ефективних антикорупційних законодавчих актів до пропаганди законослухняних високоморальних типів поведінки службовця [3, с. 421].

У національних законодавствах закордонних країн нерідко можна знайти цілу низку корупційних кримінальних правопорушень / корупційних злочинів, серед яких найбільш серйозні такі: підкуп посадових осіб; хабарництво у приватному бізнесі; торгівля впливом; шахрайство; розкрадання; зловживання посадовими повноваженнями; незаконне збагачення і відмивання грошей [4, с. 102–103]. Варто вказати на те, що поняття «корупційні кримінальні правопорушення» («корупційні злочини») та похідні від нього (зокрема. «корупція») є широкоживаними у кримінальному законодавстві низки закордонних країн, зокрема в так званих «пострадянських» [5, с. 76–78]. Так, наприклад, Кримінальний кодекс (далі – КК) Азербайджанської Республіки [6] передбачає відповідальність за «корупційні злочини та інші злочини проти інтересів служби»

(ст. ст. 308–314–3, гл. 33 Особливої частини), а КК Республіки Казахстан [7] – за «корупційні й інші кримінальні правопорушення проти інтересів державної служби та державного управління» (ст. ст. 361–371, гл. 15 Особливої частини). У КК Киргизької Республіки [8] виділяються «корупційні й інші злочини проти інтересів державної та муніципальної служби» (гл. 44 Особливої частини) та безпосередньо «корупція» (ст. 319) як злочин. КК Республіки Молдова [9] серед злочинів проти належного порядку роботи в публічній сфері (гл. XV Особливої частини) безпосередньо згадує про пасивне (ст. 324) і активне (ст. 325) корумпування, а також окремо – про «корупційні злочини у приватному секторі» (гл. XVI Особливої частини).

Щодо класифікації антикорупційного зарубіжного законодавства, то зробити це буде досить важко, оскільки ступінь, форма та рівень регламентації питань протидії й запобігання корупції в кожній окремій країні є різними (навіть якщо йдеться про такі економіко-політичні союзи, як Європейський Союз (далі – ЄС)) – від наявності спеціальних законів про запобігання (та/або протидію) корупції до їх відсутності, від націленості переважно на корупціонера (хабарник, державна посадова особа) до націленості рівною мірою й на коруптерів (тобто тих, хто підкупає, дає хабар), від кримінальної відповідальності за корупційні діяння суто фізичних осіб до такої відповідальності водночас фізичних та юридичних осіб / корпорацій, від визначення питань запобігання корупції в законах про державну службу до такого їх визначення переважно в підзаконних нормативно-правових актах, від пріоритетності запобігання насамперед підкупу / хабарництву замість корупції взагалі до акцентів на закордонній корупції замість корупції на національному рівні або водночас на внутрішньодержавній корупції та корупції за кордоном тощо.

Наприклад, досить обговорюваними в юридичній літературі завдяки своїй

ефективності є Федеральний закон про корупцію за кордоном 1977 р. (США) [10], Закон про корупцію іноземних посадових осіб 1988 р. (Канада) [11], Закон про хабарництво 2010 р. (Велика Британія) [12] та багато інших (наприклад, тільки в Сінгапурі – одній з найменш корумпованих країн світу – діє ціла низка антикорупційних законів: Кримінальний кодекс, Закон «Про запобігання корупції» 1960 р., Закон «Про корупцію, торгівлю наркотиками та інші серйозні злочини (конфіскацію вигод)» 1992 р. тощо) [13].

У звіті «Антикорупційні тенденції та зміни у 2019 р.» зазначалося, що в останні роки багато країн світу:

– по-перше, ухвалили нове антикорупційне законодавство або вдосконалили чинні закони, зокрема:

а) Індія у 2018 р. доповнила Закон про запобігання корупції, розширила відповідальність для тих, хто підкупає (надає хабарі) та за публічний підкуп компаній (доти в Індії переслідували тільки державних службовців, які одержували хабарі);

б) Італія у 2019 р. вдосконалила своє антикорупційне законодавство, посилила покарання для фізичних осіб та компаній за деякі ККП й розширила значення терміна «іноземний державний службовець»;

в) Російська Федерація у 2018 р. ухвалила закони, що надають прокурорам нові засоби боротьби з корупцією, дозволяють судам заморожувати активи компаній, щодо яких проводиться досудове розслідування за корупцію, до максимальної суми будь-якого потенційного штрафу (закон також надав компаніям так званій «захист» від переслідування за підкуп, якщо вони сприятимуть виявленню чи розслідуванню підкупу або доведуть, що хабар у них вимагали);

– по-друге, зміцнили міжнародну співпрацю та посилили внутрішньодержавну взаємодію між правоохоронними органами, наприклад:

а) Велика Британія, за американським зразком, у 2014 р. ухвалила Закон про відкладання обвинувачення на підставі угод, за яким прокурор має право відмовитися від кримінального переслідування в обмін на відповідачу (Британський банк), який погодиться виконати певні вимоги (зокрема, сплатити штрафи, здійснити корпоративні реформи, співпрацювати з розслідуванням), тоді як Канада зробила так у 2017 р.;

б) США у 2018 р. ухвалили Закон про використання уточнених законних закордонних даних (Закон CLOUD), який дозволив американській владі отримати доступ до даних, що зберігаються в закордонних країнах, і навпаки [14].

Зазначимо, що концептуальними засадами антикорупційного законодавства іноземних держав, на думку окремих науковців, варто вважати наявність:

1) спеціалізованих органів з боротьби з корупцією (наприклад, в Італії діє «Управління розслідувань – Антимафія», у Сінгапурі – Бюро з розслідування випадків корупції, у Франції – Служба запобігання корупції, Центральна рахункова палата, Центральний офіс покарання фінансових порушень у фінансовій сфері, Центральна дирекція загального інформування);

2) нормативно-правової бази щодо протидії та запобігання корупції (наприклад, у Фінляндії антикорупційні норми визначають насамперед не вид злочину, а конкретну сферу діяльності, звідси запобігання корупції на стадії її появи, у Бельгії акцент зроблено на роз'ясненні норм правомірної поведінки й антикорупційних стандартів, у Румунії із 2000 р. працює Закон «Про запобігання корупційним діям, виявлення таких і покарання за них»);

3) національних програм, стратегій, доктрин (наприклад, Польща на тлі поширеності корупції у країні затвердила державну програму «Антикорупційна стратегія», тоді як у Словаччині існує «Національна програма боротьби з корупцією»), законодавства із

протидії конфлікту інтересів на державній службі (наприклад, в Іспанії у 2006 р. ухвалений Закон про протидію використанню членами уряду і вищими посадовими особами державної адміністрації службового становища в особистих цілях), кодексів професійної етики (наприклад, у США Кодекс етики урядової служби визначає моральні норми в чиновників із 1958 р., а в Іспанії Етичний кодекс поведінки державних службовців, що включений до їхнього основного Статуту, ухвалений у 2007 р.), кримінальної відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення (наприклад, у Швейцарії така відповідальність уведена із 2004 р., а в Чорногорії – із 2005 р.), заборони лобіювання (наприклад, Закон США від 14 вересня 2007 р. (Honest Leadership and Open Government Act) зміцнює вимоги до розкриття інформації про лобістську діяльність і фінансування, обмежує подарунки для членів Конгресу та їх співробітників, передбачає обов'язкове розкриття їхніх витрат) тощо [15, с. 147–149].

Зважаючи на досвід держав різних континентів, С. Невмержицький [16, с. 212–213] і А. Волошенко [17, с. 231–233] пропонують такі узагальнені моделі корупційних проявів за історико-культурним принципом: 1) азіатську; 2) африканську; 3) латиноамериканську; 4) західноєвропейську.

Щодо держав ЄС, то за рівнем корупції науковці поділяють їх на три групи: перша – «Корупційний Південь» (південні католицькі країни) – Італія, Іспанія, Греція, Бельгія, Португалія, Франція й інші; друга – «Чиста Північ» (північні протестантські країни) – Данія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія й інші; третя – країни, що за рівнем корупції перебувають між двома попередніми групами (Велика Британія, Німеччина, Австрія, Люксембург, Ірландія тощо) [18, с. 688].

Загалом у країнах ЄС, як стверджує К. Буряк, «успіх боротьби з корупцією залежить не стільки від наявності чи від-

сутності в державі антикорупційної інфраструктури, скільки від економічних, історичних, культурних та багатьох інших факторів, що лежать зазвичай за межами правового поля. У громадській свідомості образ високопосадовця ототожнюється з людиною, яка виконує важливі функції – проводить політику держави й обслуговує населення. Корупція сприймається урядами цих країн як серйозна проблема національної безпеки. Водночас корупція розглядається як внутрішня та зовнішня загроза. Досить важливо, що зусилля щодо обмеження корупції в цих країнах зазвичай інституціонізовані і вражають своїми масштабами» [19, с. 359–360].

О. Біла зазначає: по-перше, серед багатьох платформ співробітництва у сфері запобігання та протидії корупційним кримінальним правопорушенням є Організація економічного та соціального розвитку (далі – ОЕСР), зокрема її Антикорупційна мережа для Східної Європи та Центральної Азії; по-друге, суттєвий вплив на привабливість держав для іноземних інвесторів мають звіти міжнародних експертів (наприклад, для України позитивна оцінка з боку експертів Ради Європи, ООН, ОЕСР та інших організацій є особливо важливою в контексті прагнення нашої держави інтегруватися до європейського простору) [20].

Водночас негативними тенденціями в зарубіжних країнах є невиконання відповідних зобов'язань щодо протидії та запобігання корупційним проявам. Так, наприклад, GRECO констатує, що не кожна країна-учасниця РЄ додержується виконання рекомендацій в антикорупційній сфері (зокрема, негативні висновки щодо цього були зроблені у 2019 р. стосовно Федеративної Республіки Німеччина, до якої застосовано «процедуру щодо недотримання», крім цього, додатково до Республіки Білорусь, Угорщини, Люксембургу, Ірландії, Туреччини, Румунії, Португалії, Чехії, Данії, Франції, Північної Македонії й Австрії) [21].

Висновки. У підсумку потрібно констатувати, що нині в Україні відбулось законодавче оформлення нової системи боротьби з корупцією, у зв'язку з ухваленням та набуттям чинності законів України про очищення влади, запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, прокуратуру, Державне бюро розслідувань тощо, що є «початком глибокої реформи системи антикорупційної діяльності в Україні» [22, с. 71]. Водночас в умовах сьогодення в Україні «не повністю завершено формування законодавчої та інституційної основи для вироблення та реалізації державної антикорупційної політики» і «необхідне подальше узгодження вітчизняного законодавства з міжнародними

договорами та практикою їх застосування» [23, с. 99].

Стратегічним напрямом боротьби з корупцією в Україні залишається запобігання їй у формі комплексних запобіжних заходів, до яких варто віднести: визначення стратегії соціально-економічного розвитку та здійснення адміністративної реформи; формування ідеології державної служби, тобто її моральних принципів і цінностей; забезпечення прозорості державної влади, збільшення її соціальної ціни; удосконалення антикорупційного законодавства; реальний вияв політичної волі; конкретні дії щодо репрезентації корупції як ризикованої та не вигідної справи; удосконалення діяльності правоохоронних органів тощо.

Анотація

У статті здійснено дослідження зарубіжного досвіду протидії кримінальним корупційним правопорушенням та можливості застосування зазначеного досвіду в Україні. Нами звернута увага на необхідність подальшого узгодження українського законодавства щодо запобігання корупційним кримінальним правопорушенням із міжнародними договорами та практикою їх застосування. На основі аналізу антикорупційних норм зарубіжного законодавства встановлено, що в окремих країнах існують негативні тенденції невиконання відповідних зобов'язань щодо протидії та запобігання корупційним проявам, що є неприйнятним.

Проаналізовано закордонний досвід, який характеризується використанням різних методів, стратегій і прийомів боротьби з корупцією, що є дієвими в окремих країнах. Установлено, що питання кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та запобігання таким можуть безпосередньо бути пов'язані із протидією фінансовому шахрайству, підкупу, відмиванню грошей, неправомірному використанню коштів, зловживанню службовим становищем та іншим кримінальним правопорушенням. Крім цього, факти вчинення корупційних кримінальних правопорушень є ганебним порушенням прав і свобод людини, отже, цьому має бути надана відповідна оцінка з боку правоохоронних органів зарубіжних країн, зокрема має бути вивчена позитивна судова практика із зазначених питань.

У статті виокремлено країни, які створили ефективний механізм протидії корупції. Доведено, хоча кожна із цих країн має свої особливості в організації антикорупційної діяльності, спільними для них є: зусилля щодо організації активної протидії корупційним проявам; створення відповідної правової бази; залучення громадських організацій до протидії корупційним проявам.

Незважаючи на те, що ступінь, форма та рівень регламентації питань протидії та запобігання корупції в кожній країні є різними, нами здійснено класифікацію антикорупційного зарубіжного законодавства. Проаналізовано низку корупційних кримінальних правопорушень / корупційних злочинів, зазначених у відповідних законах про кримінальну відповідальність закордонних країн, виокремлено найбільш серйозні серед них.

Ключові слова: зарубіжний досвід, імплементація антикорупційних норм, кримінальні корупційні правопорушення, зарубіжні стандарти, корупція, кримінальна відповідальність.

Borovyk A.V. Foreign experience of combating criminal corruption offenses and the possibility of its application in Ukraine

Summary

The article study the foreign experience of combating criminal corruption offenses and the possibility of applying this experience in Ukraine. The need for further introduction of Ukrainian legislation on the prevention of criminal corruption offenses in line with international treaties and the practice of their application was singled out by the authors. According to the analysis of anti-corruption norms of foreign legislation, it has been established that negative tendencies of non-fulfillment of relevant ties on counteraction and prevention of corruption exist in some countries, which in turn is unacceptable.

Foreign experience, which is characterized by the use of various methods, strategies and techniques to combat corruption, which are effective in some countries, is analyzed. It is established that the issues of criminal liability for corruption offenses and their prevention may be directly related to combating financial fraud, bribery, money laundering, misuse of funds, abuse of office and other criminal offenses. In addition, the facts of committing corruption offenses are a shameful violation of human rights and freedoms, so it should be properly assessed by law enforcement agencies of foreign countries, including the study of positive case law on these issues.

The article highlights the countries that have created an effective mechanism to combat corruption. It is proved that each of these countries has its own peculiarities in the organization of anti-corruption activities, but they also have in common: efforts to organize active counteraction to corruption; creation of an appropriate legal framework; involvement of public organizations in combating corruption.

According to that the degree, form and level of regulation of counteraction and prevention of corruption in every country are different, the classification of the anti-corruption legislation was made. A number of corruption criminal offenses (corruption crimes) that exist in the relevant laws on criminal liability of foreign countries are analyzed and the most serious among them are singled out.

Key words: foreign experience, implementation of anti-corruption norms, criminal corruption offenses, foreign standards, corruption, criminal liability.

Список використаних джерел:

1. Купцова А., Рютов Д. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Интерактивная наука*. 2017. № 12 (22). С. 100–102.
2. Топчій В., Шкелебей В., Супрун Т. Публічно-правова протидія корупції : навчальний посібник. Ірпінь : УДФС, 2016. 206 с.
3. Готыжева Ф. Опыт борьбы с коррупцией в зарубежных странах и возможность ее использования в России. *Integral : международный журнал прикладных наук и технологий*. 2018. № 4. С. 420–425.
4. Основные концепции антикоррупционной деятельности : учебное пособие / Департамент документации и подготовки публикаций, Совет Европы. Страсбург, 2014. 206 с.
5. Наумов А. Ответственность за коррупционные преступления по законодательству России, европейских стран и США : сравнительно-правовой анализ. *Организованная преступность и коррупция: исследования, обзоры, информация*. 2000. № 1. С. 76–95.
6. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-IQ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 9 июля 2019 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=3487;-43 (дата звернення: 08.10.2020).
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25 мая 2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252#pos=5108;-45 (дата звернення: 09.10.2020).

8. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 22 декабря 2016 г. № 985–XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 3 апреля 2020 г.). URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (дата звернення: 09.10.2020).
9. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985–XV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12 марта 2020 г.). URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=310;-142 (дата звернення: 18.10.2020).
10. Foreign Corrupt Practices Act of 1977 (FCPA) : Public Law 95-213, 95th Congress. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/95/s305/text/enr> (дата звернення: 18.10.2020).
11. Corruption of Foreign Public Officials Act, S.C. 1998, с. 34 (Assented to 1998.12.10). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-45.2/page-1.html#h-112300> (дата звернення: 08.10.2020).
12. Bribery Act 2010 (Chapter 23) [Electronic resource] / The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents> (дата звернення: 08.10.2020).
13. Chan J., Ling L. M. Bribery & Corruption 2020. Singapore. *Global Legal Insights*. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/bribery-and-corruption-laws-and-regulations/singapore> (дата звернення: 03.11.2020).
14. Anti-Corruption Trends and Developments in 2019. *Chambers and Partners*. December 9, 2019. URL: <https://www.dentons.com/en/insights/alerts/2019/december/16/anti-corruption-trends-and-developments-in-2019> (дата звернення: 07.11.2020).
15. Фадеев А. Концептуальные основы антикоррупционного законодательства зарубежных стран. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2015. № 4 (45). С. 147–150.
16. Невмержицький Є. Корупція як соціально-політичний феномен : дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2009. 419 с.
17. Волошенко А. Державні регуляторні імперативи протидії системній корупції в національній економіці : дис. ... докт. екон. наук: 08.00.03. Київ, 2018. 406 с.
18. Pujas V., Rhodes M. A clash of cultures? Corruption and the ethics of administration in Western Europe. *Parliamentary Affairs*. October 1999. Vol. 52. Iss. 4. P. 688–702.
19. Буряк К. Особливості антикорупційного законодавства в країнах Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 356–360.
20. Біла О. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_35749 (дата звернення: 11.10.2020).
21. Боротьба з корупцією: у Раді Європи розкритикували Німеччину : 12.08.2019, 18:35. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2758959-borotba-z-korupcieu-u-radi-evropi-rozkritikovali-nimessinu.html> (дата звернення: 12.05.2020).
22. Головкін О., Тімченко С. Роль прокурора у боротьбі з корупцією. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 3 (161). С. 64–72.
23. Дорохіна Ю., Мороз І. Корупція та корупційні злочини в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 95–100.

Стрелюк Я.В.

к.ю.н.,

*здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Міжрегіональна Академія управління персоналом*

ПОНЯТТЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ

Постановка проблеми. У результаті вивчення особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі – КВУЗТ) ми дійшли висновку, що вона наділена такими якостями, відомості про які нагально потрібні працівнику КВУЗТ для виявлення осіб, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, а також вироблення дієвих методів для запобігання такого.

Комплексне дослідження злочинної поведінки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у КВУЗТ, набуває нині все більшої актуальності для теорії та практики, оскільки без послідовного вирішення цієї проблеми важко говорити взагалі про реформу пенітенціарної системи України.

Дослідження питання про особу, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, як елемента кримінологічної характеристики полягає у виявленні тих її якостей, які зумовлюють вибір скоєння кримінального правопорушення.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є авторське формулювання поняття «особа, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальні правопорушення». Досягнення зазначеної мети передбачає аналіз наукових праць закордонних та вітчизняних учених з даної проблематики, виокремлення ознак особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальні правопорушення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Поняття та зміст кримінального

правопорушення, що вчиняється у КВУЗТ, досліджено у працях вітчизняних та закордонних науковців, які представляють різні галузі наукового знання, а саме: Л.В. Багрія-Шахматова, В.С. Батиргареєвої, А.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, Б.М. Головкина, В.К. Грищука, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, А.І. Долгової, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В.М. Кудрявцева, О.Г. Михайлика, С.С. Мірошніченка, Ю.В. Орла, М.С. Пузирьова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, О.О. Шкути й інших.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, є необхідним правомірним процесом. На цьому, до речі, свого час наголошував і закордонний учений В.Ф. Десятников, який у результаті проведення дослідження дійшов висновку, що побудова ефективного процесу виправлення засуджених у виправних колоніях із метою формування й відновлення в них соціально-трудо-вих настанов і адекватних форм поведінки неможлива без знання типологічних особливостей їхньої особистості [1, с. 13].

Необхідність комплексного дослідження злочинної поведінки особи в місцях несвободи наголошували також вітчизняні вчені. Так, А.І. Богатирьов вважає, що таке дослідження дає змогу визначити ту питому вагу, яку вносить у злочинну поведінку особа як активний суб'єкт взаємодії із соціальним середовищем [2, с. 181].

Варто погодитися з позицією С.А. Шалгунової, що «особа злочинця» – поняття умовне. Утім, «середньостатистичний злочинець» завжди буде необхідним суспільству з метою вироблення відповідних заходів запобігання. Практична та наукова значущість поняття особи злочинця полягає в тому, що воно дає можливість проводити класифікацію особи злочинця, розробляти методики вивчення особи злочинця, аналізувати злочинність та злочини, прогнозувати злочинну поведінку [3, с. 294].

Отже, багатоаспектність питання особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, становить науковий інтерес для нас, можливо, у результаті проведення всебічного та глибокого його дослідження ми внесемо нові корисні відомості у кримінологічну та кримінально-виконавчу науку. Для виконання поставленого наукового завдання ми використали методологічний інструментарій та репрезентативну емпіричну базу.

Особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, розглядається нами на основі проведеного соціологічного дослідження (протягом 2016–2021 рр.) за спеціально розробленою анкетною опитування персоналу – 262 працівників кримінально-виконавчих установ закритого типу, які розташовані у Вінницькій, Київській, Житомирській, Запорізькій, Чернігівській областях.

Цікавою в контексті нашого дослідження є позиція вітчизняного дослідника А.В. Кирилюка, що вивчення особистості злочинця в установах виконання покарань не лише виходить на кримінологічно значущі соціальні явища і процеси, закономірно пов'язані зі злочинною поведінкою та злочинністю в місцях позбавлення волі, а й допомагає виявляти характер відповідного зв'язку, надає можливості для прогнозування злочинної поведінки засудженого [4, с. 172].

Варто також звернути увагу на позицію професора В.Я. Горбачевського, який вважає, що всебічне вивчення особи – необхідна передумова пізнання детермінант

протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі, планування й організації процесу їхньої ресоціалізації. Ідеться про те, яка ймовірність учинення ними нових злочинів під час відбування покарання [5, с. 338].

Ми підтримуємо думку, висловлену вітчизняним ученим І.М. Копотуном про те, що згідно з усталеною практикою під час вивчення особистісних особливостей засуджених виявляються деякі риси, які відображені в таких видах характеристик: соціально-демографічній, кримінально-правовій, кримінально-виконавчій / пенітенціарній тощо [6, с. 8].

З огляду на проведений аналіз думок учених щодо особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, після узагальнення їхніх позицій робимо висновок, що ефективність такого вивчення, на нашу думку, забезпечується науково-теоретичним та практичним досвідом, створює підґрунтя для його вивчення як обов'язкової ознаки кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє у КВУЗТ нове кримінальне правопорушення.

Закордонні вчені щодо цього пишуть, що структура особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, відображає не тільки різноманітність утворювальних її ознак, їхній різний характер, а й різну їхню роль в етіології злочинної поведінки, водночас їх взаємозв'язок і взаємодію [7, с. 31]. З огляду на це проблематика структури особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, характеризується впливом на вибір особою лінії поведінки в конкретній життєвій ситуації. Які, до речі, виникають у середовищі засуджених щоденно.

Питання про структуру особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, має не тільки наукове, а і практичне значення, оскільки є необхідною передумовою для успішного розроблення кримінологічної характеристики, завдання якої – досить повно визначити сукупність даних, що характеризують особу, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення.

Навіть більше, саме структура особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, дає нам можливість у процесі дослідження глибше зрозуміти взаємозв'язок різних обставин, ситуацій, подій, що характеризують учинення нею у КВУЗТ кримінального правопорушення. Структура особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, уважається науковою базою для розроблення типології і класифікації засуджених, схильних до скоєння нового злочину, що дає можливість своєчасно поставити їх на профілактичний облік і реагувати на їхню поведінку.

Тому ми переконані, що події, які відбулися протягом трьох місяців у Державних установах виконання покарань у 2019 р., сталися тому, що персонал і адміністрація цих установ професійно не були готові протидіяти масовій непокорі засуджених.

Так, факт масової непокори було задокументовано 28 квітня 2019 р. в ДУ «Черкаська ВК (№ 62)». Окремі особи, які трималися в колонії, проявили групову непокору законним вимогам адміністрації, здійснили напад та завдали працівникам установи тілесних ушкоджень. Один із постраждалих працівників установи був госпіталізований до лікарні в тяжкому стані. В інциденті брали участь приблизно 30 засуджених.

27 травня 2019 р. в ДУ «Південа ВК (51)» під час перевезення з колонії до інших установ 6-х засуджених на чолі з так званими «смотрящими» інші засуджені проявили групову непокору законним вимогам адміністрації, здійснили напад та завдали 7 працівникам установи тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, підпалили пожежний автомобіль, чергову частину та бібліотеку установи.

5 червня 2019 р. в ДУ «П'ятихатська ВК (№ 122)» група засуджених відмовилася виконувати розпорядок дня колонії, а саме: виходити на вечірню перевірку. На зауваження щодо цього з боку адміністрації колонії вони підбурили інших засуджених на групову непокору, закликали до невиходу до їдальні

та невиконання інших заходів, передбачених розпорядком дня. У локальній дільниці відділення засуджені підпалили матраци, одяг встановленого зразка, приліжкові тумбочки, вимагали від адміністрації послаблення режиму утримання [8, с. 13].

Отже, знання персоналом і адміністрацією установ виконання покарань структури особи, схильної до вчинення нового кримінального правопорушення, дозволить своєчасно відреагувати на її злочинні дії і запобігти вчиненню нових, зокрема і групової непокори.

У цьому контексті варто зазначити думку вітчизняного вченого А.Ф. Зелінського, який уважає, що структура особи складається із чотирьох підструктур, відмінних одна від одної соціальною особистістю властивостей, як-от: спрямованість особи, тобто система настанов / диспозицій особи; підструктура досвіду (знання, уміння, навички, звички); сила й особливості перебігу інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; біологічно зумовлені властивості – темперамент, задатки, здібності, обдарованості [9, с. 53].

Деяку іншу класифікацію наводить вітчизняний учений І.М. Даньшин. На думку вченого, ознаки особи, яка відбуває кримінальне покарання, варто класифікувати на такі групи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психічні відхилення й аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [10, с. 60].

Незважаючи на глибокий та детальний підхід до запропонованих згаданими вченими класифікацій складової структури особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, ми зупинилися на класифікації, запропонованій ученими О.М. Джужою, В.В. Василевичем. На їхню думку, класифікація складової структури особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, має передбачати: соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, кримінально-правові ознаки, морально-психологічні ознаки [11, с. 132].

Хоча, на думку закордонного вченого Л.В. Сердюка, зазначені ознаки самі собою не мають криміногенного значення, оскільки характерні для будь-якої особи, а не тільки для особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення. Але залежно від конкретного змісту відповідних ознак особи, від їхнього позитивного або негативного соціального значення наявні між ними зв'язки можуть «спрацювати» у бажаному або небажаному напрямі: посилити чи активізувати соціально негативну ознаку або, навпаки, нейтралізувати, погасити її [12, с. 48].

Зважаючи на криміногенну обстановку у КВУЗТ, вітчизняний учений І.М. Копотун зазначає, що у структурі особи засудженого, який учиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, варто виділити і такий елемент, як кримінально-виконавчі ознаки, до яких належать такі елементи, як: місце відбування покарання, умови відбування покарання, ставлення засудженого до основних засобів виправлення і ресоціалізації, кількість заохочень і стягнень тощо [13, с. 226–227].

Така позиція вченого кореспондується з результатами нашого дослідження і дослідженням учених наукової школи «Інтелект», які вивчали предмет дослідження, розкрили кримінологічну характеристику засудженого і зазначають не тільки соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові, морально-психологічні, а і кримінально-виконавчі ознаки [14, с. 129–153].

Отже, після ознайомлення під час дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ із різними ознаками особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, ми дійшли висновку про виділення чотирьох груп ознак, які

характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ:

1) перша група – це соціально-демографічні, до яких належать стать, вік засудженого, сімейний стан, освітній рівень, суспільно корисна праця, стан здоров'я, місце проживання;

2) друга група ознак – це морально-психологічні ознаки, які характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, егоїзмом, зневажливим ставленням до оточення, відсутністю співчуття, жорстокістю, готовністю діяти агресивно за першим спонуканням;

3) третя група ознак – це кримінально-правові ознаки, до них ми відносимо такі: характер скоєного кримінального правопорушення; строк призначеного покарання; визнання вини засудженим за вчинене кримінальне правопорушення;

4) четверта група ознак – це кримінально-виконавчі ознаки, до них ми відносимо: місце відбування покарання; поведінку засудженого в період відбування покарання.

Не ставимо за мету розкрити всі ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, проте варто наголосити, що кожна група ознак, зазначена вище, на загальному й індивідуальному рівні відіграє важливу роль у вивченні такої особи, розробленні спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у КВУЗТ.

Висновки. Убачається, що особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, – це фізична осудна особа, яка під час відбування кримінального покарання у КВУЗТ свідомо вчиняє протиправні дії, спрямовані на підрив авторитету правосуддя й адміністрації установи.

Анотація

У науковій статті взято за мету розкрити поняття особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу. У контексті досягнення зазначеної мети з'ясовано недостатність науково-теоретичних напрацювань у даній сфері. У зв'язку з наведеним проаналізовано позиції вітчизняних і закордонних учених кримінально-правової науки.

Виокремлено чотири групи ознак, які характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу:

1) перша група – це соціально-демографічні, до яких належать стать, вік засудженого, сімейний стан, освітній рівень, суспільно корисна праця, стан здоров'я, місце проживання;

2) друга група ознак – це морально-психологічні ознаки, які характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, егоїзмом, зневажливим ставленням до оточення, відсутністю співчуття, жорстокістю, готовністю діяти агресивно за першим спонуканням;

3) третя група ознак – це кримінально-правові ознаки, до них ми відносимо такі: характер учиненого кримінального правопорушення; строк призначеного покарання; визнання вини засудженим за вчинене кримінальне правопорушення;

4) четверта група ознак – це кримінально-виконавчі ознаки, до яких ми відносимо місце відбування покарання, поведінку засудженого в період відбування покарання.

Не ставимо за мету розкрити всі ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, але варто наголосити, що кожна група ознак, зазначена вище, на загальному й індивідуальному рівнях відіграє важливу роль у вивченні такої особи, розробленні спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Доведено, що знання персоналом і адміністрацією установ виконання покарань структури особи, схильної до вчинення нового кримінального правопорушення, дозволить своєчасно відреагувати на її злочинні дії і не допустити скоєння нею нового кримінального правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Сформульовано авторське визначення поняття особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, – це фізична осудна особа, яка під час відбування кримінального покарання у кримінально-виконавчих установах закритого типу свідомо вчиняє протиправні дії, спрямовані на підрив авторитету правосуддя й адміністрації установи.

Ключові слова: особа, засуджений, працівник, установа, правопорушення.

Streliuk Ya.V. The concept of a person who commits criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type

Summary

The article aims to reveal the concept of a person who commits criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type. In the context of achieving this goal, the insufficiency of scientific and theoretical developments in this area is clarified. In this regard, the positions of domestic and foreign scientists of Criminal Law Science are analyzed.

There are four groups of signs, which characterize a person who commits a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type:

1) the first group is socio – demographic, which includes: gender, age of the convicted person, marital status, educational level, socially useful work, health status, place of residence;

2) the second group of signs is moral and psychological signs, which characterize a person who commits a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type, selfishness, disdainful attitude towards others, lack of compassion, cruelty, readiness to act aggressively on the first impulse;

3) the third group of signs is criminal-legal signs, these one include: the nature of the committed criminal offense; the term of the sentence imposed; recognition of guilt by the convicted person for the committed criminal offense;

4) the fourth group of signs is criminal executive signs, these one include: the place of serving the sentence; the behavior of the convicted person during the period of serving the sentence.

Without setting out to reveal all the signs of a person committing a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type, each group of signs indicated above at the general and individual level is found to play an important role in the study of such a person, the development of special criminological and individual preventive measures to prevent the commission of criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type.

The knowledge of the structure of a person who is prone to committing a new criminal offense by the staff and administration of penitentiary institutions is known to allow them to respond to their criminal actions in a timely manner and prevent them from committing a new criminal offense.

The author's definition of the concept of a person who commits criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type is formulated. This an individual, sane person who, while serving a criminal sentence in the criminal executive institutions of a closed type, deliberately commits illegal actions aimed at undermining the authority of justice and the administration of the institution.

Key words: person, convicted person, employee, institution, offense.

Список використаних джерел:

1. Десятников В.Ф. Комплексное исследование личности несовершеннолетних. Исправительно-трудовые учреждения. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. № 15. С. 13–16.
2. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
3. Шалгунова С.А. Дослідження особи злочинця у кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4 (24). С. 293–299.
4. Кирилюк А.В. Особи, які вчиняють злочини в установах виконання покарань, як об'єкт кримінологічного вивчення. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 172–181.
5. Горбачевський В.Я. Характеристика особи, яка вчиняє умисні вбивства й тяжкі тілесні ушкодження в установах виконання покарань. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 338–347.
6. Копотун І.М. Характеристика засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2013. № 2 (4). С. 8–15.
7. Личность преступника / под ред. В.Н. Кудрявцева и др. Москва : Юрид. лит., 1975. 272 с.
8. Аналітичний звіт за результати візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2019 р. Київ, 2019. 80 с.
9. Зелинский А.Ф. Криминология : Курс лекций. Харьков : Прапор, 1996. 260 с.
10. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков : Одиссей, 2007. 480 с.
11. Криминологія : навчально-методичний посібник / О.М. Джужа та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2003. 400 с.
12. Сердюк Л.В. Общие вопросы криминологии : Курс лекций. Уфа, 1994. С. 48.
13. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
14. Богатирьов І.Г. Нариси становлення пенітенціарної системи в Україні у працях наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 242 с.

Тамерлан Курбан
диссертант

Центр судебной экспертизы Министерства юстиции Азербайджанской Республики

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БОРЬБЫ С ЭКСТРЕМИЗМОМ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Постановка проблемы. В XXI в. экстремизм в самых различных его проявлениях (политический, национальный, религиозный) охватил практически все страны мира и приобрел глобальный характер [17, с. 80–81]. В современных условиях глобализации экстремизм характеризуется масштабностью, наращиванием потенциала, интенсивностью, жестокостью действий экстремистов, многообразием форм деятельности, использованием последних достижений научно-технического прогресса, стремлением вызвать большой общественный резонанс [2, с. 231]. Именно поэтому экстремизм считается одной из самых острых проблем глобального масштаба [1, с. 3]. Неслучайно Президент Азербайджана Ильхам Алиев в своем обращении к участникам международной научно-практической конференции «Мусульмане СНГ – сторонники мира и устойчивого развития» в Баку в апреле 2013 г. отметил: «В настоящее время в глобализованном мире наблюдается рост конфликтов на религиозной почве, расовой дискриминации, религиозного экстремизма и исламофобии».

Формулировка задачи исследования. В статье раскрыта социальная опасность экстремизма и его различных проявлений, в особенности религиозно-политического экстремизма, а также показаны пути борьбы с ним.

Изложение основного материала. Экстремистские группы и организации, их лидеры и участники активно используют процессы глобализации и регионализации, обогащают свой арсенал новейшими информационно-телекоммуникационными технологиями, действуют на основе сетевых структур [18, с. 144]. Сайты

с экстремистским содержанием растут экспоненциальными темпами [11, с. 3]. Глобальная сеть Интернет, а также коммуникативные возможности социальных сетей используются в качестве информационного пространства для распространения экстремистской идеологии, привлечения новых сторонников, выработки и распространения тактики и технологий экстремистской деятельности [7, с. 3–4; 13, с. 26; 14, с. 563–564]. Как отмечает О.С. Жукова, стремительное развитие высоких технологий приводит к кодификации классических форм экстремистской деятельности в более современные – информационные, например такую, как киберэкстремизм [8, с. 4].

В.Г. Выстропов отмечает, что в современном мире экстремизм и его многочисленные проявления, олицетворяющие эскалацию крайней нетерпимости и вражды относительно различных социальных групп людей, признаны в качестве наиболее опасных вызовов и угроз для человечества [5, с. 3–5].

За последнее десятилетие мы стали свидетелями глобального расширения экстремистской деятельности, которая часто сопровождается актами террора, массовыми беспорядками и другими формами насилия. При этом в числе характерных особенностей современного экстремизма можно выделить: рост влияния различных экстремистских групп на региональные и глобальные процессы; большую жестокость в деятельности экстремистов; использование новейших технических достижений, в том числе коммуникационных систем, социальных сетей, форумов в интернете; многообразие форм экстремистской деятельности [10].

В Концепции сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств в борьбе с терроризмом и иными насильственными проявлениями экстремизма, одобренной решением Совета глав государств Содружества Независимых Государств от 26 августа 2005 г., отмечается, что расширение географии и увеличение опасности экстремизма, неурегулированность порождающих экстремизм региональных и локальных вооруженных конфликтов, растущее участие структур транснациональной организованной преступности в осуществлении международной экстремистской деятельности представляют в современных условиях глобальную угрозу для международного мира и безопасности.

Социальная опасность преступлений экстремистской направленности обусловлена тем, что эта категория преступлений зачастую совершаются организованными преступными группами [16, с. 4]. Экстремистские группы не просто распространяют свои взгляды, они пытаются достичь своих целей посредством терактов, диверсий и других насильственных действий.

Перечисленные факторы подчеркивают необходимость научного познания феномена «экстремизм» для формирования эффективной системы противодействия экстремистским преступлениям, создания системы современных нормативно-правовых основ борьбы с экстремизмом.

Понятие «экстремизм» (от греч. *eschatos*, лат. *extremis*) возникло в античности. Аристотель использует данный термин как характеристику состояний, являвшихся антиподами стабильности, сдержанности и т. д. [6, с. 21–22]. Как отмечает Е.П. Сергун, изначально термин *extremis* использовался «для описания самой отдаленной позиции относительно какой-либо точки измерения или исходного пункта» [15, с. 17]. Своё возрождение понятие экстремизм пережило в середине XIX в., когда термин был использован в политической процессе Великобритании. Однако

вплоть до середины XX в. данный термин был непопулярным [6, с. 22].

Говоря об экстремизме, в настоящее время подразумевают крайность, приверженность к крайним, радикальным методам и средствам для достижения определенной политической, этнонациональной, социальной, религиозной и др. целей и задач.

В специальной литературе предлагаются различные определения экстремизма.

Так, по мнению С.Н. Фридинского, «под экстремизмом следует понимать социальное системное явление, в рамках которого объединены на основе общих политических, идеологических, националистических, религиозных, расовых, социальных, экологических, экономических взглядов и убеждений представители последних, движимые экстремистскими побуждениями, совершают противоправные действия, направленные на насильственное распространение таких взглядов и искоренение взглядов, отличных от отстаиваемых ими» [19, с. 23].

А.А. Можегова отмечает, что «понятие экстремизма является более широким, чем понятие экстремистской деятельности. Экстремизм – это не только собственно экстремистская деятельность, но и определенная идеология, данную деятельность одобряющая» [11, с. 23]. Экстремистская деятельность – это практика применения идеологии экстремизма и конкретные формы ее реализации [11, с. 25–26].

А.М. Кадиева считает, что экстремизм – сложное социальное явление, включающее в себя три основных элемента: экстремистскую идеологию, являющуюся теоретическим базисом экстремизма; экстремистскую деятельность, являющуюся осуществлением, воплощением в жизнь экстремистской идеологии; экстремистскую организацию, являющуюся формой социальной организации экстремистской деятельности [9, с. 6–7].

Согласно ст. 1 Закона Республики Молдова «О противодействии экстремистской деятельности» (принят 21 февраля 2003 г.),

«экстремизм – позиция, доктрина некоторых политических течений, которые на основе крайних теорий, идей или взглядов стремятся посредством насильственных или радикальных мер навязать свою программу.

В ст. 1 Закона Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» от 18 февраля 2005 г. отмечается, что: 1) экстремизм – организация и (или) совершение: а) физическим и (или) юридическим лицом, объединением физических и (или) юридических лиц действий от имени организаций, признанных в установленном порядке экстремистскими; б) физическим и (или) юридическим лицом, объединением физических и (или) юридических лиц действий, преследующих следующие экстремистские цели: насильственное изменение конституционного строя, нарушение суверенитета Республики Казахстан, целостности, неприкосновенности и неотчуждаемости ее территории, подрыв национальной безопасности и обороноспособности государства, насильственный захват власти или насильственное удержание власти, создание, руководство и участие в незаконном военизированном формировании, организация вооруженного мятежа и участие в нем, разжигание социальной, сословной розни (политический экстремизм); 2) разжигание расовой, национальной и родовой розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию (национальный экстремизм); 3) разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию, а также применение любой религиозной практики, вызывающей угрозу безопасности, жизни, здоровью, нравственности или правам и свободам граждан (религиозный экстремизм). При этом в данной статье действия, направленные на финансирование экстремизма, выделены как вид экстремистской деятельности, подчеркнуто, что финансирование экстремизма – предоставление или сбор денег и (или) иного имущества, права на имущество или выгод имущественного характера, а также дарение, мена, пожертвования,

благотворительная помощь, оказание информационных и иного рода услуг либо оказание финансовых услуг физическому лицу либо группе лиц, либо юридическому лицу, совершенные лицом, заведомо осознававшим экстремистский характер их деятельности либо то, что предоставленное имущество, оказанные информационные, финансовые и иного рода услуги будут использованы для осуществления экстремизма либо обеспечения экстремистской группы, экстремистской организации, незаконного военизированного формирования.

По мнению С.А. Воронцова, можно выделить следующие признаки экстремизма: 1) наличие иной экзистенциальной идеи, чем та, которая реализуется в данном государстве и обществе; 2) нетерпимость к сторонникам иных политических, национальных, религиозных взглядов; 3) достижение экстремистских целей путем нарушения установленных правовых норм; 4) публичность и массовость распространения экстремистских взглядов; 5) идеологическое обоснование применения насилия по отношению к любым людям, не разделяющим убеждения экстремистов; 6) преобладание эмоциональных способов выражения экстремистских идей; 7) демонстративное игнорирование принятых в обществе нравственных правил и норм морали [4, с. 70].

В.А. Бурковская выделяет следующие основные тенденции развития криминального экстремизма: 1) формирование устойчивых социальных групп, поддерживающих идеологию экстремизма; 2) формирование в обществе убеждений о допустимости использования насилия для разрешения политических, этнонациональных, религиозных, социальных конфликтов; 3) повышение уровня организованности экстремистских групп, их слияние с организованными преступными группами транснационального, общеуголовного и экономического характера; 4) глобализация экстремизма; 5) использование традиционных религиозных

институтов для распространения радикальных идей и т. д. [3, с. 7].

С сожалением приходится отметить, что получившие широкий размах в мире тенденции радикализма и экстремизма не миновали и Азербайджан. Вместе с тем распространение в нашей стране этих негативных тенденций связано главным образом с внешними факторами. Определенные силы, используя радикальные религиозные группы, стремятся к достижению своих политических целей.

Так, в последние годы в связи с противоправной деятельностью в Азербайджане были осуждены члены незаконного вооруженного формирования, прошедшие подготовку в лагерях «Аль-Каиды» на территории Северного Вазиристана в Пакистане, обезврежена террористическая группировка «Сумгайытский джамаат». Кроме этого, были ликвидированы ячейки таких террористических организаций религиозного толка, как «Джейшулла», «Хизбут-Тахрир», «Аль-Каида Кавказ», «Северная армия имама Мехди», «Лесные братья», других, 189 членов указанных организаций привлечены к уголовной ответственности.

В 2002 г. в результате проводимых оперативно-розыскных мероприятий, направленных на борьбу с международным терроризмом и другими транснациональными преступлениями, выявлена и разоблачена действующая под прикрытием религии бакинская ячейка религиозно-экстремистской организации «Хизбут-Тахрир», задержаны и привлечены к уголовной ответственности 6 активных членов данной организации. Главарь преступной группы, гражданин Узбекистана А. Абдурагимов по кличке «Абдуллах» в августе 2000 г., создав бакинскую ячейку экстремистской организации, собрав вокруг себя суеверных, неустойчивых молодых людей с ограниченным мировоззрением, привлекая их к целенаправленному религиозному обучению, подстрекал их к террористической деятельности против государственности Азербайджана.

В декабре 2007 г. завершился судебный процесс над группой «Саида» из 15 человека. По данным следствия, группой была создана так называемая «Северная армия Мехти». Ее члены сотрудничали с иранской спецслужбой «СЕПАХ» и ставили цель построения в Азербайджане исламского государства.

17 августа 2008 г. в Баку экстремистской группой «Лесные братья» был совершен террористический акт в мечети «Абу-Бекр», в результате чего погибли 3 человека и еще 15 были ранены.

14 января 2009 г. в результате проведенных оперативно-розыскных и контрразведывательных мероприятий была разоблачена и обезврежена радикальная религиозная группа, состоящая из граждан Азербайджана. В ходе специальной операции были задержаны руководитель и 12 члены группы. Группа была тесно связана с международной террористической сетью и планировала, создав непредусмотренное законодательством вооруженное формирование, нарушить общественно-политическую стабильность в республике. В ходе следствия выяснилось, что руководитель группы в свое время прошел спецподготовку и принимал участие в боевых действиях в составе незаконных вооруженных формирований в различных конфликтных зонах. У членов группы изъяты три «пояса шахида» с общей массой 5 кг пластика, одна 200-граммовая тротиловая шашка, два ручных гранатомета «РПГ-7» и пять боеприпасов к нему, две ручные гранаты типа «Муха», семь автоматов «АКС», два автомата «АКСУ», автомат «УЗИ», автомат «ИГЛ», семь пистолетов разных типов, винтовка «Винчестер», большое количество боеприпасов и взрывчатых веществ.

В 2009 г. в Азербайджане ликвидирована еще одна религиозная экстремистская группа, возглавляемая гражданином из Саудовской Аравии по прозвищу «Абу-Джафар», имеющим связи с террористическими организациями «Аль-Каида» и «Аль-Джихад».

Отмеченные факты свидетельствуют о том, что экстремизм и его различные проявления

являются серьезными рисками для национальной безопасности Азербайджана.

Следует отметить, что в Азербайджане для усиления борьбы с экстремизмом, распространением его различных форм и видов, предотвращения религиозного и иного радикализма и фанатизма были приняты ряд законов, внесены изменения и дополнения в отдельные законы и нормативно-правовые акты.

В «Концепции национальной безопасности Азербайджанской Республики», утвержденной распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 23 мая 2007 г., определены цели, принципы и подходы политики, направленной на защиту суверенитета, территориальной целостности, конституционного строя и национальных интересов нашего государства от внешних и внутренних угроз. В подразделах «Сепаратизм, этнический, политический и религиозный экстремизм» и «Защита обстановки национальной и религиозной толерантности» данной Концепции отражены соответствующие положения относительно религиозной политики Азербайджанской Республики [12].

Религиозный экстремизм, одна из самых опасных форм экстремизма, быстро распространяется в последнее время. С учетом этой опасной тенденции в Азербайджанской Республике 4 декабря 2015 г. был принят Закон «О борьбе с религиозным экстремизмом». Принятие этого Закона создало широкие возможности для гибкой деятельности в борьбе с радикальными и экстремистскими проявлениями. Данный Закон определяет правовые и организационные основы борьбы с религиозным экстремизмом, закрепляет права и обязанности государственных органов и граждан, осуществляющих борьбу с религиозным экстремизмом.

В ст. 1.0.1 Закона религиозный экстремизм (религиозно-экстремистская деятельность) определяется как:

– действия, направленные на насильственное изменение конституционного строя Азербайджанской Республики, в том числе

на изменение ее светского характера, а также на нарушение территориальной целостности государства или на насильственный захват власти;

– создание незаконных вооруженных формирований или групп и участие в них;

– осуществление террористической деятельности;

– участие в вооруженных конфликтах за пределами Азербайджанской Республики;

– действия, направленные на разжигание национальной, социальной или религиозной ненависти, унижение национального достоинства, ограничение прав или определение превосходства граждан по национальному, расовому, социальному или религиозному признаку;

– принуждение лица к исповедованию религии (религиозного течения), в том числе к осуществлению религиозных обрядов и ритуалов или участию в таких обрядах и ритуалах, а также принуждение к получению религиозного образования;

– открытые призывы к действиям, указанным в предыдущих пунктах данной статьи Закона;

– подготовка, хранение или распространение религиозно-экстремистских материалов, то есть материалов, призывающих к осуществлению религиозно-экстремистской деятельности или обосновывающих либо оправдывающих такую деятельность;

– финансирование религиозного экстремизма.

В ст. 3 данного Закона определяются следующие цели борьбы с религиозным экстремизмом: обеспечение основ конституционного строя, а также территориальной целостности и безопасности Азербайджанской Республики; защита прав и свободы человека, а также гражданских прав и свобод; выявление религиозно-экстремистской деятельности и сведение к минимуму ущерба, который может быть нанесен в результате религиозного экстремизма; выявление и устранение причин и условий возникновения

религиозного экстремизма и осуществления религиозно-экстремистской деятельности, финансирования религиозного экстремизма.

Отметим, что почти аналогичные положения можно найти и в законодательстве Российской Федерации. Так, в соответствии с Федеральным законом от 25 июля 2002 г. «О противодействии экстремистской деятельности», под экстремизмом (экстремистской деятельностью) понимается деятельность общественных и религиозных объединений либо иных организаций, либо средств массовой информации, либо физических лиц по планированию, организации, подготовке и совершению действий, направленных на: создание незаконных вооруженных формирований; осуществление террористической деятельности; возбуждение расовой, национальной или религиозной розни, а также социальной розни, связанной с насилием или призывами к насилию; унижение национального достоинства; осуществление массовых беспорядков, хулиганских действий и актов вандализма по мотивам идеологической, политической, расовой, национальной или религиозной ненависти либо вражды, а равно по мотивам ненависти либо вражды в отношении какой-либо социальной группы; пропаганду исключительности, превосходства либо неполноценности граждан по признаку их отношения к религии, социальной, расовой, национальной, религиозной или языковой принадлежности; пропаганда и публичное демонстрирование нацистской атрибутики или символики либо атрибутики или символики, сходных с нацистской атрибутикой или символикой до степени смешения; публичные призывы к осуществлению указанной деятельности или совершению указанных действий; финансирование указанной деятельности либо иное содействие ее осуществлению или совершению указанных действий, в том числе путем предоставления для осуществления указанной деятельности финансовых средств, недвижимости, учебной, полиграфической и

материально-технической базы, телефонной, факсимильной и иных видов связи, информационных услуг, иных материально-технических средств.

В целях усиления уголовно-правовой борьбы с экстремизмом, особенно одной из таких самых опасных его форм, как религиозный экстремизм, в Уголовный кодекс (далее – УК) Азербайджанской Республики (далее – АР) включены новые статьи, предусматривающие уголовную ответственность за следующие общественно опасные деяния (действия):

– умышленное убийство, совершенное по мотиву национальной, расовой, религиозной ненависти или вражды (ст. 120.2.12 УК АР);

– принуждение лица к исповедованию какой-либо религии (религиозного течения), в том числе к выполнению религиозных обрядов и церемоний или участию в религиозных обрядах и церемониях, а также к получению духовного образования или принуждение лица к членству в какой-либо религиозной структуре или препятствование выходу лица из религиозной структуры, в которой он является членом, совершенные на почве религиозной вражды, религиозного радикализма или религиозного фанатизма или финансирование совершения вышеотмеченных деяний на почве религиозной вражды, религиозного радикализма или религиозного фанатизма (ст. ст. 167–1.4, 167–1.5);

– изготовление, хранение или распространение религиозных экстремистских материалов, то есть материалов, призывающих к осуществлению религиозной экстремистской деятельности или обосновывающих такую деятельность, либо оправдывающих необходимость такой деятельности, или финансирование вышеотмеченных деяний (ст. ст. 167–3.1, 167–3.2);

– создание группы, осуществляющей деятельность под предлогом распространения религиозных конфессий и совершения религиозных обрядов и нарушающей своей деятельностью общественный порядок либо

причиняючої вред здоров'ю громадян, або порушальної права громадян незалежно від форми порушення, а також відволікаючої громадян від виконання ними встановлених законом обов'язків, а рівно керівництво такої групою або участь в ній (ст. 168);

– проведення обрядів і ритуалів, що належать до ісламу, громадянином Азербайджанської Республіки, одержавшим релігійне виховання за кордоном, без погодження з відповідним органом виконавчої влади в порядку, встановленому Законом Азербайджанської Республіки «Про свободу віросповідання», або ведення релігійної пропаганди іноземцем або особою без громадянства, за винятком релігійних діячів, запрошених релігійним центром (ст. ст. 168–1.1, 168.1.2);

– тероризм, тобто виконання вибухів, пожег або інших дій (терористичних актів), що становлять загрозу життю людей, нанесення шкоди їх здоров'ю, причинення значущої матеріальної шкоди або інших суспільно небезпечних наслідків, з метою порушення суспільної безпеки, викликання паніки серед населення або виконання впливу на прийняття рішень органами державної влади або міжнародними організаціями, а також загроза виконання подібних дій з тією ж метою, виконані на ґрунті релігійної ворожнечі, релігійного радикалізму або релігійного фанатизму (ст. 214.2.6);

– фінансування тероризму (ст. 214–1);

– публічні заклики до тероризму (ст. 214–2);

– проведення учень з метою тероризму (ст. 214–3);

– виконання дій, спрямованих на насильственне змінення конституційного ладу Азербайджанської Республіки, в тому числі його світського характеру, або на порушення територіальної цілісності, або на насильствений захоп влади, на ґрунті релігійної ворожнечі, релігійного радикалізму або релігійного фанатизму (ст. 278.2);

– створення не передбачених законодавством Азербайджанської Республіки озброєних формувань або груп, а також участь в їх створенні і діяльності, постачання їх зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами, військовою технікою або військовою апаратурою на ґрунті релігійної ворожнечі, релігійного радикалізму або релігійного фанатизму (ст. 279–1.1);

– дії, спрямовані на викликання національної, расової, соціальної або релігійної ненависті і ворожнечі, приниження національної гідності, а рівно дії, спрямовані на обмеження прав громадян, або встановлення переваги громадян за ознакою їх національної або расової, соціальної належності, стосунки до релігії, якщо ці дії виконані публічно, в тому числі з використанням засобів масової інформації, а також фінансування вказаних дій, виконані на ґрунті релігійної ворожнечі, релігійного радикалізму або релігійного фанатизму (ст. ст. 283.1–1, 283.3);

– залучення громадян Азербайджанської Республіки або осіб без громадянства, постійно проживаючих в Азербайджанській Республіці, до озброєних конфліктів за межами Азербайджанської Республіки з метою поширення релігійних учень, під виглядом виконання релігійних обрядів, або на ґрунті релігійної ворожнечі, релігійного радикалізму або релігійного фанатизму, або проведення військових учень з цією метою, або створення діючої з цією метою стійкої групи або керівництво такої групою, участь в вказаних групах, учнях або озброєних конфліктах, а також публічні заклики до виконання вищезгаданих дій, а також поширення матеріалів подібного змісту (ст. 283–1).

В 2018 г. з метою продовження боротьби з релігійним екстремізмом між Державним комітетом по роботі з релігійними структурами, Міністерством

внутренних дел, Генеральной прокуратурой и Службой государственной безопасности был составлен и принят подробный План мероприятий в этом направлении. В Плане мероприятий предусмотрено ведение совместной борьбы с религиозным экстремизмом, проведение семинаров с целью координации работы функционирующих в этой области структур, включая все регионы республики. В этих мероприятиях, в которых также приняли участие представители общественности, проведен обмен мнениями по следующим темам: отношения государства и религии; угрозы в этой области; причины, порождающие религиозный экстремизм; правовые основы борьбы с религиозным экстремизмом; мультикультуральная среда и традиции толерантности в стране; сотрудничество между представителями различных религий и сект.

Активизация усилий государств в борьбе с международным экстремизмом в последние десятилетия выразилась в принятии ряда международно-правовых актов, направленных на противодействие экстремизму, Азербайджанская Республика присоединилась практически ко всем международным договорам в этой сфере.

Таким образом, Закон АР «О борьбе с религиозным экстремизмом», а также изменения, которые были внесены за последний период в Уголовный кодекс Азербайджанской Республики, другие нормативно-правовые акты, предоставили правоприменителю достаточно большой набор инструментария для противодействия экстремистской деятельности.

Вместе с тем считаем, что для совершенствования организационно-правовых основ борьбы с экстремизмом необходимо:

– создание Центра по противодействию экстремизму, специального подразделения по противодействию киберпреступности экстремистского характера при МВД Азербайджанской Республики, а также отдела судебно-религиоведческой экспертизы в структуре Центра судебной экспертизы Министерства юстиции Азербайджанской Республики;

– создание системы информационного обеспечения деятельности правоохранительных органов в сфере противодействия проявлениям экстремизма, в том числе информационных банков данных; формирование межведомственного интегрированного банка данных по учету методов, средств и форм экстремистской деятельности всех религиозно-экстремистских организаций, действующих как на территории Азербайджана, так и за пределами республики;

– обеспечение взаимодействия правоохранительных органов с общественными объединениями и религиозными организациями в разработке научно обоснованных методик по выявлению экстремистских организаций и тоталитарных сект;

– дальнейшее совершенствование уголовно-правовых механизмов, регулирующих противодействие религиозному экстремизму, подготовку предложений и рекомендаций о внесении изменений и дополнений в нормативно-правовые акты.

Выводы. В заключении хочется отметить, что еще в 2002 г., на церемонии открытия Международной конференции на тему «Роль религии и убеждений в демократическом обществе: поиск путей противостояния терроризму и экстремизму», Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев в своей речи особо подчеркивал: «Человеческое сообщество должно быть способно защитить внутренний мир человека, его мировоззрение, его образовательные, научные, культурные потребности, словом, множество факторов, определяющих само существование и духовный мир человека, в том числе и его права. Но в первую очередь мы несем ответственность за жизнь каждого индивида: если терроризм подвергает опасности жизнь человека, значит, он подвергает опасности и всю нашу цивилизацию. Именно во имя будущего всех людей, во имя будущей человеческой цивилизации все мы во взаимном диалоге культур и религий должны найти общий язык и свести на нет все темные, злые, деструктивные силы, поощряющие экстремизм, терроризм и агрессивный сепаратизм».

Курбан Т. Нормативно-правові основи боротьби з екстремізмом в Азербайджанській Республіці

Анотація

У статті на основі аналізу спеціальної літератури, вивчення судово-слідчої практики показана соціальна небезпека екстремізму, різних його проявів, особливо релігійно-політичного екстремізму. Наведено різні погляди щодо поняття «екстремізм», зазначені основні ознаки екстремізму. Проаналізовано закони Азербайджанської Республіки, інші нормативно-правові акти, ухвалені у сфері боротьби з екстремізмом, норми Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки, які передбачають кримінальну відповідальність за низку форм і видів екстремізму. Для вдосконалення організаційно-правових основ боротьби з екстремізмом запропоновані деякі організаційно-правові заходи, які, на думку автора, підвищать ефективність діяльності правоохоронних і правозастосовних органів у боротьбі з екстремізмом.

Соціальна небезпека злочинів екстремістської спрямованості зумовлена тим, що ця категорія злочинів найчастіше вчиняються організованими злочинними групами. Екстремістські групи не просто поширюють свої погляди, вони намагаються досягти своїх цілей за допомогою терактів, диверсій та інших насильницьких дій.

Коли нині говорять про екстремізм, мають на увазі крайність, прихильність до крайніх, радикальних методів і засобів для досягнення певної політичної, етнонаціональної, соціальної, релігійної тощо цілі, виконання завдань.

Тенденції радикалізму й екстремізму, які набули широкий розмах у світі, не минули й Азербайджан. Водночас поширення в нашій країні цих негативних тенденцій пов'язано головним чином із зовнішніми чинниками. Деякі сили за допомогою радикальних релігійних груп прагнуть до досягнення своїх політичних цілей.

Екстремізм і різні його прояви є серйозними ризиками для національної безпеки Азербайджану.

В Азербайджані для посилення боротьби з екстремізмом, поширенням його різних форм і видів, запобігання релігійному й іншому радикалізму і фанатизму ухвалено низку законів, внесено зміни і доповнення до окремих законів і нормативно-правових актів.

Ключові слова: екстремізм, екстремістська діяльність, тероризм, боротьба з екстремізмом, ознаки екстремізму.

Tamerlan Kurban. Regulatory framework for combating extremism in the Republic of Azerbaijan

Summary

The article shows the social danger of extremism and its various manifestations, especially religious and political extremism, based on the analysis of special literature and the study of judicial and investigative practice. Various points of view regarding the concept of "extremism" are given, the main signs of extremism are given. The Laws of the Republic of Azerbaijan, other normative legal acts adopted in the field of combating extremism, the norms of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, which provide for criminal liability for a number of forms and types of extremism, have been analyzed. To improve the organizational and legal framework for combating extremism, some organizational and legal measures have been proposed, which, according to the author, increase the effectiveness of the activities of law enforcement and law enforcement agencies in the fight against extremism.

The social danger of extremist crimes is due to the fact that this category of crimes is often committed by organized criminal groups. Extremist groups do not just spread their views, they try to achieve their goals through terrorist attacks, sabotage and other violent actions.

Currently speaking about extremism means extreme, adherence to extreme, radical methods and means to achieve certain political, ethno-national, social, religious and other goals and objectives.

The tendencies of radicalism and extremism that have gained wide scope in the world have not escaped Azerbaijan either. At the same time, the spread of these negative trends in our country is mainly due to external factors. Certain forces, using radical religious groups, seek to achieve their political goals.

Extremism and its various manifestations are serious risks to the national security of Azerbaijan.

In Azerbaijan, in order to strengthen the fight against extremism, the spread of its various forms and types, to prevent religious and other radicalism and fanaticism, a number of laws have been adopted, and amendments and additions have been made to certain laws and regulations.

The intensification of efforts of states in the fight against international extremism in recent decades was expressed in the adoption of a number of international legal acts aimed at countering extremism, the Republic of Azerbaijan has joined almost all international treaties in this area.

Key words: extremism, extremist activity, terrorism, fight against extremism, signs of extremism.

Список использованных источников:

1. Аристархова Т.А. Криминалистическая характеристика и совершенствование методики расследования преступлений против прав и законных интересов человека и гражданина, совершаемых по экстремистским мотивам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2015.
2. Богданов А.В., Ильинский И.И., Хазов Е.Н. Терроризм и экстремизм как одна из мировых проблем борьбы с преступностью. *Вестник Московского университета Министерства внутренних дел России*. 2017. № 5. С. 33–35.
3. Бурковская В.А. Криминальный религиозный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические основы противодействия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006.
4. Воронцов С.А. Понятие экстремизма и его существенные признаки. *Философия права*. Москва, 2007. № 4. С. 102–105.
5. Выстропов В.Г. Совершенствование расследования преступлений, связанных с организацией экстремистской деятельности : дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2018.
6. Гребенщиков И.В. Влияние государства на развитие дискурса об экстремизме : дис. ... канд. социол. наук. Санкт-Петербург, 2019.
7. Давыдов В.О. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений экстремистской направленности, совершенных с использованием компьютерных сетей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2013.
8. Жукова О.С. Правовые меры противодействия информационному экстремизму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2006.
9. Кадиева А.М. Религиозный экстремизм: сущность, причины, пути преодоления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Махачкала, 2008.
10. Мехтиев Р. Проблемы активизации международного сотрудничества в сфере борьбы с проявлениями экстремизма в кризисных ситуациях, инициированных межнациональной враждой и религиозной нетерпимостью. *Бакинский рабочий*. Баку, 2011. С. 157–160.
11. Можегова А.А. Экстремистские преступления и преступления экстремистской направленности по уголовному праву РФ : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015.
12. Наджафов Э. Религиозный экстремизм – чуждый элемент для нашего общества. *Бакинский рабочий*. Баку, 2018. № 213. С. 25–31.

13. Осипенко А.Л. Особенности раскрытия преступлений экстремистской направленности, совершаемых в сети Интернет. *Преступность в сфере информационных и телекоммуникационных технологий: проблемы предупреждения, раскрытия и расследования преступлений*. Ростов-на-Дону, 2015. № 1. С. 69–74.
14. Салахутдинов А.А. Социальные сети как информационный канал экстремистского материала. *Молодой ученый*. Москва, 2014. № 17. С. 159–164.
15. Сергун Е.П. Экстремизм в российском уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук. Тамбов, 2009.
16. Скориков Д.Г. Расследование преступлений экстремистской направленности : дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2014.
17. Терешина Е.А. Опыт зарубежных государств в области противодействия молодежному экстремизму. *PolitBook*. Москва, 2014. № 3. С. 78–85.
18. Троегубов Ю.Н. Проблемы противодействия экстремизму в сети Интернет. *Гуманитарный вектор*. Санкт-Петербург, 2014. № 3. С. 146–151.
19. Фридинский С.Н. Молодежный экстремизм как особо опасная форма проявления экстремистской деятельности. *Юридический мир*. Москва, 2008. № 6. С. 132–137.

УДК 343.1: 343.344

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.08>

Томков О.М.

ORCID: 0000-0001-8050-752X

*аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Академія Державної пенітенціарної служби*

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ЗБРОЇ, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

Постановка проблеми. Одним із важливих філософських видів, який описує взаємну обумовленість різних об'єктів, процеси впливу один на одного є взаємодія. Взаємодія – це різновид опосередкованого або прямого, внутрішнього або зовнішнього зв'язку [1, с. 430]. Взаємодію як форму зв'язку елементів системи визначає управлінський підхід, за допомогою якого вони доповнюють один одного і створюють умови для успішного функціонування системи загалом [2, с. 32].

Деякі вчені вважають, що поняття «взаємодія» поєднане з функціями управління, саме тому може досліджуватись як форма зв'язку частин системи, які взаємодоповнюють одна одну, утворюють умови для ефективного функціонування всієї системи [3, с. 80]. Якісне функціонування будь-якої системи передбачає відповідну організацію взаємодії її складників а також взаємодію зі складниками інших соціальних систем. Тому не є винятком і система Національної поліції України (далі – НПУ), управління якою передбачає організацію взаємодії між оперативними підрозділами НПУ й іншими підрозділами та відомствами, зокрема під час організації протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю.

Натепер у нормативних актах Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України зазначається, що основним завданням взаємодії оперативних підрозділів з іншими органами та підрозділами поліції є запобігання

кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданих кримінальними правопорушеннями збитків, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [4]. Деяким питанням організації взаємодії оперативних підрозділів НПУ у протидії кримінальним правопорушенням присвячено досить велику кількість відомчих нормативних актів, як-от: наказ МВС України від 7 липня 2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» [4], наказ МВС України від 6 липня 2017 р. № 570 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» [5], наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» [6] тощо.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних питань

організації взаємодії оперативних підрозділів під час протидії кримінальним правопорушенням висвітлені в роботах таких науковців: С. Албула, Л. Аркуші, В. Аتماжитова, В. Афанасьєва, В. Берназа, Г. Бірюкова, А. Волощука, А. Галючека, В. Гудзь, О. Глушкова, Ю. Дмитрика, О. Долженкова, В. Євтушка, В. Захарова, І. Козаченка, О. Копана, В. Коржа, А. Лісового, А. Лисенка, Г. Матусовського, Д. Никифорчука, С. Ніколаюка, В. Ортинського, О. Подобного, І. Сервецького, О. Снігерьова, В. Поливоди, І. Потайчука, В. Рудіка, Р. Тарасенка, В. Телійчука, І. Харабєрюша, С. Цветкова, В. Шендрика, О. Юхна, Х. Ярмакі й інших дослідників. Незважаючи на це, у результаті проведеного аналізу праць вищеназваних науковців можна сказати, що питання взаємодії під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, на тепер залишається малодослідженим.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є розкриття проблемних питань щодо взаємодії оперативних працівників НПУ зі співробітниками інших органів та підрозділів під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Важливо вказати, незважаючи на широке використання поняття «взаємодія», системно проблематика цього питання досліджена мало, немає єдиного тлумачення такого поняття, його сутності та змісту. Ми вважаємо, що причинами такого становища є: недоробленість системи управління взаємодією; незлагодженість організаційних структур оперативних підрозділів, які на тепер перебувають у процесі реформування; існування міжвідомчих перепон щодо обміну оперативною інформацією; відсутність конкретних вимог щодо проведення взаємодії в нормативних актах; відсутність методичних рекомендацій щодо здійснення взаємодії; відсутність нормативної бази,

що регулює взаємодію на всіх структурних рівнях та за напрямками діяльності оперативних підрозділів.

Зважаючи на мету діяльності, взаємодію можна умовно поділити на негативну та позитивну. У разі позитивної взаємодії суб'єкти у своїй роботі націлені на досягнення однієї, спільної мети (у нашому випадку – протидії оперативних підрозділів кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю), їхні старання спрямовані на одне, під час цього здійснюється оптимальне використання їхніх взаємних можливостей, щоб розв'язати спільні завдання. Під час такої взаємодії забезпечено потрібні умови для вдалої реалізації завдань. Із цього можна зробити висновок, що за допомогою позитивної взаємодії утворюються якісно нові можливості, яких немає в суб'єктів, що взаємодіють поодиночки. Негативна взаємодія – це функціонування суб'єктів, яке спрямоване на досягнення протилежних цілей, а вплив кожного з них направлений на перешкоджання розвитку іншого суб'єкта. У нашому дослідженні увага буде звернена саме на позитивну взаємодію.

У криміналістиці, незважаючи на єдність поглядів учених на визначення предмета криміналістики, існують різні визначення поняття «взаємодія». Наприклад, С. Цветков трактує взаємодією як спільну роботу посадових осіб різних правоохоронних органів або їх підрозділів, спрямовану на досягнення конкретної тактичної мети [7, с. 4]. Взаємодія, на думку В. Коржа, – це колективне співробітництво з метою об'єднання зусиль у вирішенні загальних завдань боротьби зі злочинністю [8, с. 199]. Г. Матусовський називає взаємодією узгоджену діяльність різних ланок однієї чи декількох організаційних систем, спрямовану на досягнення загальної мети з найменшими втратами сил, засобів і часу [9, с. 158].

Нам імпонує твердження Т. Авер'янової та Р. Белкіна, які під взаємодією розуміють разове або досить тривале за часом об'єднання засобів, зусиль, методів для досягнення завдань

виявлення, швидкого і повного розкриття кримінальних правопорушень, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожний, хто скоїв кримінальне правопорушення, був притягнений до справедливого покарання, жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений [10, с. 11]. Ми вважаємо, що таке визначення є досить доречним, бо чітко окреслює мету взаємодії, акцентує увагу на її правовому характері, має комплексний характер.

Важливим, на нашу думку, є відокремлення поняття «взаємодія» від поняття «координація». «Координація» – це узгодженість дій, погодження, установлення контакту в діяльності людей, взаємозв'язку між діями, поняттями тощо [11, с. 233]. У результаті проведеного дослідження наукових поглядів можна стверджувати, що категорія «координація» виступає управлінським методом організації взаємодії та має тільки управлінський характер.

Взаємодію органів та підрозділів НПУ під час дослідження нашої проблематики можна розглядати як своєрідну систему, де одна мета – протидія кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю. Така взаємодія може класифікуватися за такими підставами: за суб'єктами; за етапами здійснення – організаційна і тактична; за функціями – кримінально-процесуальна, оперативно-розшукова, організаційно-управлінська, виховна, адміністративно-правова; за характером зв'язків – безпосередня й опосередкована; за часом взаємодія може здійснюватися постійно і тимчасово [12, с. 86].

Взявши до уваги погляди науковців, пропонуємо головні ознаки й елементи взаємодії оперативних підрозділів НПУ під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї, що вчиняються організованою злочинністю.

Загальні: поділ обов'язків; координація дій, зосереджена в центрі; сумісні дії; робота двох

або більше рівноправних суб'єктів, які не підпорядковані один одному; зосередження засобів і сил для досягнення поставленої мети; створення необхідних умов для досягнення позитивних результатів; урегулювання законами, відомчими та міжвідомчими нормативними актами; вид суспільної взаємодії, а саме виконання соціальних дій кожного з учасників, які об'єднані однією метою.

Спеціальні: об'єднання засобів і сил для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності; системне застосування сил, заходів і засобів оперативних та інших підрозділів як частин однієї системи правоохоронних органів; націлення на вирішення завдань протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; погодження дій правоохоронних органів, які не підпорядковані один одному, за завданнями, метою, місцем та часом здійснення.

На нашу думку, взаємодія оперативних підрозділів у протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, – це врегульована чинним законодавством та відомчими нормативними актами сукупність заходів, скоординованих за завданнями, метою, часом і місцем, які на підставах системного застосування сил, можливостей, заходів і засобів оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів забезпечують якісну роботу із протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю.

Взаємодія може бути внутрішньою (у рамках єдиної системи) і зовнішньою (між оперативними підрозділами двох і більше державних органів України, які здійснюють ОРД, іншими державними органами, громадськістю, громадськими організаціями й установами тощо). У результаті проведення дослідження ми встановили, що для протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, працівники карного

розшуку найчастіше здійснюють взаємодію з органами досудового розслідування, інформаційно-аналітичного забезпечення, кібербезпеки, патрульної поліції, кінологічними підрозділами, дільничними офіцерами поліції, спеціальними підрозділами «Корд», «Альфа», органами прокуратури, судовими органами, оперативно-розшуковими підрозділами Державної прикордонної служби України, працівниками оперативних підрозділів Державної пенітенціарної служби України, Служби безпеки України, Державної митної служби України, Державної міграційної служби, представниками органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації тощо. Одним із видів зовнішньої взаємодії є міжнародне співробітництво оперативних підрозділів. Відповідно до міжнародних угод МВС України може використовувати представників МВС України в іноземних державах та можливості НЦБ Інтерполу в Україні.

Щодо взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування у протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, то вона розпочинається з моменту виявлення ознак кримінального правопорушення оперативними підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Оперативні підрозділи відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зобов'язані невідкладно направити зібрані матеріали, у яких зафіксовані фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України (відповідно до нашого предмета дослідження – кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю), до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. Важливо звернути увагу, що після отримання доручення слідчого працівники

оперативного підрозділу користуються правами слідчого щодо виконання слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених гл. 20 та гл. 21 Кримінального процесуального кодексу України [13]. Організаторська функція і відповідальність за вчасне й ефективне розслідування покладаються на слідчого, який здійснює досудове розслідування.

Що стосується взаємодії підрозділів карного розшуку з іншими суб'єктами ОРД у протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, то доречно нагадати, що до суб'єктів ОРД відносять спеціальні підрозділи, які працюють у складі державних правоохоронних органів та яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. У ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» наявний перелік оперативних підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність [14].

Взаємодія підрозділів карного розшуку із правоохоронними органами і спеціальними службами інших держав у протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, відбувається відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установах та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна. Вказана взаємодія базується на нормах чинного законодавства України, міжнародного права, міжурядових та міждержавних договорах, згоду на які надала Верховна Рада України. Оперативні підрозділи НПУ, у межах компетенції, можуть встановлювати прямі контакти з державними органами іноземних держав, які проводять ОРД, та здійснювати з ними взаємодію на підставі додаткових договірних документів про співробітництво за окремими напрямками своєї роботи. Взаємодія оперативних підрозділів НПУ із правоохоронними органами і спеціальними службами інших держав у протидії кримінальним правопорушенням у сфері неза-

конного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, може здійснюватися у вигляді: міжвідомчих наукових досліджень із проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; виконання доручень та запитів за ОРЗ; сприяння у здійсненні ОРЗ та заходів оперативного (ініціативного) пошуку; обміну досвідом роботи з питань ОРД; колективного проведення спеціальних операцій із протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; обміну криміналістичною, оперативною й іншою інформацією про кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; обміну архівною інформацією про кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; сприяння в підготовці, перепідготовці та підвищенні кваліфікації кадрів; обміну оперативно значущою інформацією щодо причетних до досліджуваного нами кримінального правопорушення осіб і осіб, які розшукуються.

Висновки. У результаті проведення аналізу практики щодо питанням взаємодії

оперативних підрозділів НПУ у протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю, можемо запропонувати такі напрями вдосконалення взаємодії та її форми: створення спеціалізованих посилених СОГ; розробка методичних рекомендацій для вдосконалення навичок щодо протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; спільне планування оперативно-профілактичних відпрацювань; колективне навчання працівників оперативних підрозділів із питань протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; обмін інформацією, яка отримана в результаті здійснення ОРЗ, а також будь-якої наявної інформації; спільні заходи щодо надання допомоги підпорядкованим органам; здійснення аналітики щодо позитивного досвіду протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю; узгодження планів колегіальних дій у разі несподіваного ускладнення оперативної обстановки на території обслуговування.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню сутності поняття «взаємодія» як важливій формі співпраці оперативних підрозділів Національної поліції України й інших органів та підрозділів під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю. Досліджено та запропоновано погляди науковців щодо визначення поняття «взаємодія», названо та проаналізовано завдання взаємодії під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю. Незважаючи на широке використання поняття «взаємодія», системно проблематика цього питання досліджена мало, тому немає єдиного тлумачення такого поняття, його сутності та змісту. У зв'язку із цим названо причини такого становища. Здійснено аналіз, названо нормативні акти України, у яких висвітлюються питання організації взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України у протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю. Акцентовано відокремлення поняття «взаємодія» від поняття «координація», досліджено сутність вказаних понять. Запропоновано класифікацію взаємодії органів та підрозділів Національної поліції України під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю. Взявши до уваги погляди науковців, названо головні ознаки й елементи взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України під час протидії

кримінальним правопорушення у сфері незаконного обігу вогнепальної зброї, що вчиняються організованою злочинністю. Запропоновано визначення поняття «взаємодія оперативних підрозділів у протидії кримінальним правопорушенням у сфері незаконного обігу зброї, що вчиняються організованою злочинністю». Також названо та проаналізовано такі форми взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими органами та підрозділами, як зовнішня і внутрішня взаємодія.

Ключові слова: взаємодія, зброя, кримінальне правопорушення, організована злочинність, оперативний підрозділ, протидія.

Tomkov O.M. The concept, content and elements of interaction of operational subdivisions of the National Police of Ukraine in the fight against illegal weapons performed by organized crime

Summary

The article is devoted to the concept and essence of “interaction” as an important form of cooperation between operational units of the National Police of Ukraine and other bodies and units in combating criminal offenses in the field of illicit trafficking in weapons committed by organized crime. Researchers’ views on the definition of “interaction” are researched and suggested, the tasks of interaction during counteraction to criminal offenses in the field of illegal trafficking in weapons committed by organized crime are named and analyzed. Despite the widespread use of the concept of “interaction”, systematically the issues of this question are insufficiently studied, and therefore there is no single interpretation of such a concept, its essence and content. In this regard, the reasons for this situation are named. The analysis is carried out and the normative acts of Ukraine are named, in which the issues of organization of interaction of operative subdivisions of the National Police of Ukraine in counteraction to criminal offenses in the field of illegal trafficking in weapons committed by organized crime are covered. Emphasis is placed on the separation of the concept of “interaction” from the concept of “coordination”, namely, the essence of these concepts is studied. The classification of interaction of bodies and divisions of the National Police of Ukraine at counteraction to criminal offenses in the field of illegal circulation of the weapon committed by organized crime is offered. Taking into account the views of scientists, the main features and elements of cooperation of operational units of the National Police of Ukraine in combating criminal offenses in the field of illicit trafficking in firearms committed by organized crime were named. It is proposed to define the concept of “interaction of operational units in combating criminal offenses in the field of illicit trafficking in weapons committed by organized crime”. Such forms of interaction of operative subdivisions of the National Police of Ukraine with other bodies and subdivisions, such as external and internal interaction are also named and analyzed.

Key words: interaction, weapon, criminal offense, organized crime, operational unit, counteraction.

Список використаних джерел:

1. Ноздрін Д. До питання організації взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у протидії злочинам у сфері незаконного обігу синтетичних наркотичних засобів. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2012. С. 429-431.
2. Юхно О. О. Актуальні аспекти взаємодії оперативних підрозділів органів внутрішніх справ при запобіганні, припиненні та розкритті злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 4. С. 32–36.

3. Караханов В. Взаимодействие как управленческая категория. *Проблемы теории и социологии управления : труды Академии Министерства внутренних дел Российской Федерации*. Москва, 1992. С. 74–82.
4. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 липня 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.
5. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ МВС України від 6 липня 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.
6. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.
7. Цветков С. Комплексное использование сил и средств правоохранительных органов при расследовании деятельности преступных структур. Москва : Московский институт МВД России, 1994. 235 с.
8. Корж В. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами: руководство для следователей : научно-практическое пособие. Харьков : Лицей, 2002. 280 с.
9. Матусовский Г. Экономические преступления : криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 215 с.
10. Белкин Р. Курс криминалистики : в 3-х т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 1 : Общая теория криминалистики. 408 с.
11. Аتماжитов В. Взаимодействие аппаратов уголовного розыска с другими службами горрайорганов внутренних дел при раскрытии преступлений и пути его дальнейшего совершенствования : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1980. 256 с.
12. Бандурка О. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Унв.-т внутр. справ, 1998. 480 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. Київ : Алерта, 2013. 304 с.
14. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2136–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

Царюк С.В.

к.ю.н.,

*доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Академія Державної пенітенціарної служби України*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СПОСТЕРЕЖНИХ КОМІСІЙ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Постановка проблеми. Європейські пенітенціарні правила в розділі, присвяченому незалежному моніторингу (правила 93.1–93.7), визначають, що контроль в'язниць призначеним незалежним органом слугує «для забезпечення того, щоб умови утримання та поводження з ув'язненими відповідали вимогам національного і міжнародного права і положенням цих Правил, а також щоб права і гідність ув'язнених завжди дотримувалися». Ефективність контролю досягається такими заходами: «доступу до всіх тюрем та їхніх частин, а також до тюремних записів, зокрема й до тих, що належать до запитів і скарг, а також до інформації про умови утримання і поводження з ув'язненими, які необхідні для здійснення діяльності з моніторингу; вибору тюрем для відвідування <...> шляхом відвідування без попереднього повідомлення із власної ініціативи <...>; свободи проведення приватних та повністю конфіденційних інтерв'ю з ув'язненими і тюремним персоналом» [1].

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є спроба проаналізувати відповідність організаційних засад діяльності спостережних комісій тим завданням, що покладаються на незалежні громадські органи контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань національним законодавством та відповідними міжнародними інституціями.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Окремими аспектами організації діяльності спостережних комісій у своїх дослідженнях

опікувались відомі українські вчені та правознавці В.А. Бадира, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, О.П. Букалов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, Є.Ю. Захаров, П.П. Козлов, О.Г. Колб, А.П. Мукшименко, Ю.В. Нікітін, М.С. Пузирьов, Г.С. Семаков, А.Х. Степанюк, О.С. Турчина, І.С. Яковець, М.М. Яцишин та інші.

Виклад основного матеріалу. Утворення спостережних комісій обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями з одночасним обов'язковим включенням до них представників громадських організацій є спробою поєднання зусиль влади та громадськості щодо здійснення контролю за діяльністю установ виконання покарань. З одного боку, влада а) має реальну можливість забезпечити фінансування й організаційно-технічне забезпечення здійснюваних заходів; б) надавати форму владних приписів рішенням спостережної комісії. З іншого боку, представники громадських організацій мають для цього: а) фінансові можливості; б) час та бажання здійснювати відповідну діяльність [2, с. 7]. Отже, спостережні комісії отримують реальну можливість стати своєрідною сполучною ланкою між владою, громадянським суспільством і особами, права яких потребують захисту, – ув'язненими та засудженими.

До складу спостережних комісій можуть входити, крім представників громадських організацій, службовці органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності й окремі громадяни.

Водночас представники громадських організацій і окремі громадяни повинні становити не менш як половину складу комісії. Нормативно закріплені й обмеження для певних професійних категорій громадян стосовно можливості брати участь у роботі спостережної комісії. Зокрема, відповідно до змісту абз. 1 п. 10 Положення про спостережні комісії, членами комісій не можуть бути судді, представники органів прокуратури, органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної виконавчої служби України, адвокати, особи, які мають непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість, а також особи, які раніше входили до складу спостережних комісій і повноваження яких були припинені достроково з таких підстав: а) у разі відмови відвідувати установи виконання покарань за дорученням спостережної комісії; б) у разі відсутності без поважних причин на трьох підряд засіданнях спостережної комісії [3].

Метою таких обмежень є забезпечення неупередженості членів спостережної комісії під час ухвалення рішень як із боку представників правоохоронних органів, так і з боку колишніх засуджених та їхніх представників. На жаль, практика діяльності спостережних комісій знає приклади порушення цих норм, наприклад, до складу спостережних комісій часто включають адвокатів, осіб, які мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість тощо. Не завжди дотримується й норма, визначена в абз. 2 п. 10 Положення, яке визначає, що члени спостережних комісій не мають права здійснювати громадський контроль щодо засуджених осіб, які тримаються в установах виконання покарань, якщо вони є близькими родичами таких осіб, а також потерпілими, свідками, захисниками або іншими особами, які беруть або брали участь у кримінальному провадженні щодо засуджених осіб [3].

На законодавчому рівні не встановлено, яким документ свідчить про створення

спостережної комісії, тому під час вирішення цього питання варто керуватися загальними положеннями, викладеними в нормах: а) Закону України «Про місцеві державні адміністрації», відповідно до ст. 6 якого «на підставі положень Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, власних і делегованих повноважень голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження» [4]; б) Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», у ч. 1 ст. 59 якого зазначено, що «рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі рішень» [5].

Отже, можемо дійти висновку, що спостережні комісії утворюються або розпорядженням голови місцевої державної адміністрації, або рішенням виконавчого комітету відповідної ради.

На відміну від членів комісії, голова й секретар спостережної комісії призначаються органом, який її утворив. Кількісний склад комісії визначається залежно від обсягу її роботи, зазвичай це від п'яти до одинадцяти членів. Спостережна комісія утворюється строком на три роки. Орган, який створив комісію, зобов'язаний повідомити в засобах масової інформації про припинення її повноважень та формування нового складу комісії не пізніше ніж за три місяці до цього, а також про дострокове припинення членом комісії своїх повноважень [3]. Саме таким чином громадські організації отримують інформацію про відкриті вакансії.

Відповідні нормативно-правові акти встановлюють загальні засади щодо забезпечення незалежності діяльності спостережних комісій та здійснення ними громадського контролю. Як зазначено в абз. 11 ст. 24 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, «голова, заступник голови та члени спостережної комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під

час виконання кримінальних покарань, мають право без спеціального дозволу (акредитації) у будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (за бажанням – у супроводі до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників засобів масової інформації)» [6].

Подібна норма міститься й у п. 8 Положення з доповненням, що членам спостережних комісій на строк їхніх повноважень видаються перепустки для відвідування установ виконання покарань, які розташовані на території відповідних адміністративних одиниць [3]. Варто підкреслити, що таке формулювання не надає адміністрації установ виконання покарань права відмовити в наданні вказаної перепустки.

Положення про спостережні комісії є основним документом, на підставі якого ці інституції здійснюють громадський контроль за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань.

Абз. 2 п. 2 Положення закріплює закінчений перелік принципів діяльності спостережних комісій, до яких належать гласність, демократичність, добровільність, відкритість та прозорість.

П. 3 Положення визначає основні завдання спостережних комісій, як-от: а) організація та здійснення громадського контролю за дотриманням прав, основних свобод і законних інтересів засуджених осіб та осіб, звільнених від відбування покарання; б) сприяння органам та установам виконання покарань у виправленні та ресоціалізації засуджених осіб та створенні належних умов для їх тримання, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та громадян; в) організація виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, та громадського

контролю за їхньою поведінкою протягом невідбутої частини покарання; г) надання допомоги в соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання [3]. Виходячи зі змісту вказаної норми, перелік завдань не є вичерпним і може бути за потреби доповненим.

Отже, діяльність спостережних комісій має комплексний характер, вона не обмежується лише громадським контролем, а може також спрямовуватись на надання практичної допомоги установам виконання покарань у розв'язанні наявних проблем.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку трудової зайнятості засуджених» передбачено, що місцева державна адміністрація в галузі зайнятості населення, праці та заробітної плати «бере участь у залученні виробничих потужностей підприємств установ виконання покарань для соціально-економічного розвитку регіонів та здобуття засудженими професій, що користуються попитом на ринку праці засудженими професій, що користуються попитом на ринку праці» [7].

Отже, спостережні комісії покликані стати поєднувальною ланкою між адміністраціями виправних колоній та місцевими державними адміністраціями.

Варто звернути увагу на те, що головною метою участі спостережних комісій у реалізації визначених функцій є контроль за дотриманням прав засуджених, який є особливо необхідним під час розгляду подання щодо погіршення правового становища засудженого. Названі функції спостережних комісій є вкрай важливими для діяльності виправних колоній, оскільки чітко встановлюють суб'єктів, на яких покладається надання допомоги цим закладам із вирішення найбільш актуальних та нагальних проблем.

Варто підкреслити, що громадський контроль спостережних комісій за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання є єдиною законодавчо визначеною

формою контролю за ними. Однак Кримінально-виконавчий кодекс, Положення про спостережні комісії, будь-який інший нормативно-правовий акт не покладають на засуджених обов'язку перебувати під таким контролем. Цей недолік негативно впливає на діяльність спостережних комісій, але не свідчить про неможливість виконання її представниками цієї функції.

Спостережні комісії, що утворюються обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями, крім названих завдань та функцій, надають методичну допомогу спостережним комісіям, утвореним районними держадміністраціями та, у разі делегування таких повноважень, – виконавчими комітетами міських (за винятком міст районного значення) рад, контролюють їхню діяльність, узагальнюють та поширюють досвід їхньої роботи, розробляють та затверджують форму звітності спостережних комісій, і таким чином виконують роль координатора діяльності регіональних спостережних комісій.

Положення наділяє спостережні комісії досить широкими правами, про які варто пам'ятати працівникам виправних колоній. Вони охоплюють практично всі напрями роботи із засудженими. Зокрема, спостережні комісії мають право:

1) доручати членам комісії:

– відвідувати установи виконання покарань, вивчати стан матеріально- побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених осіб, умови їхньої праці та навчання, стан організації соціально-виховної роботи;

– брати участь у засіданнях комісій установ виконання покарань під час розгляду питань про внесення до суду подань щодо умовно-дострокового звільнення засуджених осіб від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, та брати участь у судових засіданнях під час розгляду таких подань;

– висловлювати свою думку щодо клопотання про помилування, що подає засуджена особа;

– одержувати від громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів та установ виконання покарань, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності інформацію та документи, необхідні для виконання покладених на комісію завдань;

– проводити особистий прийом засуджених осіб, розглядати їхні звернення, ухвалювати за результатами розгляду відповідні рішення;

– заслуховувати на своїх засіданнях із питань, що належать до компетенції комісій, інформацію посадових осіб органів та установ виконання покарань, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та окремих громадян;

– доручати представникам громадських організацій і трудових колективів (за їхньою згодою) проводити виховну роботу та здійснювати контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання, координувати проведення такої роботи;

– заслуховувати на своїх засіданнях інформацію представників громадських організацій і трудових колективів, що здійснюють громадський контроль за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, про їхню роботу (навчання) та поведінку в побуті, у разі потреби – запрошувати таких осіб та заслуховувати їхню інформацію;

2) вносити на розгляд органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування пропозиції щодо:

– удосконалення діяльності органів та установ виконання покарань із питань дотримання прав людини, захисту основних свобод і законних інтересів засуджених осіб;

– поліпшення на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності індивідуально-профілактичної та виховної роботи з особами, засудженими до громадських або виправних робіт, та особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання;

– удосконалення процесу підготовки до звільнення засуджених осіб;

– організації трудового та побутового влаштування осіб, звільнених від відбування покарання, сприяння їхній соціальній адаптації [3].

Не залишається поза увагою спостережних комісій і персонал установ виконання покарань – ці інституції мають право, відповідно до абз. 5 п. 8 ч. 6 Положення, вносити на розгляд органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування пропозиції щодо забезпечення правового й соціального захисту персоналу органів та установ виконання покарань.

Отже, права спостережних комісій є досить широкими, а їх реалізація може полегшити діяльність органів та установ виконання

покарань, сприяти більш оперативному вирішенню наявних проблем.

Висновки. У підсумку все це дозволяє зробити висновок, що організаційна діяльність спостережних комісій дозволяє їм виступати дієвим інститутом і для забезпечення участі громадськості у процесі виконання кримінальних покарань та роботі із засудженими, і під час виконання контрольних функцій представників громадянського суспільства. Поєднання у складі комісій представників влади та громадськості повинно створювати передумови для відшукування необхідних ресурсів і шляхів для виконання завдань, покладених на спостережні комісії.

Анотація

Статтю присвячено проблемам визначення організаційних засад діяльності спостережних комісій щодо здійснення контролю за діяльністю установ виконання покарань. Інтеграція України до міжнародного співтовариства, декларація пріоритету загальнолюдських цінностей і закріплення їх у Конституції потребують нового підходу до організації та змісту соціальної політики держави. Відомо, що державна соціальна політика включає, поряд з іншими напрямками, цілі та завдання соціальної політики щодо засуджених до різних видів покарань. Ці проблеми є складовою частиною кримінально-виконавчої політики нашої держави. Сьогодні до завдань кримінально-виконавчого законодавства України, зокрема, входять: охорона прав, свобод і законних інтересів засуджених, надання засудженим допомоги в соціальній адаптації. Законодавчо закріплені основні права засуджених, участь громадських організацій у діяльності установ і органів, що виконують покарання, визначені форми їхньої участі. Соціальна робота та соціальна допомога як складові частини соціального забезпечення засуджених у нашій країні, відповідно до міжнародних вимог, закріплені законодавчо – як розділ соціальної політики. Однак через економічні і організаційні проблеми соціальна політика щодо засуджених залишається реалізованою не в повному обсязі. Державні інститути демократичного суспільства, до завдань яких входить обмеження прав і свобод людини (з метою та в межах, встановлених законом), не можуть бути вільними від контролю з боку громадськості, тому що ці інституції мають захищати не власні, а суспільні інтереси. У свою чергу, суспільство має право вимагати від державних установ безумовного дотримання законів та прав людини і не повинно залишатися байдужим до проблем правоохоронних органів, зокрема й органів та установ пенітенціарної системи. Практика останніх років підтверджує важливість використання значного потенціалу українських та міжнародних громадських організацій у реформуванні кримінально-виконавчої системи України, узгодження її з міжнародними нормами і стандартами поводження з ув'язненими та засудженими, у вдосконаленні системи захисту прав людини в місцях відбування покарання і тримання під вартою.

Ключові слова: спостережні комісії, установи виконання покарань, права, свободи, соціальна адаптація.

Tsariuk S.V. Organizational principles of supervisory commissions activity regarding the control over penal institutions activity

Summary

This article is devoted to the problems of determining the organizational foundations of supervisory commissions activity to monitor penal institutions activity. Ukraine's integration into the international

community, the declaration of the priority of universal human values and their consolidation in the Constitution required a new approach to the organization and the essence of the state's social policy. It is known that state social policy includes, along with other areas, the goals and objectives of social policy in relation to those sentenced to various types of punishment. These problems are an integral part of the penal policy of our state. Today, the tasks of the criminal and executive legislation of Ukraine, in particular, include: protection of convicts' rights, freedoms and legal interests, rendering assistance to convicts in social adaptation. Convicts' basic rights, the participation of public organizations in the activities of penal bodies and institutions, and certain forms of their participation are enshrined in legislation. Social work and social assistance as components of social security for convicts in our country, in accordance with international requirements, are legally enshrined as a section of social policy. However, due to economic and organizational problems, social policy in relation to convicts has not been fully implemented. State institutions of a democratic society, whose tasks include restricting human rights and freedoms (for purposes and within the limits established by law), cannot be free from public control, since these institutions must protect not their own, but public interests. In turn, society has the right to demand from state institutions unconditional observance of laws and observance of human rights and should not remain indifferent to the problems of law enforcement agencies, including bodies and institutions of the penitentiary system. The practice of recent years confirms the importance of using the significant potential of Ukrainian and international public organizations in reforming the Criminal and Executive System of Ukraine, bringing it in line with international norms and standards for the treatment of prisoners and convicts, and further improving the system of protecting human rights in places of serving sentences and detention. guardians.

Key words: supervisory commissions, penal institutions, rights, freedoms, social adaptation.

Список використаних джерел:

1. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 11 січня 2006 р. Переглянута і доповнена Комітетом Міністрів 1 липня 2020 р. на 1380-му засіданні заступників міністрів). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016809ee581 (дата звернення: 17.04.2021).
2. Спостережні комісії як інструмент моніторингу дотримання прав засуджених. Полтава : Дивосвіт, 2013. 220 с.
3. Положення про спостережні комісії, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 1042). Редакція від 16 травня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.04.2021).
4. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586–XIV. Дата оновлення: 6 грудня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 27.04.2021).
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. Дата оновлення: 27 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.04.2021).
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. Дата оновлення: 3 липня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 17.04.2021).
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку трудової зайнятості засуджених : Закон України від 17 листопада 2009 р. № 1725–VI. Дата оновлення: 1 січня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1725-17#Text> (дата звернення: 15.04.2021).

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.010>

Волкова І.О.

*студентка аспірантури кафедри порівняльного права
Китайський університет політики і права*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОВАГИ МІЖ ЗАХИСТОМ ІНВЕТОРІВ ВІД НЕПРЯМОЇ ЕКСПРОПРІАЦІЇ ТА ПРАВОМ ДЕРЖАВИ НА РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Питання забезпечення рівноваги між захистом інвесторів та правом держави на регулювання є одним з основних напрямів реформи міжнародних інвестиційних угод Конференції ООН з торгівлі та розвитку (далі – ЮНКТАД) [1, с. 8].

Регулятивні заходи уряду можуть мати суттєвий вплив на іноземні інвестиції, не передбачають водночас прямого вилучення чи переходу права власності. У разі відсутності положень про регулятивні заходи, арбітри на власний розсуд визначають межу між непрямою експропріацією, що вимагає компенсацію, та законним правом держави на регулювання, яке не призводить до компенсації, навіть якщо має значний економічний вплив на інвестора.

Широке формулювання положень щодо захисту іноземних інвестицій, відсутність чіткого положення про пряму експропріацію, а також непослідовність та наявність прогалин в арбітражних рішеннях призводять до конфлікту між обов'язком держави, яка приймає, виплачувати компенсацію в разі прямої чи непрямої експропріації та зобов'язанням держави дбати про суспільний добробут [1, с. 84]. Підтвердженням цього може слугувати зростання кількості звинувачень інвесторів, спрямованих на регулятивні заходи держав, що приймають [2, с. 24].

Формулювання завдання дослідження. У статті розглянуто питання відсутності визначення непрямої експропріації та непослідовного підходу до тлумачення положення про пряму експропріацію міжнародними арбітражними установами.

Виклад основного матеріалу. Більшість двосторонніх інвестиційних договорів, стороною яких є Україна, охоплюють непряму експропріацію, але не містять положень стосовно обставин, за яких регулятивні заходи держави не є експропріацією і не призводять до обов'язку сплачувати компенсацію інвестору. Це обмежує право держави на вжиття регулятивних заходів в суспільних інтересах, які стосуються захисту здоров'я, безпеки та навколишнього середовища.

Уточнення поняття «непряма експропріація» та визначення критеріїв для розмежування непрямої експропріації та права на регулювання, що не вимагає компенсації, є необхідними для забезпечення рівноваги між захистом інвесторів та правом держави на регулювання з метою досягнення сталого розвитку.

Право держави на регулювання в інтересах суспільства, також відоме в міжнародному інвестиційному праві як «свобода регулювання», «регуляторні заходи», «поліцейські повноваження», охоплює заходи, ужиті з метою регулювання чи захисту публічних інтересів. Ці терміни можуть уживатися як взаємозамінні [3, с. 92].

Поняття «регуляторний захід» відрізняється від експропріації. Концепція експропріації охоплює право держави на вилучення іноземного майна за певних умов, однією з яких є виплата компенсації. Таке «вилучення» може бути прямим або непрямим. У разі прямої експропріації відбувається фактичне вилучення фізичного майна інвестора. Заходи непрямої експропріації характеризуються відсутністю

фізичного вилучення майна, але порівнюються до неї, оскільки позбавляють інвестора здатності користуватися майном або цілком знищують економічну цінність інвестиції. Отже, у разі прямої і непрямой експропріації заходи держави мають експропріаційний, а не регуляторний характер [3, с. 86].

Важливо розрізнити два поняття, зрозуміти їхнє походження й основні відмінності. Експропріація – це дія, що здійснюється державою в рамках реалізації її права на експропріацію, а регуляторний захід – це захід, здійснений державою в рамках регуляторної свободи. Щоб визначити, який захід ужито – експропріаційний чи регуляторний, необхідно провести аналіз характеристик та природи конкретного заходу. Обидва види заходів держави можуть бути здійснені в рамках виконавчої, законодавчої чи судової гілок влади, можуть здійснюватися у формі норм, законів, нормативних актів, судових рішень [4]. У ст. 201 НАФТА визначено такий захід як «будь-який закон, нормативний акт, процедура, вимогу чи практику» [5]. Навіть коли «захід» не визначений в інвестиційному договорі, під час арбітражу суд зазвичай застосовує його як концепцію, щоб визначити, чи здійснила держава якісь дії для досягнення особливої мети [6, с. 28].

Як регуляторні, так і експропріаційні заходи призводять до збитків, яких зазнає іноземний інвестор. Основна відмінність непрямой експропріації від регуляторних заходів держави полягає в тому, що останні не дають підстав для вимоги компенсації. Одним із найважливіших питань міжнародного інвестиційного права є розмежування дій держав, що становлять непряму експропріацію, що підлягає компенсації, та заходів, ужитих у рамках права на регулювання в суспільних інтересах, наслідки яких не підлягають компенсації [3, с. 13].

Під час порівняння регуляторних і експропріаційних заходів важливо враховувати мету заходу. Незважаючи на те, що обидва заходи негативно впливають на майно інвестора або

його вартість, вони мають різні цілі. Метою експропріаційного заходу є заволодіння майном прямо чи опосередковано, а збитки майну або його вартості є навмисними передбачуваними наслідками дій із боку держави. З іншого боку, регуляторний захід уживається як здійснення суверенної влади держави для захисту суспільних інтересів, хоча це може призвести до збитків, однак у цьому разі такі збитки не є навмисними, а є побічним наслідком відповідного заходу, оскільки причиною здійснення регуляторних дій не є завдання збитків інвестору. Метою регуляторних заходів, на відміну від експропріації, є захист або сприяння суспільним інтересам, а не вилучення власності як такої [3, с. 79].

Б. Вортлі пояснив: «Є суттєва різниця між непрямыми збитками, спричиненими обґрунтованими та загальними обмеженнями, накладеними в інтересах суспільства, та непрямыми збитками, що становлять просто димову завісу для вилучення майна. Тому випадкові збитки, що виникають внаслідок містобудування тощо, не становлять експропріації» [7, с. 51].

Принципом права є те, що держава не несе відповідальності за збитки, які виникають унаслідок законного здійснення своєї суверенної влади, спрямованої на захист суспільних інтересів (поліцейська влада) [8, с. 36].

За словами І. Браунлі, «державні заходи, насамперед законне здійснення повноважень урядів, можуть суттєво впливати на іноземні інтереси, не становлячи експропріації. Отже, іноземні активи та їх використання можуть підлягати оподаткуванню, обмеженням торгівлі, що включають ліцензії та квоти, або заходам девальвації. Хоча особливі чинники можуть впливати на суть справи, у принципі такі заходи не є незаконними і не становлять експропріації» [9, с. 532].

Визначення непрямой експропріації.

Визначення того, що вважається непрямою експропріацією, визнається складним питанням протягом багатьох років, а відсутність чіткого визначення змусила арбітражні суди,

інвесторів та держави детальніше розглянути питання щодо формулювання непрямої експропріації.

Нині більшість вилучень не спричиняють переходу права власності і відбуваються в непрямій формі, часто у формі нормативних актів. У зв'язку із цим виникає конфлікт між захистом інвестицій та регуляторними інтересами держав. Держави, які вживають регуляторних заходів, заперечують експропріацію, отже, заперечують зобов'язання виплатити компенсацію потерпілому інвестору [3, с. 7].

Ключовим питанням є визначення того, чи відбулася експропріація, оскільки саме це рішення стане визначальним для вирішення, чи має інвестор право на цілковите відшкодування збитків чи взагалі не має права на це. Саме суд вирішує, на кого ляже економічний тягар – цілком на державу або на інвестора [10, с. 65]. Згідно з Урсулою Крібаум, «питання стосовно того, чи відбулася експропріація, є вирішальним: стосовно розміру компенсації це питання є рішенням «усе або нічого». Принаймні теоретично суд не може на власний розсуд розподіляти економічний тягар, що виникає в результаті заходу, між інвестором та державою. Ця система «усе або нічого» є корінням значних труднощів у справах, що стосуються непрямих і особливо регуляторних експропріацій» [11, с. 720].

У міжнародному інвестиційному праві з'явилося три доктрини, які становлять конкуруючі принципи та застосовуються у вирішенні спорів між державою й інвестором для виявлення непрямої експропріації: 1) доктрина єдиного ефекту (the sole effect doctrine); 2) доктрина поліцейських повноважень (the police powers doctrine); 3) принцип пропорційності (the principle of proportionality) [12, с. 13].

1. Доктрина єдиного ефекту.

Згідно з доктриною єдиного ефекту, визначальним фактором, який вирішує, що відбулася непряма експропріація, є наслідки заходів держави (або ступінь втручання в майнові права інвестора). Намір та мета заходів, що

вживаються державою, не вважаються важливими елементами. Захід вважається експропріацією на основі впливу такого заходу на майнові права інвестора [13, с. 218].

Ця доктрина була вперше застосована у справі *Metaclad v. Mexico*, у якій арбітражний суд виніс рішення, що держава є відповідальною за експропріацію в разі «прихованого або випадкового втручання в користування майном, яке має наслідком позбавлення власника загалом або у значній частині можливості використання майна або обґрунтовано очікуваної економічної вигоди від майна, навіть якщо це не становить очевидну користь для держави, що приймає» (п. 103) [14]. Такий підхід був також застосований у справі *Tecmed v. Mexico*, у якій арбітражний суд розглядав питання про те, чи був інвестор докорінно позбавлений права використовувати свої інвестиції й отримувати від них економічну вигоду, оскільки на основі цього розмежування можна провести різницю між експропріаційними та регуляторними заходами. Для ухвалення рішення із цього питання арбітражний суд розглянув звичаєве міжнародне право, принципи тлумачення договорів та принцип пропорційності Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Арбітражний суд зазначив, що непряма експропріація та відмежування її від регуляторних заходів здійснюються на основі доктрини єдиних наслідків, яка, на думку суду, стала звичаєвим міжнародним правом. Це твердження надалі не було підтримано іншими арбітражними установами чи науковцями. Переходячи до тлумачення договору згідно зі ст. 31 (1) Віденської конвенції про право міжнародних договорів, арбітражний суд зазначив: «Ми не знаходимо принципу, який би стверджував, що регуляторні адміністративні дії самі собою виключаються зі сфери дії Угоди, навіть якщо вони є корисними для суспільства загалом, – наприклад з охорони навколишнього середовища, – особливо якщо економічний вплив завдається іноземному інвестору» (п. 119) [15], стверджуючи, що позов про

експропріацію не виключає регуляторних заходів із відповідальності. Трибунал також відкинув доктрину поліцейських повноважень як концепцію міжнародного права, заявив, що вона входить у сферу внутрішнього законодавства і вирішується в національних судах, що вплив поліцейських повноважень не може бути оцінений міжнародним трибуналом, який ухвалює рішення на основі міжнародного права, а рішення та детермінації, засновані на національному праві, не можуть бути виправдані невиконанням зобов'язань за міжнародним правом (п. 119) [15].

Ця доктрина була також застосована у справі *Nykomb Synergetics v. Latvia*: «На думку арбітражного суду, «регулятивні заходи» можуть становити експропріацію або бути еквівалентними експропріації за певних умов. Вирішальним фактором для розмежування та рішення стосовно експропріації насамперед має бути ступінь заволодіння або контроль над підприємством, що спричиняють спірні заходи» (п. 4.3.1) [16].

Суперечливим питанням у цій доктрині є саме необхідний ступінь втручання для визначення непрямой експропріації. Надання державам, що приймають, простору державної політики на основі тлумачень арбітражних судів у справах між державою й інвестором щодо необхідного ступеня втручання обмежує суверенітет держав та посилює непослідовність у виявленні непрямой експропріації в юриспруденції держава-інвестор.

У вищезазначених рішеннях наголошувалося, що вирішальним чинником є вплив заходу, що вживається державою, яка приймає, однак, відповідно до інших арбітражних рішень, вплив заходів не є винятковим елементом для розгляду справи про непрямую експропріацію.

У справі *S.D. Myers v. Canada* арбітражний суд наголосив на такому: «<...> загальний орган прецеденту зазвичай не розглядає регуляторні дії як експропріаційні». Потім він зазначив, що для того, щоб визначити, що експропріація мала місце, треба враховувати

інтереси сторін, мету та наслідки державного заходу (п. п. 281, 285) [17].

В арбітражі *LG & E v. Argentina* трибунал зазначив: «Залишається питання про те, чи варто враховувати лише наслідки, спричинені певним заходом, чи треба також враховувати контекст, у якому такий захід було вжито, а також ціль держави, що приймає. На думку цього арбітражного суду, має бути рівновага в аналізі як причин, так і наслідків заходу, щоб можна було кваліфікувати захід як експропріаційний» (п. п. 189, 194) [18].

Отже, мета, характер і ефект заходу держави, що приймає, також є важливими чинниками для визначення непрямой експропріації.

Типові двосторонні інвестиційні договори (далі – ДІД) США та Канади стали першими, які прямо відкинули доктрину єдиного ефекту непрямой експропріації. Це стало прикладом для багатьох інших країн, які застосували цей підхід у своїх міжнародних інвестиційних угодах.

2. Доктрина поліцейських повноважень.

У доктрині поліцейських повноважень, на відміну від доктрини єдиного ефекту, ключовим елементом є мета заходів, що вживаються державою, яка приймає (п. 173) [19]. Згідно із цією доктриною, держави, що приймають, не зобов'язані виплачувати компенсацію, якщо вжитий захід був добросовісним недискримінаційним, що відповідає нормам належної процедури, ужитий з метою державної політики. Заходи державного регулювання, як-от підтримання громадського порядку, зміни вартості валюти держави, оподаткування, питання здоров'я та моралі, можуть уважатися добросовісними заходами [20, с. 47].

Немає конкретного визначення поліцейських повноважень, що може призвести до плутанини через тлумачення слова «поліція». Однак значення понять «поліцейські повноваження» та «поліція» різняться, їх не варто плутати.

Якщо ми звернемося до «Юридичного словника» Блека, щоб знайти визначення цих

понять, ми побачимо, що «поліція» (*police*) стосується забезпечення правопорядку, громадської безпеки, запобігання злочинам [21, с. 1344]. Термін «поліцейські повноваження» визначається як «невід’ємна та повноцінна влада суверена ухвалювати всі закони, які необхідні для збереження суспільної безпеки, порядку, здоров’я, моралі та справедливості» [21, с. 1345]. Отже, «поліцейська влада» – це більш широкий термін, який стосується повноважень держави ухвалювати та застосовувати закони для захисту та збереження суспільних цілей.

Немає однозначної відповіді, які саме заходи належать до поліцейських повноважень держав. Це було доведено у справі *Saluka v. Czech Republic*, арбітраж у якій зазначив, що «міжнародне право ще не визначило всебічно і остаточно, які саме норми вважаються «допустимими» та «загальнозначними» як такі, що підпадають під поліцейські повноваження чи регуляторну владу держав і, таким чином, не підлягають компенсації» (п. 141) [22].

Різні трибунали висловлювали різні думки щодо цього. Наприклад, у справі *Chemtura v. Canada* арбітражний суд зазначив, що заходи відповідача щодо заборони ліндану (синтетичний хлорорганічний інсектицид, який зараз загалом обмежений у використанні через токсичність та стійкість у навколишньому середовищі) уживались «у межах його мандата, недискримінаційним чином, мотивованим усе більшим усвідомленням небезпеки, яку становить ліндан для здоров’я людини та навколишнього середовища. Захід, ужитий за таких обставин, є законним здійсненням поліцейських повноважень держави і, як результат, не є експропріацією» (п. 266) [23].

Навпаки, у справі *Santa Elena v. Costa Rica* Трибунал зазначив, що екологічні заходи, ужиті державою, «якими б похвальними та корисними вони не були для суспільства загалом, є подібними до будь-яких інших експропріаційних заходів, які держава може здійснити для реалізації своєї політики: там,

де майно експропрійоване, навіть для екологічних цілей, національних чи міжнародних, держава все одно зобов’язана виплатити компенсацію» (п. 72) [24].

Доктрина поліцейських повноважень розглядалася багатьма арбітражами для визначення, чи відбувалася непряма експропріація. Так, арбітраж у справі *Sedco Inc v. National Iranian Oil Co* зазначив, що «ухваленим принципом міжнародного права є те, що держава не несе відповідальності за економічну шкоду, яка є наслідком добросовісного (*bona fide*) регулювання» (п. 275) [25].

У справі *Burlington v. Ecuador* арбітраж визначив, що регулятивні заходи держав, які становлять поліцейські повноваження, не вважаються експропріацією, навіть якщо їхнім результатом є суттєве позбавлення іноземних інвестицій (п. п. 472–485) [26].

У справі *Feldman v. Mexico* арбітраж зазначив, що для того, щоб відрізнити експропріаційні та регуляторні заходи, важливо проаналізувати характер заходу, визначити, є він дискримінаційним чи свавільним [27]. Арбітраж вирішив, що держава не несе відповідальності за втрату майна через добросовісні загальні норми, передбачені поліцейськими повноваженнями держави: «Уряди повинні мати свободу діяти в широких суспільних інтересах, захищати навколишнє середовище, нові або модифіковані податкові режими, надання або скасування державних субсидій, зниження або підвищення рівнів тарифів, уведення обмежень на зонування тощо» (п. 83) [27]. Він також зазначив, що «розумне державне регулювання такого типу не може бути досягнуте, якщо будь-який бізнес, який зазнає негативних наслідків, може вимагати компенсації, і можна з упевненістю сказати, що міжнародне звичаєве право це визнає» (п. 83) [27].

У справі *Methanex v. US* арбітраж також підтримав доктрину поліцейських повноважень та зазначив, що регуляторний захід є законним та не підлягає компенсації: «Недискримінаційне регулювання для суспільних цілей,

яке здійснюється відповідно до належної процедури і впливає, серед іншого, на іноземного інвестора чи інвестицію, не вважається експропріацією, що підлягає компенсації, окрім випадків, коли уряд держави, що приймає, висловив майбутньому можливому інвестору зобов'язання стосовно того, що держава, яка приймає, утримається від таких регуляторних дій» (ч. IV, р. D, п. 6) [28].

Це також було визнано у справі *Suez v. Argentina*: «<...> держави мають законне право здійснювати свої поліцейські повноваження для захисту суспільних інтересів, і що доктрина поліцейських повноважень <...> є особливо доречною у випадках експропріації, коли арбітраж повинен збалансувати майнові права інвестора із законною й обґрунтованою потребою регулювання державою» (п. 147) [29].

У справі *Saluka v. Czech Republic* арбітраж сформулював таке: «Зараз у міжнародному праві встановлено, що держави не несуть відповідальності щодо виплати компенсації іноземному інвестору, коли за звичайного здійснення своїх регуляторних повноважень вони в недискримінаційний спосіб ухвалюють добросовісні (*bona fide*) норми, спрямовані на загальний добробут» (п. 255) [22]. Арбітраж також прокоментував поліцейські повноваження та відсутність вимоги щодо компенсації: «Принцип, згідно з яким держава не здійснює експропріацію і, таким чином, не несе відповідальності за виплату компенсації позбавленому права іноземному інвестору, коли вона ухвалює загальні положення, які є загальноновизнаними в межах поліцейських повноважень держав, нині є частиною звичаєвого міжнародного права» (п. 262) [22].

3. Доктрина пропорційності.

Іншою доктриною, яка використовується для визначення непрямой експропріації, є доктрина пропорційності. Ця доктрина виникла в результаті викликів, які можуть бути в доктринах єдиного ефекту та поліцейських повноважень.

Аналіз пропорційності даної концепції передбачає пошук балансу між метою

регуляторних заходів держав, що приймають, та впливом таких заходів на інтереси іноземних інвесторів. Він також розглядає додаткові чинники, як-от підхід держави перебування та законні очікування інвесторів.

Тест пропорційності вперше застосовано у справах *S.D. Myers v. Canada* [30] та *Pope & Talbot v. Canada* [31]. Пізніше, у справі *Tecmed v. Mexico*, Трибунал зробив посилення на ЄСПЛ під час застосування тесту на пропорційність, припустив, що тест на пропорційність може застосовуватися судами-інвесторами, як це застосовується ЄСПЛ: «Після встановлення, що регуляторні дії та заходи не будуть одразу виключені з визначення експропріаційних актів, крім негативного фінансового впливу таких дій чи заходів, для визначення, чи мають вони характеризуватися як експропріаційні, арбітраж розгляне, чи є такі дії чи заходи пропорційними суспільним інтересам, що захищаються цими заходами, а також захисту, законно наданому інвестиціям, беручи до уваги, що значення такого впливу відіграє ключову роль у вирішенні пропорційності» (п. 122) [15].

Щодо тесту на пропорційність, арбітраж у справі *Tecmed v. Mexico Tribunal* зазначив: «Повинна існувати розумна пропорційність між впливом заходу, накладеного на іноземного інвестора, і метою, яку прагнуть досягти будь-яким заходом експропріації. Для оцінки такого впливу заходу дуже важливо оцінити масштаб позбавлення права власності, спричиненого діями держави, та визначити, було таке позбавлення компенсовано чи ні». Арбітраж далі процитував справу ЄСПЛ *James v. United Kingdom* [32] як джерело тесту пропорційності під час урегулювання спору між інвестором та державою: «Необхідним є не тільки те, щоб захід, який позбавляє особу її власності, мав законну мету «в інтересах суспільства», а також і те, що має існувати розумне співвідношення пропорційності між ужитими засобами та метою, яку прагнуть реалізувати <...> Необхідного балансу не буде знайдено, якщо зацікавлена особа

повинна була нести «індивідуальний та надмірний тягар»» (п. 122) [15].

Однак є основні відмінності в застосуванні критерію пропорційності в урегулюванні спорів між інвестором і державою й у справах ЄСПЛ, і арбітраж у справі *Tectmed v. Mexico* зазнав критики за таке посилання та створення сподівань, що тест пропорційності у спорах між державою й інвесторами буде застосовано так, як і в ЄСПЛ [33, с. 131].

Перша суттєва відмінність полягає в тому, що у справі *James v. United Kingdom* ЄСПЛ спочатку встановив факт експропріації, а потім застосував тест на пропорційність. У *Tectmed v. Mexico* арбітраж застосував тест пропорційності, щоб встановити, що захід є експропріаційним. Друга відмінність полягає в тому, що арбітражі між державою й інвестором не встановили рамки для застосування тесту пропорційності. У практиці ЄСПЛ тест на пропорційність складається з вимог відповідності, необхідності та пропорційності [34, с. 469]. Урегулювання спорів між державою й інвесторами не має єдиного підходу до оцінки вимог пропорційності та не застосовує триступеневий підхід ЄСПЛ, адже, наприклад, у *Tectmed v. Mexico* арбітраж зосереджувався на вимозі пропорційності (п. 122) [15], тоді як у *S.D. Myers v. Canada* (п. п. 255, 261, 263) [30] та *Pope & Talbot v. Canada* (п. п. 123, 125, 128) [31] застосовувався чинник необхідності.

Підхід уточнення доктрини поліцейських повноважень

Підхід визначення критеріїв для розмежування непрямой експропріації та права на регулювання, тобто уточнення доктрини поліцейських повноважень, знайшов своє відображення в міжнародних інвестиційних угодах та типових ДІДах деяких держав, особливо в пояснювальних додатках до положення про експропріацію. Перші пояснювальні додатки почали з'являтися у 2000-х рр., надавали перелік чинників, які варто брати до уваги арбітражам під час вирішення питання про те, чи є певний захід, ужитий державою, що приймає, насправді непрямой експропріацією.

Підхід уточнення доктрини поліцейських повноважень заснований на доктрині радикальних поліцейських повноважень, але, на відміну від останньої, він «залишає відкритими двері для можливості того, що недискримінаційний захід, уведений відповідно до процедури та який має мету, що відповідає суспільним інтересам, можна схарактеризувати як експропріацію, що підлягає компенсації, а не як регулювання, що не підлягає компенсації» [35]. Ідея цього підходу полягає в тому, що держави можуть нести відповідальність «за рідкісних обставин» за непрямий вплив на інвестиції завдяки своїм регуляторним заходам [33, с. 125–126]. Під час порівняння тесту пропорційності та підходу уточнення арбітраж повинен враховувати всі обставини справи, але підхід уточнення доктрини поліцейських повноважень є більш сприятливим, оскільки передбачає, що держави, що приймають, мають право на вжиття регуляторних заходів для захисту або підтримання суспільного інтересу, але у виняткових обставинах такі заходи можуть становити непрямую експропріацію. Застосування цього підходу дозволяє встановити високий поріг для арбітражів у справах між державою й інвестором для ухвалення рішення щодо успішності позовів стосовно непрямой експропріації.

Наприклад, ця доктрина була кодифікована в Додатку Б до Типової двосторонньої інвестиційної угоди США в результаті позовів до США згідно зі ст. 1110 НАФТА та невідповідностей щодо визначення непрямой експропріації. Додаток Б до Американського типового ДІДу містить неповний перелік чинників, які варто брати до уваги, а саме: по-перше, економічний вплив заходу; по-друге, ступінь втручання уряду в чіткі, обґрунтовані інвестиційні очікування; по-третє, характер державного заходу [36].

Вищезгаданий перелік чинників не є вичерпним, що підтверджується формулюванням «серед інших факторів», три елементи – це сукупні фактори, які мають бути враховані.

Згідно з Типовим ДІДом Канади, «за винятком рідкісних обставин, наприклад, коли захід або низка заходів є настільки серйозними у світлі своєї мети, що їх не можна обґрунтовано розглядати як прийняті та застосовувані добросовісно, недискримінаційні заходи сторони, які призначені і застосовуються для захисту законних цілей суспільного добробуту, як-от охорона здоров'я, безпека та навколишнє середовище, не є непрямую експропріацією» [37].

В «Обміні листами про експропріацію» до Угоди про вільну торгівлю між США та Сінгапуром сторони заявили, що їхнє розуміння непрямой експропріації відповідає Типовому ДІДу Америки [38].

Комплексна економічно-торгова угода (далі – СЕТА) також містить Додаток про експропріацію, подібний до типових ДІДів США та Канади [39]. ЄС та США також включили Додаток про експропріацію до проекту Трансатлантичного торговельно-інвестиційного партнерства (далі – ТТІР) [40].

Положення, відмінне від додатків про експропріацію США та Канади, міститься в Комплексній інвестиційній угоді АСЕАН: «Недискримінаційні заходи держави-члена, які призначені та застосовуються для захисту законних цілей суспільного добробуту, як-от охорона здоров'я, безпека та навколишнє середовище, не є експропріацією типу, зазначеного в пп. 2 (b)» [41]. Пропуск «за винятком рідкісних обставин» говорить про те, що недискримінаційні регуляторні дії, ужиті для захисту цілей суспільного добробуту, ніколи не становлять непрямой експропріації.

Відповідно до ст. 20 (8) Інвестиційної угоди щодо спільного ринку Східної та

Південної Африки (COMESA) поліцейська влада є звичаєвим міжнародним правом: «Відповідно до права держав регулювати та звичаєвих норм міжнародного права щодо поліцейських повноважень, добросовісні регуляторні заходи, ужиті державою-членом, що призначені та застосовуються для захисту або покращення законних цілей суспільного добробуту, як-от охорона здоров'я, безпека та навколишнє середовище, не становлять непрямой експропріації відповідно до цієї статті» [42].

Висновки. Отже, зміна підходу до формулювання положень про експропріацію в інвестиційних договорах є необхідним кроком для забезпечення балансу між захистом інвесторів і правом держави на регулювання в суспільних інтересах. Додавання роз'яснень до інвестиційних угод допомагає досягти більш точного визначення непрямой експропріації, що сприятиме більшій послідовності та передбачуваності під час вирішення спорів. Додатки до типових ДІДів США та Канади, Комплексної інвестиційної угоди АСЕАН, включення подібних положень в інші сучасні інвестиційні угоди є прикладом уточнення доктрини поліцейських повноважень, заснованого на презумпції на користь регуляторних повноважень держав, що може становити експропріацію в «окремих рідкісних випадках». Окрім того, вважливим елементом є включення більш детальних положень стосовно того, які саме обставини можуть уважатися «окремими рідкісними випадками». Досвід інших країн на прикладі двосторонніх і багатосторонніх інвестиційних договорів може бути корисним для України під час укладення нових й вдосконалення наявних угод.

Анотація

У статті розглянуто питання відсутності визначення непрямой експропріації та непослідовного підходу до тлумачення положення про непряму експропріацію міжнародними арбітражними установами. Автором досліджено двосторонні інвестиційні договори України та визначено, що положення стосовно експропріації сформульовані дуже широко та не містять визначень стосовно того, які заходи є регулятивними заходами держави. Автором проаналізовано доктрини, що сформувалися в результаті арбітражної практики, з метою визначення, який підхід до визначення непрямой експропріації у двосторонніх інвестиційних договорах України

дозволить зберегти баланс між захистом іноземних інвесторів та правом держави на регулювання. На основі детального аналізу та порівняння положень різних інвестиційних угод у статті наведено аргументи стосовно того, чому доктрина поліцейських повноважень з уточненнями, а саме включення положень про регулятивні заходи та визначення, які саме випадки не вважаються непрямою експропріацією, є оптимальною для збереження права держав на вжиття регуляторних заходів без негативного впливу на захист іноземних інвестицій. З кожним роком усе більше країн переглядають підхід до формулювання положень інвестиційних договорів. Велика кількість сучасних інвестиційних угод передбачає, що, за винятком рідкісних обставин, недискримінаційні регуляторні дії, які застосовуються державою, що приймає, для захисту законних цілей суспільного добробуту, як-от охорона здоров'я, безпека та навколишнє середовище, не становлять непрямої експропріації або можуть становити непряму експропріацію тільки у виняткових випадках. Досвід інших країн на прикладі двосторонніх і багатосторонніх інвестиційних договорів може бути корисним для України під час укладення нових і вдосконалення наявних угод.

Ключові слова: міжнародні інвестиції, непряма експропріація, регулятивні заходи, поліцейські повноваження, інвестиційні договори.

Volkova I.O. Ensuring a balance between protection of investors from indirect expropriation and regulatory powers of states

Summary

The present paper focuses on the issue of lack of indirect expropriation definition and inconsistency in approaches to the interpretation of indirect expropriation by international investor-state tribunals. The author examines bilateral investment agreements of Ukraine and determines that the provisions on expropriation are formulated very broadly and do not define what measures are regulatory measures of the state. The author analyzes the doctrines formed as a result of arbitration practice in order to determine which approach to the definition of indirect expropriation in bilateral investment agreements of Ukraine will help maintain a balance between the protection of foreign investors and the regulatory powers of state. Based on a detailed analysis and comparison of the provisions of different investment agreements, this article suggests that the doctrine of police powers with clarifications, namely the inclusion of provisions on regulatory measures and determining which cases are not considered indirect expropriation, is necessary for keeping balance between public and private interests. Every year, more and more countries are reconsidering their approach to formulating provisions of investment agreements. Many modern investment agreements stipulate that, except in rare circumstances, non-discriminatory regulatory measures applied by the host state to protect legitimate public welfare objectives, such as health, safety and the environment, do not constitute indirect expropriation or may constitute indirect expropriation only in exceptional cases. Examples of other countries' bilateral and multilateral investment agreements can be useful for Ukraine when concluding new and improving existing investment agreements.

Key words: international investments, indirect expropriation, regulatory measures, police powers, investment agreements.

Список використаних джерел:

1. Investment Policy Framework for Sustainable Development / UNCTAD. *UNCTAD Investment Policy Framework for Sustainable Development*. 2015. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diaepcb2015d5_en.pdf.
2. International Investment Agreements Reform Accelerator / UNCTAD. *UNCTAD International Investment Agreements Reform Accelerator*. 2020. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diaepcbinf2020d8_en.pdf.

3. Expropriation / UNCTAD. *UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II*. 2012. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/unctaddiaeia2011d7_en.pdf.
4. ASEAN Framework Agreement on the Facilitation of Goods in Transit, 1998, Article 1. URL: https://acts.asean.org/Legal_Framework/asean-framework-agreement-facilitation-goods-transit-afafgit.
5. North American Free Trade Agreement, 1994, Article 201. URL: <https://www.cbp.gov/trade/nafta>.
6. United Nations Conference on Trade and Development, Most Favoured Nation Treatment: UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II (United Nations, 2010). URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diaeia20101_en.pdf.
7. Wortley B. Expropriation in International Law. Cambridge University Press, 1959. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/netherlands-international-law-review/article/abs/b-a-wortley-expropriation-in-public-international-law-cambridge-university-press-1959/370A41B88D71084B2C774735345D4AA2>.
8. Sax J. Takings and the Police Power. *Yale Law Journal*. 1964. URL: <https://digitalcommons.law.yale.edu/ylj/vol74/iss1/2>.
9. Brownlie I. Principles of Public International Law. 7th ed., Oxford : Oxford University Press, 2008. 872 p.
10. Chehade O. The Evolution of the Law of Indirect Expropriation and its Application to Oil and Gas Investment. *9 Journal of World Energy Law and Business*. 2016. P. 64–73.
11. Kriebaum U. Regulatory Takings: Balancing the Interests of the Investor and the State. *The Journal of World Investment & Trade*. 2007. Vol. 8. № 5. P. 714–744.
12. Nikiema S. Best Practices: Indirect Expropriation. IISD Best Practice Series, 2012. URL: <https://www.iisd.org/publications/best-practices-indirect-expropriation>.
13. Heiskanen V. The Doctrine of Indirect Expropriation in Light of the Practice of the Iran-United States Claims Tribunal. *8 Journal of World Investment and Trade*. 2007. P. 215–231.
14. Metalclad Corporation v. Mexico (Metaclad), Award (2000), ICSID Case № ARB (AF)/97/1.
15. Tecnicas Medioambientales Tecmed, S.A. v. The United Mexican (Tecmed v. Mexico), Award (2003), ICSID Case № ARB(AF)00/2.
16. Nykomb Synergetics Technology Holding AB v. The Republic of Latvia (Nykomb v. Latvia), Award (2003), SCC Case № 118/2001.
17. S.D. Myers Inc v. Government of Canada (S.D. Myers v. Canada), First Partial Award (2000). *UNCITRAL*.
18. LG&E Energy Corp, LG&E Capital Corp, and LG&E International, Inc v. Argentine Republic (LG&E v. Argentina), Award (2007), ICSID Case № ARB/02/1.
19. CCL v. Republic of Kazakhstan (CCL v. Kazakhstan), Award (2004), SCC Case № 122/2001.
20. Mann H. NAFTA Chapter 11 and the Environment: Addressing the Impacts of the Investor State Process on the Environment. IISD, 1999. URL: <https://www.iisd.org/system/files/publications/naftasummary.pdf>.
21. Black's Law Dictionary. 10th ed. United States of America : Thomson Reuters, 2014. 2052 p.
22. Saluka Investments BV v. Czech Republic (Saluka v. Czech Republic), Partial Award (2006). *UNCITRAL*.
23. Chemtura Corporation v. Government of Canada (Chemtura v. Canada), Final Award (2010). *UNCITRAL*.
24. Compacia del Desarrollo de Santa Elena S.A. v. Republic of Costa Rica (Santa Elena v. Costa Rica), Award (2000), ICSID Case № ARB/96/1.
25. Sedco Inc v. National Iranian Oil Company, Interlocutory Award № ITL 55–129–3 (1985). *9 Iran-US Claims Tribunal Reports*. 248.

26. Burlington Resources Inc v. Republic of Ecuador (Burlington v. Ecuador), Decision on Liability (2012), ICSID Case № ARB/08/5.
27. Marvin Roy Feldman Karpa v. United Mexican States (Feldman v. Mexico), Award (2002), ICSID Case № ARB(AF)/99/1.
28. Methanex Corporation v. United States of America (Methanex v. United States), Final Award (2005). *UNCITRAL*.
29. Suez, Sociedad General de Aguas de Barcelona, SA and Vivendi Universal, SA v. Argentine Republic (Suez v. Argentine), Award (2015), ICSID Case № ARB/03/19.
30. S.D. Myers Inc v. Government of Canada (S.D. Myers v. Canada), Award (2002). *UNCITRAL*.
31. Pope & Talbot Incorporated v. Canada (Pope & Talbot v. Canada), Award (2002). *UNCITRAL*.
32. James and Others v. the United Kingdom (James v. United Kingdom), ECtHR (1986), Series App № 8793/79.
33. Bucheler G. Proportionality in Investor-State Arbitration. 1st ed. Oxford : Oxford University Press, 2015. 368 p.
34. Gerards A. How to improve the necessity test of the European Court of Human Rights. *II (2) International Journal of Constitutional Law*. 2013. P. 466–490.
35. Radi Y. Philip Morris v Uruguay: Regulatory Measures in International Investment Law: To Be or Not To Be Compensated? *Foreign Investment Law Journal*. 2008. URL: <https://academic.oup.com/icsidreview/article/33/1/74/4832553?login=true>.
36. 2012 U.S. Model Bilateral Investment, Annex B, s 4 (a). URL: <https://ustr.gov/sites/default/files/BIT%20text%20for%20ACIEP%20Meeting.pdf>.
37. 2004 Canadian Model BIT, Annex B.13 (1) (c). URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2820/download>.
38. The United States-Singapore Free Trade Agreement, 2004/ URL: https://ustr.gov/sites/default/files/uploads/agreements/fta/singapore/asset_upload_file708_4036.pdf.
39. The Comprehensive Economic and Trade Agreement, 2017, Annex 8-A (1–3). URL: <https://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ceta/>.
40. Transatlantic Trade and Investment Partnership: Trade in Services, Investment and E-Commerce', Annex I. URL: <https://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/>.
41. ASEAN Comprehensive Investment Agreement, Annex 2, Art. 4. URL: <http://investasean.asean.org/files/upload/Doc%2005%20-%20ACIA.pdf>.
42. Investment Agreement for the COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa) Common Investment Area, Art. 20 (8). URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaties/treaties-with-investment-provisions/3225/comesa-investment-agreement>.

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.011>**Болгар О.В.***кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ***АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ**

Постановка проблеми. Реалізація проголошеного Конституцією України пріоритету прав і свобод особистості зажадала створення ефективного механізму їх реалізації та захисту, що визначило найважливіші напрямки державно-правових перетворень. З проголошенням соціальної держави в суспільстві робиться заявка на рішучий крок до переходу від принципу «рівності можливостей» до принципу «рівності результатів». Створення умов реалізації проголошених Конституцією прав і свобод особистості вимагає її активної участі в соціальних і економічних процесах, що обумовлює потребу в радикальному системному оновленні правових форм, що опосередковують державно-владний вплив на інститути громадянського суспільства. Проведена в умовах трансформації економічної і політичної систем адміністративно-правова реформа не може бути зведена до оптимізації та адаптації існуючих правових механізмів державного управління стосовно нових умов, бо в основі її лежать принципово інші підходи до побудови нової системи взаємовідносин виконавчої влади та особистості, заснованої на ідеї забезпечення розумного балансу публічних і приватних інтересів. Різке скорочення сфер, що допускають можливість використання прямих адміністративних методів при істотному збагаченні функціональної ролі держави призвело до появи нових правових форм державного управління. На тлі структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади особливої актуально-

сті набула одна з форм її реалізації – державна реєстрація, яка знайшла своє застосування в усіх сферах державного управління (економіка, соціальна та адміністративно-політична сфери). Незважаючи на це, сутність і правова природа державної реєстрації як форми реалізації виконавчої влади досі не стали предметом детального дослідження в юридичній літературі. Усе вищезазначене зумовлює актуальність обраної тематики статті.

Огляд останніх досліджень і публікацій.

Певним аспектам теоретико-правового дослідження державної реєстрації приділялась увага науковців різних галузей знань. Серед вчених-адміністративістів, які займалися дослідженням цієї проблематики, можна відзначити роботи таких науковців як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Д. Бахрах, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, В. Вишняков, В. Галуцько, А. Головач, І. Голосніченко, І. Задоя, С. Ківалов, В. Колпаков, Ю. Тихомиров, О. Шмалій, М. Шульга та ін.

Враховуючи динамічність адміністративного законодавства, а також досить швидкі темпи розвитку та реформування адміністративного права, багато наукових положень частково втратили свою актуальність. Таким чином, цілком обґрунтовано можна говорити про те, що сьогодні необхідним стає системне і фундаментальне дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням державної реєстрації на основі новітніх теоретико-правових засад.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового забезпечення державної реєстрації в Україні в контексті структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу. Весь хід дослідження проблем пов'язаних з державною реєстрацією показав, що це – фундаментальна проблема, яка повинна отримувати своє всебічне вирішення у праві.

Пропоновані судження про вдосконалення системи управління процесами державної реєстрації мають на меті обґрунтувати методологічний підхід до проблеми, який дозволить би простежити взаємозв'язок доктрини, політики, законодавства та практики організації даної системи.

Висуваючи ті чи інші пропозиції і обґрунтовуючи необхідність певної концепції, треба думати, що концепція управління у сфері державної реєстрації, головним чином похідна від концепції розвитку виконавчої влади в цілому [2, с. 112]. Таким чином, шляхи і методи вирішення проблем, що склалися у сфері державної реєстрації повинні бути невід'ємною частиною цілого, спираючись на пріоритетні напрямки сучасної адміністративної реформи. Даними напрямками, на нашу думку, є:

- обмеження втручання держави в економічну діяльність суб'єктів підприємництва, у тому числі припинення надлишкового державного регулювання;
- виключення дублювання функцій і повноважень державних органів виконавчої влади;
- розвиток системи саморегульованих організацій в галузі економіки;
- організаційний поділ функцій, що стосуються регулювання економічної діяльності, нагляду та контролю, управління державним майном та надання державними організаціями послуг громадянам та юридичним особам;
- завершення процесу розмежування повноважень між державними органами вико-

навчої влади України, оптимізація діяльності територіальних органів виконавчої влади.

Завдання адміністративного структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади в стислому вигляді можна визначити як набуття державою чіткого розуміння того, що вона може робити, того, що вона робити не може і, головне, здатності не переплутати перше із другим.

Незважаючи на кілька хвиль адміністративної реформи в Україні, зберігається функціональний принцип вертикально орієнтованої організації системи державного управління. У нинішніх умовах він несе великі ризики і буде все менш ефективний. Необхідно переналаштувати систему управління за процесним принципом [5, с. 283].

Розпочата адміністративна реформа в її сучасному розумінні була настільки складна, масштабна і амбітна, що триває зі змінним успіхом аж до сьогоднішнього дня. За ці роки вона пережила кілька перезавантажень, появу нових повісток і вичерпання попередніх. У всій різноманітності подій, якими супроводжувалася реформа, успіхи і невдачі перемішувалися один з одним самим суперечливим чином. Весь цей процес настільки складний і неоднозначний, що в ньому неважко втратити логічну нитку. Якщо ми поставимо питання, чи досягла реформа попередньо заявлених результатів, то відповідь швидше буде негативною. Але якщо ми захочемо перерахувати її досягнення, їх список теж буде чималим. Це, зокрема:

- підвищення транспарентності, впровадження електронного документообігу (не завжди успішне);
- певне підвищення доступності та якості державних послуг;
- часткове ослаблення регуляторного навантаження на бізнес;
- підвищення привабливості держави як роботодавця на ринку праці [1, с. 133].

До невирішених проблем адміністративного структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади слід віднести:

– надмірність державних функцій (в одних сферах діяльності – при їх недостатності в ряді інших);

– надмірне регулювання і/або заборонні заходи;

– надмірна адміністративна присутність держави в життєдіяльності суспільства;

– не завжди успішне впровадження управління за результатами;

– низька ефективність і зайва бюрократизованість стратегічного управління;

– недостатньо ефективне використання всіх видів ресурсів, дефіцит багатьох затребуваних компетенцій у сфері держуправління [1, с. 134].

Але тепер, у світлі накопиченого досвіду успіхів і невдач, стає все ясніше, що в їх основі може лежати загальна причина. Цією причиною може бути основоположний функціональний принцип побудови держапарату, який за часів запуску реформи здавався самоочевидним і мало ким піддавався сумніву. Основні перетворення йшли «зверху вниз» в рамках розподілу функцій на макрорівні між органами виконавчої влади та їх підрозділами.

Проблема тим більше загострюється, оскільки держава, виходить із системної кризи, має обмежений ресурсний потенціал, і її діяльність буде ефективною тоді, коли вона зосередиться на рішенні чітко обмеженого і чітко прописаного переліку пріоритетних завдань і функцій.

Визначаючи в якості базових основні шляхи вдосконалення процесів, пов'язаних з діяльністю органів виконавчої влади, дозволимо собі запропонувати положення, що утворюють основу концепції системного вдосконалення управління реєстраційними процесами:

1. Чітка правова регламентація інституційної складової інституту державної реєстрації як елементу системи державного управління. Наукові розробки в галузі комплексного вивчення такого правового явища як державна реєстрація не отримали належного розвитку. Пріоритет вузькоконкретного підходу

до вирішення зазначених проблем явно переважає. Конфлікт об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на управління різними видами державної реєстрації, посилює кризовий стан всієї системи виконавчої влади.

Конституція України, на жаль, не закріплює основи організації системи суб'єктів державного управління у вертикальному зрізі. Розділ VI «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади» присвячений переважно одному органу виконавчої влади і не дає уявлення про структуру і призначення виконавчої влади як самостійної гілки влади [6].

Далі, нормативною підставою для визначення системи виконавчої влади в структурному плані є положення Конституції України про єдність органів державної влади; про систему органів державної влади; про систему органів виконавчої влади [6].

Як видається, справа не тільки в термінологічному різноманітті, а в труднощах побудови системи управлінських суб'єктів «по вертикалі», правомірно постає питання: а чи є тут взагалі система суб'єктів, і, відповідно, система в управлінні державною реєстрацією [4, с. 16].

Треба думати, що «де факто» існує сукупність окремих суб'єктів, не об'єднаних спільною метою та іншими системоутворюючими ознаками.

Отже, вирішення актуальних питань правового статусу реєструючих органів полягає в закріпленні на рівні закону основних положень правового статусу органів виконавчої влади, в тому числі основоположних положень про їх компетенції, принципи побудови єдиної системи органів виконавчої влади України та її суб'єктів. Ці положення, в свою чергу, повинні стати основою для підзаконного регулювання правового статусу реєструючих органів на рівні Президента України, Кабінету Міністрів України та основою для побудови виконавчих органів місцевого самоврядування [9].

Необхідно враховувати і той факт, що адміністративне законодавство не вичерпу-

ється встановленням норм, що регулюють ті чи інші види управлінських відносин. Для адміністративного законодавства характерне введення різних правових режимів з метою гарантування належного розвитку управлінських правовідносин, законного порядку їх реалізації.

Одним з таких режимів є державна реєстрація. Тенденції, які чітко простежуються в розвитку даного адміністративно-правового режиму, – це модифікація його юридичних параметрів, підстав і самої процедури стосовно до сучасних умов. Тому, дуже важливо, щоб межі цих режимних правил встановлювалися законами. Це дозволить хоча б частково створити баланс між приватними та публічними інтересами у сфері державної реєстрації, а також виключить ситуацію, коли виконавча влада підзаконними нормативними актами визначає зручну для себе модель поведінки [3].

Дані рекомендації сприятимуть вирішенню одного із завдань адміністративно-правової реформи – обмеженню втручання держави в економічну діяльність суб'єктів підприємництва, у тому числі припинення надлишкового державного регулювання.

2. Забезпечення відповідності системи управління у сфері державної реєстрації реаліям правової держави.

Державна реєстрація являє собою комплексний адміністративно-правовий режим, в якому виникають певні правовідносини між громадянським суспільством і державною владою, в першу чергу її виконавчими структурами. У даних правовідносинах беруть участь суб'єкти, які не знаходяться в ієрархічній підпорядкованості.

Певна напруженість, що існує між формальними особливостями такої адміністративної процедури як реєстрація і сутністю органу виконавчої влади, не в останню чергу пов'язана з нестійкістю державної політики в перетворенні соціальних сфер методами, які продиктовані об'єктивними і суб'єктивними причинами.

З метою відновлення авторитету держави, її здатності регулювати відносини, що виникають у сфері державної реєстрації необхідне вирішення проблеми відновлення зв'язків громадянського суспільства і державної влади, і в першу чергу влади виконавчої. На першому місці повинно знаходитися питання про зближення структурної політики в галузі соціальної проблематики, з одного боку, і структурної політики та організації виконавчої влади в частині управління у сфері державної реєстрації – з іншого [8].

Перша проблема пов'язана з ідеологією державності і, одночасно, громадянського суспільства, що дозволить враховувати динаміку всіх складових соціального життя.

Структурна політика управління у сфері державної реєстрації полягає в тому, щоб створити відповідні органи та знайти правильні методи управлінської взаємодії зі структурами громадянського суспільства.

Тут головне відмежувати адміністративні правовідносини, що виникають всередині системи публічної адміністрації та правовідносини, що виникають між публічною адміністрацією та фізичними або юридичними особами. Для взаємодії державної влади і громадянського суспільства по можливості повинна використовуватися модель, близька до зобов'язальних правовідносин. Така модель, безсумнівно, відповідає правовій природі державної реєстрації, де більшою мірою переважає повідомний характер адміністративно-правових відносин [7].

Обмеження, об'єктивно обумовлені потребою державного контролю, можуть мати місце лише в тому обсязі, який є необхідним для захисту прав і свобод громадянина і громадянського суспільства в цілому. Крім того, усунення зайвих бюрократичних бар'єрів, якими сьогодні рясніє система державної реєстрації, послужить оптимізації такого напрямку адміністративно-правової реформи, як розвиток системи саморегульованих організацій у сфері економіки.

3. Організаційно-правові та процедурні питання управління у сфері державної реєстрації.

Тут особливе місце займає проблема прийняття уніфікованого нормативного акту, який регулює правовідносини, що виникають у сфері державної реєстрації.

Не можна не відзначити, що на законодавчому рівні зараз підготовлений і розглядається проект Закону України «Про адміністративну процедуру» №3475 від 14.05.2020. Це, безсумнівно, серйозний крок вперед, який сприяє підвищенню ефективності управлінської діяльності, в тому числі у сфері державної реєстрації. Однак, даний законопроект рясніє неточностями, вельми абстрактно описує коло правовідносин, що виникають в процесі державної реєстрації. Крім того, в законі не визначається коло суб'єктів уповноважених здійснювати державну реєстрацію. Так, згідно ст. 1. законопроекту: «Цей Закон регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів. Дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час:

1) розгляду звернень осіб, що містять пропозиції, рекомендації щодо формування державної політики, вирішення питань місцевого значення, а також щодо врегулювання суспільних відносин;

2) конституційного провадження, кримінального провадження, судового провадження, виконавчого провадження (крім виконання адміністративних актів), оперативно-розшукової діяльності, розвідувальної діяльності, контррозвідувальної діяльності, вчинення нотаріальних дій, виконання покарань, застосування законодавства про захист економічної конкуренції (крім справ про

надання дозволів та висновків на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання);

3) державної служби, дипломатичної та військової служби, служби в органах місцевого самоврядування, служби в поліції, а також іншої публічної служби;

4) реалізації конституційного права громадян брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

5) оскарження процедур публічних закупівель» [10].

Таким чином, з одного боку, вбачається, що процедури державної реєстрації будуть підпадати під дію майбутнього нормативно-правового акту, хоча з іншого боку термін «державна реєстрація» в його проекті зовсім не згадується [10].

У світлі адміністративно-правової реформи, яка в якості пріоритетного напрямку визначає виключення дублювання функцій і повноважень органів виконавчої влади, чітке нормативне регулювання в цій частині є особливо важливим. Крім того, на сьогоднішній день, нормативно не визначено і статус суб'єкта, що здійснює державну реєстрацію.

4. Забезпечення адекватного інформаційного режиму державної реєстрації.

Державна реєстрація, являючи собою форму діяльності виконавчої влади, яка здійснюється за допомогою функцій контролю та обліку, сьогодні немислима без єдиної обліково-інформаційної системи.

Державна реєстрація позбавлена свого сенсу за відсутності єдиного консолідованого інформаційного центру. Незважаючи на спроби створення бази інформаційних, ресурсів за окремими видами державної реєстрації, на сьогоднішній день у сфері інформатизації державної реєстрації спостерігається хаотична картина некерованої ситуації: різне ресурсне забезпечення на рівні різноманітних органів виконавчої влади, роз'єднаність і несумісність даних різних видів державної реєстрації тощо [9].

Для вирішення проблеми адаптації інформаційних ресурсів у сфері державної реєстрації насамперед необхідна уніфікація інформаційного режиму. З цією метою в рамках державної цільової програми діджиталізації необхідно створення єдиної інформаційної системи з централізованим, однаковим програмним забезпеченням на всіх рівнях державної влади. Стосовно до державної реєстрації доцільно створення єдиних банків даних за певними напрямками державної реєстрації: за місцем проживання та місцем перебування, реєстрація у підприємницькій діяльності, прав на об'єкти нерухомості тощо.

Одним з напрямків вдосконалення інформаційного режиму державної реєстрації може стати оптимізація взаємодії окремих елементів інформаційних ланцюгів, що виражаються у спрощенні способів надання реєстраційних даних до реєструючого органу: повідомний характер реєстрації цілком дозволяє використовувати сучасні комунікаційні засоби (Інтернет, передача відомостей за

електронною поштою) [9]. Виключаючи таким чином необхідність особистого контакту посадової особи реєструючого органу та заявника, ми, тим самим, створюємо умови для зниження рівня корупції у сфері виконавчої влади.

5. Удосконалення механізмів відповідальності суб'єктів управління у сфері державної реєстрації.

У положеннях про органи виконавчої влади відсутні формулювання про те, хто і за що несе відповідальність або в якому порядку така відповідальність встановлюється. Це повною мірою відноситься до суб'єктів управління у сфері державної реєстрації. В даний час збиток від незаконних дій реєструючого органу (посадової особи) відшкодовується в порядку цивільного позову і за рахунок бюджетних коштів [8]. Ефективність такої відповідальності досить невелика в силу ряду причин. По-перше, вкрай недосконалим є механізм виконання судових рішень, винесених проти держави. По-друге, не обтяжуючи ніяк поса-

дову особу, безпосередньо винну в незаконних діях, така відповідальність практично не виконує превентивної функції.

Далі, вважаємо, що вдосконалення механізмів відповідальності реєструючих органів сприятиме встановленню відповідальності не тільки за принципом вини, а й відповідальності за результат цієї діяльності, що завдав шкоди суб'єкту реєстрації.

Сподіваємось, що запропоновані підходи концепції сприятимуть розвитку законодавства про державну реєстрацію, а також реалізації основних напрямів адміністративно-правової реформи.

Висновки: Концепція управління у сфері державної реєстрації, головним чином є похідною від концепції розвитку виконавчої влади в цілому. Шляхи і методи вирішення проблем, що склалися у сфері державної реєстрації повинні бути невід'ємною частиною цілого, спираючись на пріоритетні напрямки сучасної адміністративної реформи. Даними напрямками, на нашу думку, є: обмеження втручання держави в економічну діяльність суб'єктів підприємництва, у тому числі припинення надлишкового державного регулювання; виключення дублювання функцій і повноважень державних органів виконавчої влади; розвиток системи саморегульованих організацій в галузі економіки; організаційний поділ функцій, що стосуються регулювання економічної діяльності, нагляду та контролю, управління державним майном та надання державними організаціями послуг громадянам та юридичним особам; завершення процесу розмежування повноважень між державними органами виконавчої влади України, оптимізація діяльності територіальних органів виконавчої влади.

Визначаючи в якості базових основні шляхи вдосконалення процесів, пов'язаних з діяльністю органів виконавчої влади, пропонуються положення, що утворюють основу концепції системного вдосконалення управління реєстраційними процесами: чітка правова регламентація інституційної складової інституту

державної реєстрації як елементу системи державного управління; забезпечення відповідності системи управління у сфері державної реєстрації реаліям правової держави; організаційно-правові та процедурні питання управ-

ління у сфері державної реєстрації; забезпечення адекватного інформаційного режиму державної реєстрації; удосконалення механізмів відповідальності суб'єктів управління у сфері державної реєстрації.

Анотація

У статті досліджено дослідження адміністративно-правове забезпечення державної реєстрації в Україні в контексті структурно-функціонального реформування системи виконавчої влади. Доведено, що концепція управління у сфері державної реєстрації, головним чином є похідною від концепції розвитку виконавчої влади в цілому. Констатовано, що шляхи і методи вирішення проблем, які склалися у сфері державної реєстрації повинні бути невід'ємною частиною цілого, спираючись на пріоритетні напрямки сучасної адміністративної реформи. В якості пріоритетних напрямків здійснення сучасної адміністративної реформи запропоновано: обмеження втручання держави в економічну діяльність суб'єктів підприємництва, у тому числі припинення надлишкового державного регулювання; виключення дублювання функцій і повноважень державних органів виконавчої влади; розвиток системи саморегульованих організацій в галузі економіки; організаційний поділ функцій, що стосуються регулювання економічної діяльності, нагляду та контролю, управління державним майном та надання державними організаціями послуг громадянам та юридичним особам; завершення процесу розмежування повноважень між державними органами виконавчої влади України, оптимізація діяльності територіальних органів виконавчої влади. Визначаючи в якості базових основні шляхи вдосконалення процесів, пов'язаних з діяльністю органів виконавчої влади, запропоновано положення, що утворюють основу концепції системного вдосконалення управління реєстраційними процесами: чітка правова регламентація інституційної складової інституту державної реєстрації як елементу системи державного управління; забезпечення відповідності системи управління у сфері державної реєстрації реаліям правової держави; організаційно-правові та процедурні питання управління у сфері державної реєстрації; забезпечення адекватного інформаційного режиму державної реєстрації; удосконалення механізмів відповідальності суб'єктів управління у сфері державної реєстрації. Зазначено, що у світлі адміністративно-правової реформи, яка в якості пріоритетного напрямку визначає виключення дублювання функцій і повноважень органів виконавчої влади, чітке нормативне регулювання в цій частині є особливо важливим. Запропоновано напрямки вдосконалення інформаційного режиму державної реєстрації, ключовим з яких визначено оптимізацію взаємодії окремих елементів інформаційних ланцюгів, що виражаються у спрощенні способів надання реєстраційних даних до реєструючого органу. Наголошено, що вдосконалення механізмів відповідальності реєструючих органів сприятиме встановленню відповідальності не тільки за принципом вини, а й відповідальності за результат цієї діяльності, що завдав шкоди суб'єкту реєстрації.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративне законодавство, державна реєстрація, публічне адміністрування, адміністративно-правова реформа, правовий механізм, адміністративні процедури, правовий облік, контроль, орган реєстрації, акти реєстрації, публічний інтерес.

Bolhar O.V. Administrative and legal support of state registration in Ukraine in the context of structural and functional reform of the executive power system

Summary

The article examines the study of administrative and legal support of state registration in Ukraine in the context of structural and functional reform of the executive power system. It is proved that the concept of Management in the field of state registration is mainly derived from the concept of development of executive power as a whole. It is stated that Ways and methods of solving problems that have developed in the field of state registration should be an integral part of the whole, based on the priority areas of modern administrative reform. As priority areas of implementation of the modern administrative reform proposed: restriction of state interference in the economic activities of business entities, including termination of excessive state regulation; exclusion of duplication of functions and powers of state executive bodies; development of a system of self-regulating organizations in the field of economy; organizational division of functions concerning regulation of economic activities, supervision and control, management of state property and provision of services by state organizations to citizens and legal entities; completion of the process of division of powers between state executive bodies of Ukraine, optimization of the activities of territorial executive bodies. Defining as basic the main ways to improve the processes related to the activities of executive authorities, provisions are proposed that form the basis of the concept of systematic improvement of Registration Process Management: clear legal regulation of the institutional component of the institution of state registration as an element of the public administration system; ensuring compliance of the management system in the field of state registration with the realities of the rule of law; organizational, legal and procedural issues of Management in the field of state registration; ensuring an adequate information regime of state registration; improving the mechanisms of responsibility of management entities in the field of state registration. It is noted that in the light of the administrative and legal reform, which defines the elimination of duplication of functions and powers of executive authorities as a priority area, clear regulatory regulation in this part is especially important. Directions for improving the information regime of state registration are proposed, the key of which is to optimize the interaction of individual elements of information chains, which are expressed in simplifying the methods of providing registration data to the Registration Authority. It is noted that the improvement of the mechanisms of responsibility of registration authorities will contribute to the establishment of liability not only on the principle of guilt, but also responsibility for the result of this activity that caused harm to the subject of registration.

Key words: administrative law, administrative legislation, state registration, public administration, administrative and legal reform, legal mechanism, administrative procedures, legal accounting, control, registration authority, registration acts, public interest.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України : навчальний посібник : у 2 т. Т. 1 : Загальне адміністративне право / В. В. Галуцько та ін. Херсон : ПАТ «Херсонська міська друкарня», 2017. 320 с.
2. Грущинський І.М. Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності : наук.-практ. посіб. / І.М. Грущинський, В.М. Кравчук, Є.П. Пограничний. Львів: Престиж-Інформ, 2000. 268 с.
3. Задихайло О.А. Правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні. *Форум права*. 2011. № 1. С. 379–384.
4. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А.П. Заєць. Київ, 1999. 247 с.

5. Колпаков В.К. Адміністративне право України. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 799 с.
6. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Красовська А. Державна реєстрація як умова реалізації права на підприємництво в Україні. *Адміністративне право*. 2002. № 7. С. 62–64.
8. Мовчан Д.В. Щодо систематизації державних органів, які здійснюють реєстраційне провадження. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 159–166.
9. Попов С.Ю. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Митна справа*. 2012. Ч. 2. Кн. 1. № 1(79). С. 162–166.
10. Проект Закону про адміністративну процедуру № 3475 від 14.05.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834

УДК 349.2.

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.012>

Яцишин В.В.,

помічник ректора,

аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ ДОБРОВІЛЬНОСТІ ТА ПРИЙНЯТТЯ РЕАЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ВЗАЄМНОЇ ПОВАГИ ТА ПОШУКУ КОМПРОМІСНИХ РІШЕНЬ У СОЦІАЛЬНОМУ ДІАЛОЗІ В СФЕРІ ПРАЦІ

Постановка проблеми. У результаті дослідження правової природи та принципів соціального діалогу в сфері праці як основних засад та ідей соціального діалогу, постає необхідність дослідження кожного окремого принципу соціального діалогу в сфері праці як складової вказаного інституту суспільних відносин. Саме по собі дослідження зазначеного питання є необхідним для повного теоретичного осмислення інституту соціального діалогу в сфері праці.

Комплексне дослідження принципів соціального діалогу в сфері праці, хоч і набуває нині все більшої актуальності, проте вченими майже не проводилось. Водночас, актуальність дослідження вказаного питання тісно переплітається із загальносвітовими процесами, що зорієнтовані на відділені/дистанційні трудові та інші відносини в суспільстві. Не є виключенням і соціальний діалог у сфері праці.

Мета дослідження. Головною метою проведеного дослідження є надання авторських визначень поняттям принципи добровільності та прийняття реальних зобов'язань, взаємної поваги та пошуку компромісних рішень в соціальному діалозі в сфері праці, а також з'ясування правової природи та значення окреслених принципів для інституту соціального діалогу в сфері праці.

Частково чи всебічно досліджували принципи, у тому числі, соціального діалогу в сфері праці, вчені із різних галузей наукового знання, а саме: Дорофєєва В.І., Лагутіна І.В., Мединська Л.В., Погребняк С.П., Притика Ю.Д.,

Сіроткіна М.В., Сорочишин М.В., Трюхан О.А., Чанишева Г.І. та багато інших.

Виклад основного матеріалу. *Принцип добровільності соціального діалогу.* Як вдало підкреслив А.М. Шульга проблеми юридично значущої добровільної та вимушеної поведінки, співвідношення волі й волевиявлення, юридичного значення примусу (фізичного, психічного), помилки, омани, обману в контексті правової кваліфікації поведінки особи належать до кола тих проблем, які вже не одне десятиліття періодично привертають до себе увагу як вітчизняних, такі зарубіжних дослідників, не лише юристів, але й філософів, логіків, соціологів, психологів [16, с. 244].

Поняття «добровільність» невіддільне від поняття «свобода волі». Інакше кажучи, «добровільність» як психологічна складова поведінки припускає знаходження людини на момент свідомого вчинення нею відповідної дії (бездіяльності) у стані свободи від зовнішнього примусу [16, с. 244].

Курепін В.М. говорить, що принцип добровільності у соціального діалогу означає, що співпраця сторін соціального діалогу неможлива, якщо одна зі сторін приймає рішення під тиском чи примусом. Не можна змусити сторони вести колективні переговори і укласти колективні договори і угоди або брати участь у інших формах соціального діалогу будь-якими адміністративними засобами та заходами [9, с. 8].

Сорочишин М.В. каже про те, що сторони соціального діалогу повинні володіти певною

свободою при обговоренні питань, що входять у сферу праці. Законодавець не встановлює спеціального переліку питань, обов'язкового для обговорення чи забороненого для обговорення. Сторони є вільними у виборі предмету регулювання трудових, соціальних та економічних відносин. Даний принцип є важливою гарантією подальшого розвитку демократичних інститутів та зміцнення всієї системи соціального діалогу [12, с. 91].

Дійсно, сторони соціального діалогу, в межах окреслених чинним законодавством, вільні у виборі предмету та порядку відносин. В цьому і проявляється природа диспозитивності регулювання трудових відносин.

Білик О.М., на прикладі громадських об'єднань, говорить про те, що добровільність як принцип означає, що як засновники громадського об'єднання, та і усі, хто долучатиметься згодом до цього об'єднання, приєднуються за власним бажанням та припиняють діяльність у цьому об'єднанні за власним бажанням [1, с. 152].

Сіроткіна М.В. зазначає, що зміст принципу добровільності утворюють такі положення: процедуру примирення можна розпочати тільки за умови, що сторони дійшли взаємної домовленості; перебіг процедури примирення залежить від волевиявлення сторін: будь-який учасник в односторонньому порядку має право припинити процедуру примирення без будь-яких негативних для себе наслідків. під час пошуку оптимальних рішень не здійснюється будь-який зовнішній тиск, за будь-якою зі сторін зберігається право прийняти або відхилити варіант врегулювання конфлікту, запропонований у ході процедури примирення [11, с. 284].

Порушення принципу добровільності соціального діалогу у сфері праці призводить не лише до недотримання законодавства, а і взагалі наслідком має знищення соціального діалогу як інституту. Ігнорування порушення вказаного принципу може мати наслідком вирішення соціальних протиріччя радикальними заходами, що в зрозумілій мірі деструктивно впливає на всі суспільні відносини.

На основі вищенаведеного можна виокремити наступні складові принципу добровільності у соціальному діалозі у сфері праці:

1) добровільне визначення умов соціального діалогу та добровільне укладення колективних договорів і угод;

2) добровільна згода на проведення колективних переговорів;

3) можливість на будь-якому етапі соціального діалогу, до укладання колективних договорів і угод, припинити консультації.

На нашу думку, можна сформулювати наступне визначення принципу добровільності в соціальному діалозі у сфері праці як одну із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні вступати у відносини між собою без тиску, чи примусу.

Принцип прийняття реальних зобов'язань у соціальному діалозі. З метою повного та всебічного розкриття змісту принципу прийняття реальних зобов'язань, з початку, доцільно розглянути поняття юридичного визначення реальних зобов'язань. Поняття реальних зобов'язань досліджено у цивільному, фінансовому, господарському праві.

За загальним правилом зобов'язання поділяються на реальні та потенційні. У цивільному праві під реальним зобов'язанням розуміють такі, що виникають на підставі договору, контракту, одержаного рахунку (як правило, сума заборгованості та строк погашення по них є конкретними і вказуються у відповідних документах). Залежно від строку погашення реальні зобов'язання поділяють на поточні та довгострокові [4, с. 49].

Гринько Р.В. зазначає, що принцип реального виконання зобов'язання означає його виконання в натурі [6, с. 41].

Курепін В.М. зазначає, що прийняття реальних зобов'язань означає що зобов'язання сторін соціального діалогу мають бути реальними, інакше виконання взятих сторонами зобов'язань неможливо. Кожна зі сторін соціального діалогу має обдуманно підходити до процесу ведення колективних переговорів,

розуміючи свої реальні можливості з урахуванням впливу, як внутрішніх, так і зовнішніх факторів [9, с. 8-9].

Як зазначає М.І. Терехух за цілою низкою нормативно-правових актів, що приймалися в Україні, спостерігались лише декларативність намірів без реальних механізмів їх втілення [14, с. 101].

Сороцишин М.В. пише про те, що зобов'язання, які приймаються сторонами, повинні бути реальними, інакше їхня реалізація на практиці буде неможливою, а переговорний процес – фікцією. Сторони повинні виважено та серйозно підходити до переговорного процесу, ставити перед собою реальні завдання, обмінюватись необхідною інформацією, уявляти економічні можливості організації, враховувати стан галузі та економіки в цілому [12, с. 91-92].

В юридичній науці питання прийняття реальних зобов'язань у соціальному діалозі у сфері праці практично не досліджено. Водночас, принцип прийняття реальних зобов'язань віднесено до основних принципів соціального діалогу.

Пропонуємо виділити наступні характеристики цього принципу, а саме:

1) принцип прийняття реальних зобов'язань, як правило, містить своє відображення у локальному нормативному акті – шляхом покладання на сторону певних умов та визначення подальших дій;

2) принцип прийняття реальних зобов'язань покликаний на фактичну взаємодію з метою прийняття рішень, що можуть бути і будуть виконані стороною;

3) передумовою прийняття реальних зобов'язань повинен бути застосований принцип оцінки реальних можливостей виконання зобов'язань.

Саме принцип оцінки реальних можливостей виконання зобов'язань надасть змогу стороні соціального діалогу у сфері праці об'єктивно, виважено підійти до прийняття рішень в рамках соціального діалогу.

Погана, неефективна та приречена на провал та модель соціального діалогу, прийняття

зобов'язань між сторонами, за якою, має лише декларативний характер та не підкріплено реальною оцінкою можливостей виконання зобов'язань.

Прийняття реальних зобов'язань є покладенням на себе стороною соціального діалогу, що як правило закріплюється в локальному нормативному акті, таких умов, які можуть бути дійсно, фактично, в натурі, виконані нею у майбутньому.

На нашу думку, доцільно доповнити перелік основних принципів соціального діалогу в сфері праці, що закріплені у законодавстві України принципом оцінки реальних можливостей виконання зобов'язань, що взяті на себе сторонами.

Пропонуємо надати наступне визначення принципу прийняття реальних зобов'язань у соціальному діалозі, а саме як однієї із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні узгоджувати покладання на себе лише дійсні, фактичні та такі, що можуть бути виконанні умови з додержанням дій з попередньої оцінки реальних можливостей виконання зобов'язань.

Принцип взаємної поваги у соціальному діалозі. Вказаний принцип базується на загальноетичних концепціях взаємовідносин між певними суб'єктами.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови повага розуміється як почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чийх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось [3].

В земельному праві, Мироненко І.В., виділяє положення про взаємну повагу власників сусідніх об'єктів нерухомого майна як конкретизацію у сфері сусідських відносин загальноправового принципу добросовістості, що означає необхідність врахування під час здійснення своїх прав інтересів інших осіб, включаючи передбачення очевидних негативних для них наслідків своєї діяльності та їх якнайшвидше усунення чи компенсацію [10, с. 28].

Ковадло Г. ототожнює поняття взаємної толерантності і взаємної терпимості – як ситуацію «взаємної поваги» [7, с. 166].

Степанюк А.Х. підкреслює, що принцип поваги до прав і свобод людини діє також у міжнародному праві, оскільки більшість положень останнього знайшли втілення в міжнародно-правових документах у сфері захисту прав людини (наприклад, у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права), у яких вказується, що права й свободи людини повинні поважатись [13, с. 45-46].

На думку В.М. Курепіна, принцип взаємної поваги означає те, що сторони соціального діалогу мають перш за все поважати пропозиції та рекомендації одна одної, уникати висловлювань та дій, що завдають шкоди ділової репутації інших сторін соціального діалогу. Цей принцип передбачає унеможливлення поширення свідомо неправдивих відомостей про сторони соціального діалогу, унеможливлення свідомого спонукання схилення сторони соціального діалогу до певних дій в порушення принципів соціального діалогу [9, с. 9].

На нашу думку, можна надати наступне визначення принципу взаємної поваги у соціальному діалозі у сфері праці, а саме як однієї із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні шанобливо, прихильно, ввічливо ставитись до протилежної сторони соціального діалогу – свого соціального партнера.

Принцип пошуку компромісних рішень в соціальному діалозі. З метою всебічного розкриття принципу пошуку компромісних рішень доцільно розглянути такі поняття як компроміс та правовий компроміс.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає компроміс як угоду, якої досягають взаємними поступками; поступка заради досягнення мети [3].

Бобровник С.В. під правовим компромісом розуміє передбачений законодавством,

ціннісноорієнтований спосіб вирішення правового конфлікту, який заснований на взаємоступках учасників суспільних відносин [2, с. 109-113].

Як зазначає І. Гончарук посилаючись на дані американського психолога Даяни Халперн людина, яка критично мислить має такі якості: готовність до планування, гнучкість (розуму), наполегливість, готовність виправляти свої помилки, усвідомлення, пошук компромісних рішень. Дослідниця вважає, що «головні труднощі у виробленні установок на критичне мислення полягають у тому, що люди часто не усвідомлюють, коли діють імпульсивно або мислять ригідно». Імпульсивність або ригідність мислення пояснюється емоційним впливом. Критичне мислення не може саме по собі контролювати емоційний стан людини, саме тому у депресивних, нервозних станах важко будь-що раціонально осмислювати. Даніел Гоулман пояснює це залежністю раціональної складової нашого мозку від різних емоційних процесів [5, с. 30].

Федоришина Г.С. детально розглянула поняття правового компромісу. На її думку, правовий компроміс включає в себе переговори, під час яких сторони відкрито спілкуються та обґрунтовують свої точки зору на проблему, пропонують варіанти вирішення конфлікту шляхом відмови від частини особистих переконань задля досягнення спільного рішення, яке влаштувало б обидві сторони конфлікту. Використання правового компромісу є добровільне волевиявлення праводієздатних та рівних між собою учасників правовідносин [15, с. 402-403].

Козачук Д.А., Тодошак О.В., говорять про те, що сучасна система механізмів компромісного врегулювання правових спорів в світі характеризується значним різноманіттям як з точки зору різних правових традицій країн світу, так і з точки зору їх альтернативного співіснування в межах однієї країни, адже жодна із них не обмежує себе єдиним несудочинським механізмом врегулювання конфлікту [8, с. 67].

Також, Козачук Д.А., Тодощак О.В., зазначають, що серед простих безпосередницьких процедур компромісного врегулювання спору слід звернути увагу на процедуру переговорів. Досить часто вона розглядається як одна із стадій більш складних компромісних процедур, але у первинному вигляді може бути цілком самодостатнім та ефективним механізмом врегулювання публічно-правового спору, в тому числі і на засадах пошуку компромісного рішення. Переговори як один з видів альтернативного вирішення спорів є самостійним напрямком наукових досліджень у багатьох країнах світу, адже визнані найбільш простим та ефективним механізмом, універсальним для будь-якої сфери виникнення конфлікту. Зважаючи на безпосередню кореляцію переговорів та принципу гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні, цілком виправданим є їхнє зарахування до числа механізмів компромісного врегулювання публічно-правових спорів у випадку використання дискреційних повноважень публічною адміністрацією [8, с. 67].

Серед процедур компромісного врегулювання публічно-правових спорів найбільш ефективними на теперішньому етапі розвитку правової системи України є прості безпосередницькі процедури переговорів і внутрішнього перегляду [8, с. 71].

Курепін В.М. зазначає, що пошук компромісних рішень полягає насамперед у досягненні спільних зближених та узгоджених позицій між сторонами. Він є основоположним для існування і забезпечення соціального діалогу [9, с. 9].

Вважаємо, що принцип пошуку компромісних рішень є тією засадою соціального діалогу яка повністю відповідає його природі, адже пошук компромісних рішень здійснюється через призму визначення та зближення позицій сторін, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень.

На нашу думку, можна надати наступне визначення принципу пошуку компромісних рішень в соціальному діалозі у сфері праці, а саме як однієї із основних засад соціального

діалогу у сфері праці відповідно до якої сторони соціального діалогу зобов'язані здійснювати заходи із віднайдення найвзаємоприйнятніших рішень, зближення поглядів та позицій та прийняття спільних, узгоджених рішень.

Висновки. Дослідивши принципи добровільності та прийняття реальних зобов'язань, взаємної поваги та пошуку компромісних рішень в соціальному діалозі в сфері праці можна зробити висновок про те, що вказані принципи є саме спеціальними принципами інституту соціального діалогу в сфері праці. Встановлено, що принцип добровільності означає одну із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні вступати у відносини між собою без тиску, чи примусу. Принцип прийняття реальних зобов'язань є однією із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні узгоджувати покладання на себе лише дійсні, фактичні та такі, що можуть бути виконанні умови з додержанням дій з попередньої оцінки реальних можливостей виконання зобов'язань. Принцип взаємної поваги у соціальному діалозі у сфері праці є однією із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні шанобливо, прихильно, ввічливо ставитись до протилежної сторони соціального діалогу – свого соціального партнера. Принцип пошуку компромісних рішень є однією із основних засад соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої сторони соціального діалогу зобов'язані здійснювати заходи із віднайдення найвзаємоприйнятніших рішень, зближення поглядів та позицій та прийняття спільних, узгоджених рішень.

Таким чином, досліджено правову природу та надано визначення таких із основних принципів соціального діалогу в сфері праці як принцип добровільності, принцип прийняття реальних зобов'язань, принцип взаємної поваги та принцип пошуку компромісних рішень. Залишається актуальним й подальше доктринальне дослідження вказаних принципів та інших принципів соціального діалогу в сфері праці.

Анотація

У статті розглянуто поняття та правову природу низки основних принципів соціального діалогу в сфері праці таких як принцип добровільності, принцип прийняття реальних зобов'язань, принцип взаємної поваги та принцип пошуку компромісних рішень. Визначено актуальність та доцільність подальшого доктринального дослідження вищевказаних принципів та інших принципів соціального діалогу в сфері праці.

Встановлено, що принцип добровільності означає одну із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні вступати у відносини між собою без тиску, чи примусу.

Визначено, що принцип прийняття реальних зобов'язань є однією із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні узгоджувати покладання на себе лише дійсні, фактичні та такі, що можуть бути виконанні умови з додержанням дій з попередньої оцінки реальних можливостей виконання зобов'язань.

Встановлено, що принцип взаємної поваги у соціальному діалозі у сфері праці є однією із основних ідей соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої всі сторони соціального діалогу повинні шанобливо, прихильно, ввічливо ставитись до протилежної сторони соціального діалогу – свого соціального партнера.

Визначено, що принцип пошуку компромісних рішень є однією із основних засад соціального діалогу у сфері праці відповідно до якої сторони соціального діалогу зобов'язані здійснювати заходи із віднайдення найвзаємоприйнятніших рішень, зближення поглядів та позицій та прийняття спільних, узгоджених рішень.

Запропоновано доповнити перелік основних принципів соціального діалогу в сфері праці, що закріплені у законодавстві України принципом оцінки реальних можливостей виконання зобов'язань, що взяті на себе сторонами.

Зроблено висновки про необхідність подальшого наукового дослідження принципів соціального діалогу в сфері праці.

Ключові слова: Соціальний діалог, принципи соціального діалогу, принцип добровільності, принцип прийняття реальних зобов'язань, принцип взаємної поваги, принцип пошуку компромісних рішень.

Summary

Yatsyshyn V.V. Legal nature and content of the principles of voluntary and acceptance of real commitments, mutual respect and the search for compromise solutions in social dialogue in the field of work

The article considers the concept and legal nature of a number of basic principles of social dialogue in the field of labor, such as the principle of voluntariness, the principle of real commitment, the principle of mutual respect and the principle of finding compromise solutions. The relevance and expediency of further doctrinal research of the above principles and other principles of social dialogue in the field of labor are determined.

It is established that the principle of voluntariness means one of the main ideas of social dialogue in the field of labor, according to which all parties to social dialogue should enter into relations without pressure or coercion.

It is determined that the principle of making real commitments is one of the main ideas of social dialogue in the field of labor, according to which all parties to social dialogue should agree to assume only real, factual and such that can be met opportunities to fulfill obligations.

It is established that the principle of mutual respect in social dialogue in the field of labor is one of the main ideas of social dialogue in the field of labor according to which all parties to social dialogue should respect the other side of social dialogue – their social partner.

It is determined that the principle of finding compromise solutions is one of the main principles of social dialogue in the field of labor, according to which the parties to social dialogue are obliged to take measures to find the most mutually acceptable solutions, converge views and positions and make joint, agreed decisions.

It is proposed to supplement the list of basic principles of social dialogue in the field of labor, which are enshrined in the legislation of Ukraine on the principle of assessing the real possibilities of fulfilling the obligations assumed by the parties.

Conclusions are made about the need for further research on the principles of social dialogue in the field of labor.

Key words: Social dialogue, the principles of social dialogue, the principle of voluntariness, the principle of real commitment, the principle of mutual respect, the principle of finding compromise solutions.

Список використаних джерел:

1. Білик О.М. Громадські об'єднання: законодавче регулювання, нові права і можливості *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*: зб. наук. пр. Київ : КНЕУ, 2013. С. 149–155.
2. Бобровник С.В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 109–113.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/architecture/> (дата звернення: 27.05.2021).
4. Гончарук І. Критичне мислення та емоційний інтелект як складові процесу пізнання. *Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2018. Вип. 43. С. 30–31.
5. Гончарук Р.П. СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: КОЛІЗІЇ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ. *«Вісник ЖДТУ»: Економіка, управління та адміністрування*. 2012. №1(59).Ч.1), С. 48–51. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3969/11.pdf?sequence=1> (дата звернення: 27.05.2021).
6. Гринько Р.В. Щодо питання про виконання цивільно-правового зобов'язання. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 37v42. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8766/37-42.pdf?sequence=1> С. 41. (дата звернення: 27.05.2021).
7. Ковадло Г. Толерантність як вимога розуму та взаємного самообмеження. *Філософські діалоги*. 2010. Вип. 4. С. 159–168. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28598/15-Kovadlo.pdf> С. 166. (дата звернення: 27.05.2021).
8. Козачук Д.А., Тодошак О.В. ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ СПОРИ: СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Вип. № 2/2019. С. 67.
9. Курепін В.М. Охорона праці в галузі : змістовий модуль 1: конспект лекції. Миколаїв, 2021. 29 с.
10. Мироненко І.В. Обов'язковість взаємної поваги та співпраці власн. та корист. суусудінх. зем. ділянок як принцип права сусідства (добросусідства). *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2020. Вип. 4. URL: https://web.archive.org/web/20210519014623id_/http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2020/4/7.pdf (дата звернення: 27.05.2021).

11. Сіроткіна М. В. Принципи добровільності та конфіденційності в системі міжнародних стандартів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 280–285.
12. Сорочишин М.В. Правові аспекти соціального діалогу у сфері праці: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.05. Одеса, 2012. 205 с.
13. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / за ред. А.Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
14. Терехух М.І. Проблеми стратегічного розвитку сільських територій України в контексті сталості. *Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту: Економічні науки*. 2018. № 12. 378 с. http://xktei.km.ua/files/Збірник%20наукових%20праць%20_№12_2018.pdf#page=93 (дата звернення: 28.05.2021).
15. Федоришина Г.С. Правовий компроміс як спосіб досудового захисту прав. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір*: мат. Всеукр. науково-практ. конф. Хмельницький, 2019. С. 402-403.
16. Шульга А.М. Добровільність як ознака правомірної поведінки особи. *Форум права*. 2016. № 2. URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/932/dobrovil_nist_yak_oznaka_pravomirnoyi_po.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 28.05.2021).

УДК 316.472.4

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.013>

Власюк Д.О.

*аспірант кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національний університет «Одеська юридична академія»***ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ**

Розвиток суспільних відносин в умовах інформаційного суспільства та всеохоплюючого поширення Всесвітньої мережі Інтернет обумовлює вироблення нових та розвиток існуючих регуляторів та засад, на яких вони ґрунтуються. Як і будь-які відносини, відносини, що виникли між користувачами в мережі Інтернет, в першу чергу ґрунтувались на морально-етичних засадах, перш ніж отримали правове закріплення та регулювання. Нові умови спрощеного обігу та обміну інформацією, які стали можливими завдяки широкому використанню різних технологічних пристроїв, доступності мережі Інтернет, потребують визначення механізмів їх регулювання з метою забезпечення безпечності інформаційного середовища, його якісного наповнення та підтримки. Одним із таких регуляторів є інформаційна культура суспільства – як система цінностей та правил використання та поширення інформації в сучасному інформаційному середовищі. При цьому важливе значення має вплив інформаційної культури на формування та дотримання культури творчої діяльності в інформаційному середовищі, оскільки з розвитком мережі Інтернет для авторів відкрилися нові можливості для реалізації творчого потенціалу. Всесвітня мережа Інтернет обумовила розвиток нового напрямку інтелектуальної, творчої діяльності, який зародився і розвивається в мережі і поза її межами не існує. З іншої сторони нові напрями творчої діяльності та способи використання об'єктів права інтелектуальної власності в мережі змістовно наповнили всесвітню мережу, залучаючи до неї мільйони користувачів з усього світу. Такий взаємовплив творчої діяльності

та Всесвітньої мережі Інтернет обумовлює не лише їх розвиток, а й необхідність формування нових правил поведінки, культури поширення інформації та культури творчої діяльності в мережі.

Питанням сутності та змісту інформаційної культури присвячено праці К. І. Белякова, Макаренко Л.Л., Медус Г.О., С. Г. Онопрієнко, Палехи Ю.І.

Інформаційна культура є невід'ємною частиною загальної культури людини, необхідною умовою існування і розвитку особистості в інформаційному суспільстві, і її необхідно розглядати як цілісну готовність людини до освоєння нового способу життя на інформаційній основі, що передбачає побудову власної інформаційної картини світу, визначення особистістю свого ставлення до об'єктів і явищ швидкозмінного інформаційного середовища, формування світогляду про глобальний інформаційний простір та інформаційні взаємодії в ньому, можливості його пізнання і перетворення людиною [1, с. 128].

Інформаційна культура – це вміння цілеспрямовано працювати з інформацією і використовувати її для отримання, обробки і передачі інформації з метою використання комп'ютерних інформаційних технологій. Цифрова культура є результатом розвитку інформаційного суспільства та формування його геоеціностей. Як особливий аспект соціального життя, інформаційна культура виступає у якості предмета, засобу і результату соціальної активності, відображає характер і рівень практичної діяльності людей, направлена на ефективне освоєння інформаційного простору шляхом формування і розвитку інформацій-

них якостей, що базуються на ціннісних уявленнях. Інформаційна культура особистості представляє собою сукупність інформаційного світогляду, інформаційної грамотності і грамотності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, включає високий рівень інформаційної свідомості [2, с. 189-190].

Більш розширене поняття інформаційної культури суспільства надано авторами Палеха Ю. І., Палеха О.Ю., Горбань Ю.І., які зазначають, що інформаційна культура суспільства – поняття, що характеризує світ з погляду збільшення кількості й різноманітності інформації та каналів її розповсюдження, а також розвиток міждержавних комунікаційних каналів, створення глобальної інформаційної інфраструктури і комунікативних систем з миттєвою передачею консолідованої інформації при одночасному зростанні її значення та збільшення робочої сили працівників, задіяних у збиранні, обробленні, захисті та поширенні інформації в часі та просторі. Саме інформаційна культура є характеристикою інформаційної сфери життєдіяльності людей, у якій ми можемо відзначити ступінь досягнутого, кількість і якість створеного, тенденції розвитку, ступінь прогнозування майбутнього, вона відображає рівень досягнутого в розвитку інформаційного спілкування людей. Іншими словами, інформаційна культура виступає як система матеріальних і духовних способів забезпечення єдності й гармонії у взаєминах людини, суспільства та інформаційного середовища [3, с. 6].

Культура інформаційного суспільства – це культура, побудована на технократичній вірі в прогрес людства завдяки інформаційним технологіям, яка визначається вільною та відкритою технологічною творчістю, втілена у віртуальних мережах, націлених на створення нового мультикультурного суспільства, яке матеріалізоване у функціонуванні нової інформаційної економіки та нової глобальної культури [4, с. 199].

Залежно від об'єкта аналізу інформаційну культуру в літературі типологізують на ін-

формаційну культуру суспільства, інформаційну культуру окремих категорій споживачів (за віком, за професійною ознакою тощо) та інформаційну культуру особистості. Звісно, всі ці типи інформаційної культури пов'язані між собою і формуються на основі один одного. Інформаційну культуру особистості можна визначити як одну зі складових загальної культури людини, її інформаційного світогляду, системи знань та умінь, що можуть забезпечити самостійну діяльність людини щодо оптимального задоволення її інформаційних потреб [5, с. 39].

Важливий аспект інформації культури підкреслено Р. Заянчуковським та О. Білоусовим, які зазначають, що оволодіння сучасними інформаційними технологіями передбачає одночасне виховання інформаційної культури особистості, почуття відповідальності, пов'язаного із застосуванням новітніх технологій. Інформаційна культура особистості передбачає формування необхідних знань, ціннісних орієнтацій, умінь і навичок регулярно працювати з інформацією, оволодівати нормами й правилами поведінки в інформаційному середовищі. Науковці виділяють такі критерії інформаційної культури особистості: адекватно формулювати свою потребу в інформації; ефективно здійснювати пошук потрібної інформації в сукупності інформаційних ресурсів; аналізувати інформацію та створювати якісно нову; запроваджувати індивідуальні інформаційно-пошукові системи; адекватно відбирати й оцінювати інформацію; володіти здібністю до інформаційного спілкування та комп'ютерною грамотністю [6, с. 52].

У запропонованому авторами підході до розкриття сутності інформаційної культури важливе значення має наголос на почутті відповідальності, пов'язаному із застосуванням новітніх технологій. Саме відповідальне ставлення має бути одним із найголовніших принципів, на яких має ґрунтуватись використання сучасних інформаційних технологій, поширення інформації в мережі Інтернет. В умовах сьогодення, на жаль, мережа Інтернет

виступає не лише площадкою для обміну інформацією, поширенням культурних надбань, формування електронних бібліотек, які сприяють науковому, культурному, творчому, духовному збагаченню, а й сферою поширення небезпечної інформації, наслідками якої можуть бути шкода, завдана життю та здоров'ю людей (прикладом чому є залучення неповнолітніх до участі в соціальних групах, які спонукають до вчинення дій, що можуть призвести до летальних наслідків). Суттєвої шкоди зазнає й сфера творчої, інтелектуальної діяльності через поширення піратської продукції в мережі. Не менш важливе значення має також забезпечення «чистоти» інформаційного середовища, яке передбачає також усвідомлення важливості поширення лише достовірної інформації, дотримання прав та інтересів третіх осіб, дотримання авторських прав. Доступність мережі створила умови для будь-кого поширювати будь-яку інформацію, поширення набуло блогерство, соціальні мережі стали платформою не лише для спілкування, а й висвітлення подій з особистого, публічного життя. І в таких інформаційних потоках чималу частку зайняли результати творчої діяльності, поширення яких має ґрунтуватись не лише на умовах дотримання законодавчих вимог, а й в першу чергу на підґрунті етичних засад створення та використання результатів творчої діяльності.

Слід відзначити, що у наукових дослідженнях, присвячених питанням інформаційної культури, в її структурі виділяється творчий компонент.

Досліджуючи інформаційну культуру, Степанов В.Ю. виділяє такі її концептуальні компоненти.

1. Світоглядна – формування аксіосфери в культурі особистості на основі долучення інформації до категоріальних понять усесвіту і трансформації на цій основі свідомості, сфери діяльності, регулятивних норм взаємодії в суспільстві.

2. Інформаційно-технологічна – комп'ютерна й інформаційна писемність, що відповідає

сучасному рівневі розвитку техніки, інформаційних і телекомунікаційних технологій, структурі та якості інформаційних ресурсів.

3. Комунікативна – характеризує культуру спілкування суб'єкта в інфосередовищі з іншими суб'єктами, з електроннообчислювальними й електронно-інтелектуальними системами.

4. Інтелектуально-творча – визначає культуру діяльності суб'єкта в інфосередовищі, активну інтелектуально-творчу спрямованість цієї діяльності [7].

Глушак О.М. проаналізувавши різні погляди щодо визначення сутності понять «інформаційна культура», та споріднених йому «інформаційна компетентність», «інформаційна грамотність», «комп'ютерна культура», зробила висновок про те, що інформаційна культура є виявом певного рівня сформованості комп'ютерної грамотності, опанування системи уявлень у сфері інформатики, готовності до застосування інваріантних способів діяльності та відповідного стилю мислення, умінь цілеспрямовано працювати з інформаційними даними, застосовувати ІКТ, сучасні технічні засоби та методи їх отримання, опрацювання та передачі [8, с. 6-7].

Важливою ланкою, «що скріплює» всі компоненти інформаційної культури особистості, є її інформаційний світогляд – система узагальнених поглядів на інформацію, інформаційні ресурси, інформаційні технології, процес інформатизації, інформаційне суспільство, місце людини в ньому, а також на ставлення людської спільноти до навколишнього інформаційного середовища й обумовлені цими поглядами переконання, ідеали, принципи, що використовуються інформаційна грамотність [9, с. 40].

Інформаційно-правова культура особистості виявляється в усвідомленні й особливій повазі до інформаційних прав і свобод людини, навичках використання сучасних інформаційних технологій для пошуку правової інформації й отримання правових знань, здійсненні інформаційної діяльності на фундаментальних засадах права, навіть за відсутності відповід-

них правових норм. Критеріями інформаційно-правової культури суспільства є:

гарантованість інформаційних прав та свобод людини;

відповідність системи правових норм інформаційним потребам суспільства (розвиненість галузі інформаційного права);

упорядкованість і систематизованість нормативно-правової інформації; забезпеченість вільного доступу через Інтернет до інформаційно-правових ресурсів;

фахова підготовленість правників щодо вирішення правових проблем інформаційної діяльності;

розвиток інформаційно-правової науки (інформаційного права, правової інформатології, правової інформатики, інформаційної деліктології тощо);

рівень інформаційної злочинності;

стан законності і правопорядку в інформаційній сфері [10, с. 262-263].

На нашу думку поширення результатів творчої діяльності в мережі Інтернет, враховуючи особливості середовища та нових способів використання об'єктів права інтелектуальної власності актуалізує практичну потребу у забезпеченні належного правового регулювання відносин у вказаній сфері, підготовки фахівців, дотримання балансу між приватноправовими інтересами творців та інтересами користувачів щодо доступності та вільного користування творами.

Чинні правові норми зорієнтовані переважно на регулювання діяльності щодо поширення творів на матеріальних носіях, які охороняються авторськими та суміжними правами. Але застосування спеціальних програм у глобальній комп'ютерній мережі надає змогу здійснювати практично необмежений, неузгоджений і неконтрольований обіг об'єктів права інтелектуальної власності. До того ж, перенесення літературних й аудіовізуальних творів у цифрове середовище породжує реальну загрозу зміни або фальсифікацій цих творів, створення неякісних копій, та їхнього подальшого широкого розповсюдження з порушенням авторських прав [11, с. 14].

Творча реальність – це якісно нова культурна данина, що не може бути зведеною до суми зовнішніх та внутрішніх реакцій людини на світ, сутнісно це – реальність особливого ґатунку, або «нова» реальність. Людина завжди є актуальним, перетворювальним джерелом культурності (Homo Creator – творець самого себе), тоді як уся позалюдська реальність – носій потенційних можливостей звертання до культури і культурних витворів (артефактів). Завдяки творчості відбувається формування «внутрішнього світу особистісних смислів суб'єкта та організація людського світу в форму культури [12, с. 141, 146].

Формування культури творчості в мережі Інтернет передбачає на нашу думку: дотримання етичних засад творчої діяльності; реалізацію свободи творчості з дотриманням обмежень, спрямованих на недопущення прав та інтересів як приватних осіб, так і суспільства, держави; дотримання принципів доброчесності.

Дотримання етичних засад у сфері творчості в мережі Інтернет охоплює як етику створення творів, так і етику їх використання. Зокрема в мережі Інтернет є чимало сайтів, на яких представлено твори (монографії, підручники, художня література), які розміщено без згоди правоволодільців. Попри постійні заходи боротьби з поширенням незаконного контенту, масовий характер має поширення піратських версій музичних композицій, художніх фільмів через що завдаються збитки їх правоволодільцям, не є виключенням й поширення неліцензійного програмного забезпечення. Все це створює передумови для формування сталої практики незаконного використання чужих результатів творчої діяльності. У зв'язку з чим важливе значення має формування свідомого ставлення до результатів творчої діяльності за принципом «власності на чужі речі», режиму суспільної нетерпимості до бездоговірною, безоплатного використання творів без згоди правоволодільців.

Крім за те важливе значення має також дотримання етики творчої діяльності творцями.

В сучасних умовах інформаційних обмінів в мережі змінюються дещо межі між приватним та публічним, між вільним використанням творів та таким, що потребує згоди. Соціальні мережі, блоги наповнені фотографічними творами, які розміщують їх автори, однак при цьому не під кожним з них чітко визначено авторство, а також вимоги щодо дотримання авторських прав та обов'язковістю посилення на електронні адреси їх розміщення. Крім того, такі фотографічні твори можуть містити не лише зображення природи чи архітектури, а й фізичних осіб. І в такому аспекті використання фотографічних творів третіми особами ставить питання не лише про дотримання прав на твір, а й прав третьої особи.

Не менш цікавим питанням, яке постає у сфері творчої діяльності є етичні аспекти створення творів за допомогою штучного інтелекту. Наразі штучний інтелект не отримав статусу суб'єкта права, що не виключає випадків створення об'єктів з його використанням.

Токарева В.О., дослідивши питання творчості та штучного інтелекту, зазначає, що у сфері творчості розробники також прагнуть удосконалити діяльність штучного інтелекту. Ве-

деться розробка програмного забезпечення, яке створює саундтреки до відео, що не відрізняються від природних звуків, роботів, здатних відтворювати почерк, який не відрізняється від людського, штучний інтелект, який виграє в кращих у світі гравців у покер. Тобто технології створюють не просто можливості для того, щоб переробляти існуючі твори або розширяти можливості людей у створенні творів мистецтва за допомогою програмного забезпечення по-новому, а про створення технологій, які дозволяють комп'ютерам створювати нові твори, практично не звертаючись до участі людини [13, с. 56].

Таким чином мережа Інтернет створила нові умови для реалізації свободи творчості та використання результатів творчої діяльності. Нові умови поширення, створення інформації та важливість забезпечення безпечності інформаційного середовища обумовлюють формування інформаційної культури, важливою складовою якої має виступати культура та етичність творчої діяльності в мережі Інтернет. Формування правил поведінки для всіх учасників інформаційних відносин – є невід'ємною передумовою безпечного, якісного наповненого інформаційного середовища.

Анотація

Стаття присвячена розкриттю сутності та змісту інформаційної культури та культури творчої діяльності в мережі Інтернет. Зазначено, що від рівня інформаційної культури залежить безпечність, етичність поширення інформації в мережі Інтернет. Інтернет створив нові умови для реалізації творчої свободи та використання творчих результатів. Нові умови поширення, створення інформації та важливість забезпечення безпеки інформаційного середовища визначають формування інформаційної культури, важливою складовою якої мають бути культура та етика творчої діяльності в мережі. Формування правил поведінки для всіх учасників інформаційних відносин – невід'ємна передумова безпечного, якісного інформаційного середовища. Взаємовплив творчої діяльності та Всесвітньої мережі Інтернет обумовлює не лише їх розвиток, а й необхідність формування нових правил поведінки, культури поширення інформації та забезпечення дотримання етичних засад творчої діяльності в мережі.

Поширення результатів творчої діяльності в мережі Інтернет, враховуючи особливості середовища та нових способів використання об'єктів права інтелектуальної власності актуалізує практичну потребу у забезпеченні належного правового регулювання відносин у вказаній сфері, підготовки фахівців, дотримання балансу між приватноправовими інтересами творців та інтересами користувачів щодо доступності та вільного користування творами.

Формування культури творчості в Інтернеті передбачає: дотримання етичних принципів творчої діяльності; реалізація свободи творчості з дотриманням обмежень, спрямованих на

недопущення порушення прав та інтересів як особи, так і суспільства, держави; дотримання принципів доброчесності.

Дотримання етичних принципів у сфері творчості в Інтернеті охоплює як етику створення творів, так і етику їх використання.

Ключові слова: інформаційна культура, творчість, Інтернет, право інтелектуальної власності, інформаційне середовище, етика творчості.

Summary

Vlasiuk D.O. Information culture and creative activities on the internet

The article is devoted to the disclosure of the essence and content of information culture and the culture of creative activity on the Internet. It is noted that the level of information culture depends on the security, ethics of dissemination of information on the Internet. The Internet has created new conditions for the realization of creative freedom and the use of creative results. New conditions for dissemination, creation of information and the importance of ensuring the security of the information environment determine the formation of information culture, an important component of which should be the culture and ethics of creative activity on the Internet. The formation of rules of conduct for all participants in information relations - is an integral prerequisite for a secure, high-quality information environment. The interaction of creative activity and the World Wide Web determines not only their development, but also the need to form new rules of conduct, culture of information dissemination and culture of creative activity in the network.

The dissemination of the results of creative activity on the Internet, taking into account the peculiarities of the environment and new ways of using objects of intellectual property rights, actualizes the practical need to ensure proper legal regulation of relations in this area, training specialists, maintaining a balance between the private law interests of creators and the interests of users regarding accessibility and free use works.

The formation of a culture of creativity on the Internet involves: compliance with ethical principles of creative activity; realization of freedom of creativity with observance of restrictions aimed at preventing the rights and interests of both individuals and society, the state; adherence to the principles of integrity.

Compliance to ethical principles in the field of creativity on the Internet covers both the ethics of creation of works and the ethics of their use.

Key words: information culture, creativity, Internet, intellectual property law, information environment, ethics of creativity.

Список використаних джерел:

1. Макаренко Л.Л. Інформаційна культура особистості: історико-педагогічний аналіз. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Випуск 53, 2016. С. 128-140.
2. Кириченко М.О. Формування ідеології інформаційного суспільства в умовах глобальної інформатизації: тенденції, парадигми, перспективи розвитку: *Монографія* / Микола Кириченко; Мін-во освіти і науки України, Університет менеджменту освіти НАПН України. Харків: Вид-во ПП «Технологічний Центр», 2017. 320 с.
3. Палеха Ю. І., Палеха О.Ю., Горбань Ю.І. Інформаційна культура: *навч. посібн.* / за заг. ред. проф. Палехи Ю.І. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 400 с.
4. Воронкова В.Г. Формування інформаційної культури особистості як умова успішної адаптації людини до життя в інформаційному суспільстві. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 86. С. 189-203.

5. Розвиток інформаційної культури як умова єдності українського суспільства : *монографія* / О. Онищенко (кер. проекту), В. Горовий, Ю. Половинчак та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017. 252 с.
6. Заянчуковський Р. Культура особистості в інформаційному полі / Р. Заянчуковський, О. Білоусов // *Матеріали XXVI наукової конференції здобувачів вищої освіти «Історичний досвід і сучасність»*: тези доповідей. – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. 2020. Вип. 38. С. 52-53.
7. Степанов В. Ю. Інформаційне суспільство: культура особистості. *Культура України*. Випуск 30. 2010. URL: http://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura30/10.pdf
8. Глушак О.М. Формування інформаційної культури майбутніх бакалаврів з філології у процесі вивчення дисциплін інформаційно-комп'ютерного циклу: автореф. дис. ... 13.00.04. Київ, 2014. 20 с.
9. Медус Г.О. Інформаційна культура особистості як проблема сьогодення. *Проблеми формування інформаційної культури особистості: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю*, Маріуполь, 01 листопада 2013 р. / за загал. редакцією Г. І. Батичко. – Маріуполь: МДУ, 2013. – 276 с.
10. Теорія держави і права : *навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки* / [О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю. А. Іванов та ін.] ; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – Київ : Кондор-Видавництво, 2016. – 332 с.
11. Стовпець О.В. Інститут інтелектуальної власності в епоху інформації й постмодерну: соціально-філософський ракурс: автореф. дис. ... доктора філософ. наук: 09.00.03. Одеса, 2017. 35 с.
12. Морщакова О. С. Єдність культури та особистості: феномен творчості. *Система сучасних технологій*. Том 1. 2015. С. 138-147.
13. Токарева В.О. Щодо питання творчості та штучного інтелекту. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(22), 2018. С.55-58

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.014>

Волкова І.І.

*помічник-консультант народного депутата України
Апарат Верховної ради України***ПРАВОВА ОСНОВА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ**

Актуальність теми дослідження. Питання захисту прав дітей залишаються актуальними протягом усього часу існування людства. В Україні в останні роки динамічно розвивається інститут захисту прав дитини, вводяться нові посади, до повноважень яких віднесено охорону інтересів дітей, розвивається законодавство з метою наближення до міжнародних та європейських стандартів. У зв'язку з чим, нагальним є здійснення систематизації нормативно-правових актів, якими врегульовано захист прав дитини.

Аналіз останніх досліджень. Основу дослідження склали роботи провідних вчених в сфері адміністративного права щодо сутності адміністративно-правового механізму, зокрема таких, як: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, М.Н. Берідзе, І.В. Бойко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.П. Яковлев та ін. У той же час, деякі питання щодо правової основи механізму захисту прав дітей потребують подальшого поглибленого дослідження, що свідчить про актуальність обраної теми.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Метою статті є дослідження правової основи механізму захисту прав дітей.

Виклад основного матеріалу. В чинному законодавстві України та юридичній літературі відсутнє визначення поняття «правова основа механізму захисту прав дітей». При цьому загальноприйнятим є використання катего-

рії «правова основа» в нормативно-правових актах для позначення тих основних актів, якими врегульовано діяльність відповідного органу або сфери суспільних відносин.

З огляду на зазначене пропонуємо під терміном «правова основа механізму захисту прав дітей» розуміти сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, які створюють підґрунтя для функціонування зазначеного механізму, та в рамках якого можуть і повинні діяти всі суб'єкти, які залучаються до захисту прав дітей.

При цьому правовий механізм захисту прав дітей можна розглядати як сукупність визначених нормами права способів впливу уповноважених суб'єктів на суспільні відносини, що складаються в рамках захисту прав дітей з метою створення належних умов для гарантування та охорони їх прав в межах здійснення публічного адміністрування. Структурно правовий механізм захисту прав дітей складається з окремих елементів, а саме: 1) правових норм, що визначають умови та порядок застосування інструментів публічного адміністрування для захисту прав дітей; 2) інституційної системи захисту прав дітей, яка сформована з уповноважених суб'єктів, наділених повноваженнями щодо створення надійних умов для гарантування та охорони прав дітей; 3) адміністративних процедур, в межах яких реалізується захист прав дітей.

В даному дослідженні детально зупинимось на аналізі правових норм, що визначають умови та порядок застосування інструментів публіч-

ного адміністрування для захисту прав дітей.

З огляду на зазначене можна говорити, що правову основу механізму захисту прав дітей становлять: 1) міжнародно-правові акти; 2) Конституція України; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти та інші акти законодавства України.

Відповідно до Конституції України частиною національного законодавства України є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1].

Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори» міжнародним договором України є укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи кількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

Залежно від суб'єкта укладення міжнародні договори можна класифікувати на:

- 1) ті, що укладені Президентом України або за його дорученням - від імені України;
- 2) ті, що укладені Кабінетом Міністрів України або за його дорученням - від імені Уряду України;
- 3) міжвідомчі, тобто ті, що укладені міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів (зокрема з питань, що належать до повноважень міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та державних колегіальних органів) [2].

Україна є учасницею низки міжнародно-правових актів універсального характеру у сфері забезпечення прав дитини, зокрема: Конвенції про права дитини [3], ратифікованої Постановою Верховної ради

РСР «Про ратифікацію Конвенції про права дитини» [4]; Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [5], ратифікованого Законом України «Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії» [6]; Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 [7], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» [8]; Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення [9], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102» [10]; Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей [11], ратифікованої Законом України «Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» [12], Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей [13], ратифікованої Законом України «Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей» [14], Конвенції про стягнення аліментів за кордоном [15], ратифікованої Законом України «Про приєднання України до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном» [16], Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання [17], ратифікованої Законом України «Про приєднання України до Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно

зобов'язань про утримання» [18], Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання [19], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання» [20].

Україна є учасницею низки міжнародно-правових актів регіонального характеру у сфері забезпечення прав дитини, зокрема: Європейської конвенції про громадянство [21], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про громадянство» [22]; Європейської конвенції про здійснення прав дітей [23], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» [24], Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [25], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» [26]; Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [27], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми» [28]; Конвенції про контакт з дітьми (ETS N 192) [29], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми» [30]; Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом [31], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом [32], Європейської конвенції про усиновлення (переглянутої) [33], ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» [34] та ін.

Зазначене дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день міжнародні договори,

сторонами яких є Україна, створюють комплексну правову рамку для гарантування основних прав і свобод дітей на національному рівні, зокрема щодо здійснення батьківських прав і виконання обов'язків, незалежно від громадянства і місця проживання дітей, правовідносин батьків та дітей, батьківської відповідальності, опіки, піклування, а також питання визнання і виконання судових рішень та ін.

Лейтмотивом міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини є врахування її найкращих інтересів та поваги до основних прав та свобод дитини.

Що стосується конституційних засад захисту прав дитини, слід зазначити, що Конституція України, зокрема, містить дві групи статей, а саме: 1) ті, що опосередковано стосуються захисту прав дітей; 2) ті, які безпосередньо стосуються захисту прав дітей. Так, наприклад, до першої групи відносяться: ст. 24 Конституції України, яка передбачає рівність конституційних прав і свобод громадян та рівність перед законом; створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям; ст. 51 Конституції України, якою передбачені рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття; охорона державою сім'ї, материнства і батьківства; ст. 52 Конституції України, яка передбачає, що держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей та ін. [1].

До другої групи відносяться: ст. 51 Конституції України в частині обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків; охорона державою дитинства; ст. 52 Конституції України, якою передбачено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним;

заборону будь-якого насильства над дитиною та її експлуатація; обов'язок держави утримати та виховувати дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; ст. 92 Конституції України, яка передбачає, що виключно законами України визначаються засади охорони дитинства, виховання, освіти та ін. [1].

До системи основних законів України, якими врегульовано механізм захисту прав дитини можна віднести: Закон України «Про охорону дитинства» [35]; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [36]; Цивільний кодекс України [37]; Сімейний кодекс України [38]; Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» [39]; Закон України «Про протидію торгівлі людьми» [40]; Закон України «Про громадянство України» [41].

В свою чергу, до підзаконних нормативно-правових актів та інших актів законодавства України можна віднести: Про затвердження Авіаційних правил України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації в цивільній авіації», затверджених наказом Державіаслужби України від 05.07.2018 р. № 682 [42]; Постанова

Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення сприятливих умов для реалізації прав дитини» від 10.07.2019 р. № 691 [43] та ін.

Висновки. Під терміном «правова основа механізму захисту прав дітей» запропоновано розуміти сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, які створюють підґрунтя для функціонування зазначеного механізму, та в рамках якого можуть і повинні діяти всі суб'єкти, які залучаються до захисту прав дітей.

Зазначено, що правову основу механізму захисту прав дітей становить розгалужена система: 1) міжнародно-правових акти; 2) Конституція України; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти та інші акти законодавства України.

Таким чином, можна дійти висновку, що в Україні протягом останнього часу сформовано основні підходи до осмислення й реалізації прав дітей відповідно до міжнародних та європейських стандартів, а також ґрунтовну правову основу механізму захисту прав дітей.

Лейтмотивом міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини є врахування її найкращих інтересів та поваги до основних прав та свобод дитини.

Анотація

Статтю присвячено висвітленню правової основи механізму захисту прав дітей. Під терміном «правова основа механізму захисту прав дітей» запропоновано розуміти сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, які створюють підґрунтя для функціонування зазначеного механізму, та в рамках якого можуть і повинні діяти всі суб'єкти, які залучаються до захисту прав дітей.

До правової основи механізму захисту прав дітей віднесено: 1) міжнародно-правові акти; 2) Конституцію України; 3) закони України; 4) підзаконні нормативно-правові акти та інші акти законодавства України.

Основні підходи до осмислення й реалізації прав дітей відповідно до міжнародних та європейських стандартів в сфері захисту прав дитини формуються з урахуванням її найкращих інтересів та поваги до основних прав та свобод дитини.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та нормативно-правові акти України, якими врегульовано механізм захисту прав, створюють комплексну правову рамку для гарантування основних прав та свобод дітей, зокрема щодо здійснення батьківських прав і виконання обов'язків, незалежно від громадянства і місця

проживання дітей, правовідносин батьків та дітей, батьківської відповідальності, опіки, піклування, а також питання визнання і виконання судових рішень та ін.

Ключові слова: механізм, захист, нормативно-правові акти, міжнародні договори, дитина, конституційні засади, підзаконні нормативно-правові акти.

Summary

Volkova I.I. Legal basis of the children's rights mechanism

The article is devoted to the issues related to the legal basis of the mechanism for ensuring the protection of children's rights. Under the term «mechanism for ensuring the protection of children's rights» it is proposed to consider a set of legal acts and by-laws acts, forming the basis for the functioning of this mechanism, within which all empowered authorities should and must act to protect children's rights.

The legal basis of the mechanism for ensuring the protection of children's rights includes: 1) international legal acts; 2) the Constitution of Ukraine; 3) laws of Ukraine; 4) by-laws and other acts.

The main approaches to the understanding and realization of children's rights in accordance with international and European standards in the sphere of protection of children's rights should be formed given the adherence to principle of the best interests of the child and respect of the fundamental rights and freedoms of the child.

International treaties that are in force, agreed to be binding by the Verkhovna Rada of Ukraine as well as legal acts of Ukraine, regulating the mechanism mechanism for ensuring the protection, provide for a comprehensive legal framework to guarantee the fundamental rights and freedoms of children, in particular, the exercise of parental rights, regardless of the citizenship and place of residence of children, legal relations between parents and children, parental responsibility, guardianship, as well as issues on recognition and enforcement of court decisions, etc.

Key words: mechanism, protection, legal acts, international treaties, child, constitutional principles, by-laws.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>.
2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
3. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
4. Про ратифікацію Конвенції про права дитини: Постанова Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>.
5. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Міжнародний документ від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text.
6. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Закон України від 03.04.2003 р. № 716-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-15#Text>.
7. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182: Міжнародний документ № 182 від 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text.

8. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Закон України від 05.10.2000 р. № 2022-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-14#Text>.
9. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: Міжнародний документ від 28.06.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011/ed20160316#n17.
10. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102: Закон України від 16.03.2016 р. № 1024-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-19#Text>.
11. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Міжнародний документ від 25.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text.
12. Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Закон України від 11.01.2006 р. № 3303-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15#Text>.
13. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей: Міжнародний документ від 19.10.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text.
14. Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей: Закон України від 14.09.2006 р. № 136-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/136-16#Text>.
15. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном: Міжнародний документ від 20.06.1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425#Text.
16. Про приєднання України до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном: Закон України від 20.07.2006 р. № 15-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-16#Text>.
17. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання: Міжнародний документ від 02.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001#Text.
18. Про приєднання України до Конвенції про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання: Закон України від 14.09.2006 р. № 135-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/135-16#Text>.
19. Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання: Міжнародний документ від 23.11.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_112#Text.
20. Про ратифікацію Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання: Закон України від 11.01.2013 р. № 26-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-18#n2>.
21. Європейська конвенція про громадянство: Міжнародний документ від 06.11.1997 р. № ETS № 166 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004/ed20090527/find?text=%C4%E8%F2%E8%ED%E0#Text.
22. Про ратифікацію Європейської конвенції про громадянство: Закон України від 20.09.2006 р. № 163-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-16#Text>.

23. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Міжнародний документ від 25.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
24. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей: Закон України від 03.08.2006 р. № 69-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69-16#Text>.
25. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Міжнародний документ від 25.10.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
26. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Закон України від 20.06.2012 р. № 4988-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#n2>.
27. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858/ed20110301/find?text=%C4%E8%F2%E8%ED%E0#Text.
28. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: Закон України 21.09.2010 р. № 2530-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2530-17#Text>.
29. Конвенція про контакт з дітьми (ETS N 192): Міжнародний документ від 15.05.2003 р. № ETS N 192. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text.
30. Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми: Закон України від 20.09.2006 р. № 166-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-16#Text>.
31. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом: Міжнародний документ від 15.10.1975 р. № ETS85. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text.
32. Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом: Закон України від 14.01.2009 р. № 862-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-17#Text>.
33. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): Міжнародний документ від 27.11.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text.
34. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Закон України від 15.02.2011 р. № 3017-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3017-17#Text>.
35. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
36. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12/ed20210414#Text>.
37. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20210527>.
38. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/ed20210101#Text>.
39. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України від 05.03.2009 р. № 1065-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17#Text>.

40. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17/ed20200101#Text>.
41. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14/ed20190825#Text>.
42. Про затвердження Авіаційних правил України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації в цивільній авіації»: наказ Державіаслужби України від 05.07.2018 р. № 682. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-18/ed20191228>.
43. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення сприятливих умов для реалізації прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2019-%D0%BF/ed20210304#Text>.

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.015>

Бахтіяров Узейір Маїл огли,
аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ)

Постановка проблеми. Беззаперечним, постає той факт, що за всіх часів однією з найважливіших функцій держави була боротьба з злочинністю. Відтак, в контексті української державності протягом тривалої історії накопичено багатий досвід, який склав організаційно-правову базу, що регламентує процес попередження, припинення та розкриття злочинів, а також системи органів діяльність яких була зосереджена в окреслених напрямках, а отже, вивчення теоретико-прикладних аспектів становить реальну наукову цінність. Скасування кріпосного права та впровадженні реформи на українських землях у ХІХ столітті, сприяли прискоренню соціально-економічного розвитку. Цей процес супроводжувався розпадом традиційних зв'язків та відносин у суспільстві, насамперед у селі, поглибленням соціального розшарування, збільшенням міграційних потоків, люмпенізацією частини населення, що ставало основою зростання злочинності. Основною силою держави у боротьбі із загально-кримінальною злочинністю в цей період була поліція, яка уособлювала якісно-новий механізм кримінального судочинства, що надалі неодноразово коригувався і вдосконалювався. На цьому фоні особливу значущість набуває необхідність звернення до досвіду створення органів поліції, нормативно-правового та кадрового забезпечення боротьби поліції зі злочинністю, оперативно-розшукової та дізнавальної діяльності, оскільки саме такі аспекти є й сьогодні особливо значущими, крізь призму реформування правоохоронної діяльності та судової системи.

Стан дослідження. В сучасних умовах проблематика пов'язана із дослідженням організаційно-правових засад діяльності поліції посідає чільне місце серед наукових досліджень провідних вчених таких як: О. М. Бандурка, В. М. Білик, І. В. Бондаренко, І. А. Григоренко, А. М. Куліш, А. М. Кучук, О. С. Проневич, І. В. Солов'євич, М. І. Хавронюк, О. В. Шмоткін, Н. С. Юзікова, В. В. Россіхін, А. Є. Шевченко, О. Н. Ярмиш тощо.

Але в умовах становлення вітчизняної науки, простежується, що наукові розробки вчених та законодавчі ініціативи, як правило, направлені на вирішення окремих проблем у визначенні функціональних обов'язків органів поліції, їх посадових та службових осіб, а також розширення їх правових засад та здійснюються переважно крізь призму кримінального та адміністративного права. Таким чином, наукові розробки присвячені комплексному дослідженню даній проблематиці потребують подальших напрацювань.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексний аналіз організаційно-правових основ діяльності поліції на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших завдань держави є забезпечення внутрішньої безпеки, охорона громадського порядку і боротьба зі злочинністю. Історія державності проходить певні етапи, на кожному з яких стан, організація, місце в державному механізмі органів, які виконують поліцейські функції, мають свої особливості.

У XIX – початку XX ст. Російська імперія була абсолютною монархією, а отже, визначальною ознакою її була необмежена влада. В Основних законах Російської імперії було сказано, що влада з управління державою повністю належала государю [1].

З появою державності функцію охорони громадського порядку, забезпечення внутрішньої безпеки виконували численні посадові особи, в основному місцевого рівня управління: намісники князів, посадники, тіуни, мечники, пристави, а також вотчинники і поміщики, їх слуги. Розвиток системи управління в XV-XVII ст. став наслідком наділення поліцейськими функціями нових органів центрального управління. Таким чином, в XVII ст. центральна влада починає зосереджувати поліцейську діяльність в своїх руках, але поки компетенція поліцейських органів обмежується в основному межами столиці [2, с. 15].

В процесі державних реформ Петра I завершилася централізація державної влади, утвердилася абсолютистська (самодержавна) форма правління, був реформований весь державний механізм і особливо його карально-правоохоронна частина. Утворені нові органи політичного розшуку. Преображенський наказ і Таємна канцелярія, сформована система фіскалітету, яка була покликана викоринювати зловживання по службі, для здійснення розслідування були направлені на місця гвардійські офіцери з надзвичайними повноваженнями, створена прокуратура, зроблена спроба відокремити судову владу і зміцнити її. Широкі правоохоронні повноваження були покладені на всі органи управління, особливо місцеві (воєвод, губернаторів і їх канцелярії, оберкомендантів, комендантів, різні контори, ратуші і магістрати). На перебудову адміністративно-поліцейського управління вплинула прихильність Петра I до західноєвропейських зразків. Сприймалися не тільки зміст і форма, а й термінологія. Петро I, подовгу був за кордоном і цікавився там державним управлінням, не міг не ознайомитися з організацією і діяльністю зарубіжної поліції,

а ряд проектів по перетворенню державного апарату містив обов'язковий розділ «поліція» [3, с. 209].

В першу чергу, створення перших установ регулярної поліції при Петрові I відбувалося в містах з великою чисельністю населення. Початок цьому процесу було покладено в Санкт-Петербурзі. Зведення нової столиці супроводжувалося жорстким примусом населення до забудови, благоустрою та її заселення. Детальне регулювання будівництва, скупчення великих мас трудового, переважно чоловічого населення, викликали гостру необхідність удосконалення управління взагалі і поліцейського особливо.

Як і багато інших перетворення Петра I, поліцейська реформа проводилася без чіткого плану і ґрунтовної підготовки. Разом з тим не залишає сумнівів, що загальний задум на створення регулярної поліції на той час уже дозрів. У загальних рисах було намічено формування адміністративно-поліцейського апарату в містах. Чітко простежується певна логічна послідовність у становленні органів поліції: спочатку законодавчо визначалося посадове становище керівника нового закладу, окреслювалося коло його повноважень, потім – на керівну посаду призначалася конкретна особа, яка комплектувала апарат, після чого про орган управління робилося публічне повідомлення [4, с. 88].

Формування апарату регулярної поліції стикалося не тільки з небажанням або неможливістю переїжджати на постійне місце проживання в незручній в той час для проживання Петербург, крім цього позначалася гостра нестача кваліфікованих чиновників. Громадянська служба мало заохочувалася урядом, поліція до того ж не була популярною в народі. Головною особливістю організації поліцейської служби, і не тільки в період її становлення, було залучення до неї не тільки обивателів, а й армійських чинів. Саме поліцейським функціям військових в повітах приділяють особливу увагу «Плакат» і «Інструкція полковнику» [5, с. 200].

Поліцейські обов'язки покладалися не тільки на земських комісарів, а й на всіх, кого уряд вважав придатними для виконання поліцейських завдань. Ще раніше, до установи земської поліції 20 червня 1718 року уряд поклав на сільських старост, соцьких, поміщиків деякі поліцейські обов'язки, погрожуючи штрафом за їх невиконання. Після того, як була заснована земська поліція в 1719 р, тим же особам було наказано подавати щотижневі, а в разі віддаленості – щомісячні доповіді про те, чи немає в їх селі злодіїв, розбійників і гулящих людей [6, с. 4].

У законодавчих актах початку XVIII в. вказувалися основні напрямки діяльності поліції, конкретизувалися окремі повноваження, регулювалися форми і методи її функціонування, проте не були визначені в належній мірі межі повноважень, підстави й гарантії, що забезпечують законність поліцейської діяльності. Діяльність поліцейських установ була зумовлена особливостями феодально-кріпосницької економіки, станової організації суспільства, самодержавного ладу держави і його політичного режиму, а також конкретною ситуацією, що складається в столицях, регіонах імперії, суб'єктивними поглядами і бажаннями влади і її оточення, на прикладі деяких традиційно-властивих їй напрямків діяльності.

Поліцейська реформа Петра I залишилася не завершеною. Регулярна поліція, як і багато інші частини державного механізму Російської імперії, переживали початковий етап розвитку. Але вже в цей час, виявилися специфічні завдання і функції поліції абсолютистської держави, такі принципи організації поліцейської служби, як публічно-правова природа, професіоналізм, нормативно-правова основа, бюрократизм і ін. Органи загальної поліції були відокремлені від органів політичного розшуку, були частиною загально-адміністративного апарату. Вони не брали активної участі в державних перетвореннях, але їх створення і наступні зміни мали глибоке історичне значення [7, с. 40].

Процес формування органів поліції вийшов за рамки столиць лише у другій чверті XVIII століття, коли у багатьох містах, в тому числі українських земель були поліцмейстерські контори для забезпечення правопорядку. До середини XVIII ст. регулярна поліція представляла собою централізований апарат, але не охоплювала поки всю країну. Загальна регулярна поліція залишалася осторонь від палацових переворотів, оскільки народні маси не брали в них участі, але відчувала на собі зміни у вищому керівництві країною, і чим менш стабільним було становище монарха, тим більше уваги він приділяв поліцейським органам, вбачаючи в них опору особистої влади. Однак, про створення професійної поліції в Російській імперії в середині XVIII ст. говорити передчасно. Спеціальної підготовки поліцейських кадрів поки не було створено, а чіткі вимоги до посад поліцейської служби тільки починають визначатися, наприклад важливу роль при призначенні на посаду відігравала висока моральність претендента, його порядність та чесність [8, с. 12].

Таким чином, в першій половині XVIII ст. служба в органах поліції на українських землях у складі Російської імперії переживала початковий період становлення. Держава здійснювала організаційну побудову органів поліції, формувала їх структуру, забезпечувала кадровий склад доступними засобами. Однак в цей час була відсутня продумана програма подальшого розвитку системи поліцейських органів та поліцейської служби. Багато функцій органів поліції на місцях, як і раніше виконували громадські інститути (сільські та міські громади, церковні громади), приватні особи (поміщики, власники заводів) та армія.

Висновки. Таким чином, розкриваючи організаційно-правові основи діяльності поліції постає очевидним, що протягом більш ніж півстоліття, починаючи з 60-х років робилися спроби проведення реформи поліції, суть яких полягала в спеціалізації діяльності поліцейських органів. На цьому шляху була виконана певна робота: в результаті реформування

юстиції з поліції виділяється судова діяльність, міська і земська реформи вилучили з її ведення суспільно-господарські функції, інститут земських начальників значно скоротив і спростив її обов'язки по відношенню до селянського населення. Змінюється і структура поліції, зокрема, намічаються тенденції до усунення станового аспекту в її побудові, держава вживає заходів до посилення свого впливу, централізації полі-

цейської структури. Уряд піклується про підвищення авторитету поліцейської служби, вводячи для цього різного роду матеріальні і моральні заохочення. Відбувається остаточне розділення поліцейської та військової сфер діяльності: військові чини (в тому числі і козачі формування), які раніше традиційно залучаються для виконання поліцейських завдань, перестають використовуватися в цих цілях.

Анотація

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу організаційно-правових основ діяльності поліції на матеріалах українських губерній у складі Російської імперії.

З урахуванням доктринального дослідження аргументовано показано, що за всіх часів однією з найважливіших функцій держави була боротьба з злочинністю. Відтак, в контексті української державності протягом тривалої історії накопичено багатий досвід, який склав організаційно-правову базу, що регламентує процес попередження, припинення та розкриття злочинів, а також системи органів діяльності яких була зосереджена в окреслених напрямках, а отже, вивчення теоретико-прикладних аспектів становить реальну наукову цінність. Скасування кріпосного права та впровадженні реформи на українських землях у XIX столітті, сприяли прискоренню соціально-економічного розвитку. Цей процес супроводжувався розпадом традиційних зв'язків та відносин у суспільстві, насамперед у селі, поглибленням соціального розшарування, збільшенням міграційних потоків, люмпенізацією частини населення, що ставало основою зростання злочинності. Основною силою держави у боротьбі із загально-кримінальною злочинністю в цей період була поліція, яка уособлювала якісно-новий механізм кримінального судочинства, що надалі неодноразово коригувався і вдосконалювався. На цьому фоні особливу значущість набуває необхідність звернення до досвіду створення органів поліції, нормативно-правового та кадрового забезпечення боротьби поліції зі злочинністю, оперативно-розшукової та дізнавальної діяльності, оскільки саме такі аспекти є й сьогодні особливо значущими, крізь призму реформування правоохоронної діяльності та судової системи.

Розкриваючи організаційно-правові основи діяльності поліції постає очевидним, що протягом більш ніж півстоліття, починаючи з 60-х років робилися спроби проведення реформи поліції, суть яких полягала в спеціалізації діяльності поліцейських органів. На цьому шляху була виконана певна робота: в результаті реформування юстиції з поліції виділяється судова діяльність, міська і земська реформи вилучили з її ведення суспільно-господарські функції, інститут земських начальників значно скоротив і спростив її обов'язки по відношенню до селянського населення. Змінюється і структура поліції, зокрема, намічаються тенденції до усунення станового аспекту в її побудові, держава вживає заходів до посилення свого впливу, централізації поліцейської структури.

Ключові слова: засади діяльності поліції, поліція, органи поліції, українські території у складі Російської імперії, правоохоронні органи, українські губернії, державне управління.

Bakhtiiarov Uzeir Mail ohly. Organizational and legal bases of police activity (on the materials of Ukrainian provinces as a part of the Russian Empire)

Summary

The scientific article is devoted to the research and complex analysis of the organizational and legal bases of police activity on the materials of the Ukrainian provinces as a part of the Russian Empire.

Taking into account the doctrinal research, it has been argued that at all times one of the most important functions of the state has been the fight against crime. Thus, in the context of Ukrainian statehood over the long history has accumulated a wealth of experience, which formed the organizational and legal framework governing the process of prevention, cessation and detection of crimes, as well as the system of bodies whose activities were concentrated in the outlined areas. is of real scientific value. The abolition of serfdom and the introduction of reform in the Ukrainian lands in the XIX century, contributed to the acceleration of socio-economic development. This process was accompanied by the disintegration of traditional ties and relations in society, especially in rural areas, deepening social stratification, increasing migration flows, lumpenization of the population, which became the basis for the growth of crime. The main force of the state in the fight against general crime in this period was the police, which embodied a qualitatively new mechanism of criminal justice, which was repeatedly corrected and improved. Against this background, the need to turn to the experience of establishing police bodies, legal and personnel support of the police in the fight against crime, operational and investigative activities is especially important, because such aspects are especially important today, through the prism of law enforcement and judicial reform.

Revealing the organizational and legal basis of police activity, it is obvious that for more than half a century, since the 1960s, attempts have been made to carry out police reform, the essence of which was to specialize the activities of police bodies. Some work has been done in this way: as a result of the reform of the judiciary, the judiciary stands out from the police, city and zemstvo reforms have removed socio-economic functions, and the institution of zemstvo chiefs has significantly reduced and simplified its responsibilities to the peasant population. The structure of the police is also changing, in particular, there are tendencies to eliminate the class aspect in its construction, the state is taking measures to strengthen its influence, the centralization of the police structure.

Key words: principles of police activity, police, police bodies, Ukrainian territories as a part of the Russian Empire, law enforcement bodies, Ukrainian provinces, public administration.

Список використаних джерел:

1. Балканов Н. П. Свод законов Российской империи. Полный текст всех 16 томов, согласованный с последними продолжениями, постановлениями, изданными в порядке ст. 87 Зак. Осн., и позднейшими узаконениями: алфавитный указатель к Своду законов Российской империи. Петроград, 1914. 1030 с.
2. Болградський міський комісаріат поліції. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 869. Оп. 1. Спр. 1.
3. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібник. Київ : Дакор, КНТ, 2008. 348 с.
4. Беленков Р. А. Правоохранительные органы : конспект лекций. Москва : Приор-издат, 2003. 112 с.
5. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : в 3 т. Київ : Генеза, 1997. Т. 1 : 1917– 1925. 499 с.
6. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01, Київ, 2005. 16 с.
7. Гуценко К. Ф. Правоохранительные органы : учеб. для студ. юрид. вузов и ф-тов. Москва : Изд-во Зерцало, 1998. 416 с.
8. Россіхін В. В. Роль та місце пенітенціарних установ в радянській моделі державності України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. В. В. Россіхін; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 40 с.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.016>

Волонець Д.Ф.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права м. Київ

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 366²-366³ КК УКРАЇНИ

Актуальність теми. Конституція України у ч. 2 ст. 6 проголосила, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Наведене положення Основного Закону держави однозначно є головною загальною засадою, визначальним чинником діяльності посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування виключно у рамках правового поля, жодне їх рішення не може суперечити закону.

Проте навряд чи знайдеться певна країна, у якій наділені владними повноваженнями особи не вчинять дій всупереч інтересам служби. Подібні діяння іменуються корупційними (або пов'язаними з корупцією) [1, с. 50]. У зв'язку із цим доводиться констатувати, що без належного правового забезпечення запобігання таким шкідливим та небезпечним явищам подальший розвиток правової держави та формування громадянського суспільства просто немислимий.

Діяння, передбачені ст.ст. 366²-366³ КК України відносяться саме до числа кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, а відтак дослідження обов'язкових елементів складів цих злочинів набуває особливої актуальності та важливості.

Стан дослідження. Варто наголосити, що питанню предмета кримінального правопорушення загалом, та предмета злочинів, передбачених ст.ст. 366²-366³ КК України, зокрема, приділялася й приділяється чимала увага у працях таких вітчизняних вчених, таких як В.В. Андрієшин, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.А. Васи-

льєв, А.А. Вознюк, О.А. Гритенко, В.К. Грищук, Г.В. Дідківська, В.П. Ємельянов, Є.О. Житний, М.Й. Коржанський, В.М. Куц, О. М. Литвинов, Т.М. Луцький, І.І. Митрофанов, Д.М. Міськів, Т.О. Мудряк, О.Ф. Пасека, В.Ф. Примаченко, А.В. Савченко, М.В. Самарчук, Є.Л. Стрельцов, В.В. Сухонос, В.Я. Тацій, В.П. Топчій, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, О.О. Шкута, О.Н. Ярмиш та ін.

Не дивлячись на це, на сьогоднішній день питання предмета складів кримінальних правопорушень у вигляді декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, залишається недостатньо дослідженим.

Метою цієї статті є визначення предмета декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Зі змісту диспозицій ст.ст. 366²-366³ КК України вбачається, що ці кримінальні правопорушення відносяться до категорії предметних [2, с. 129]. Даний факт свідчить про те, що обов'язковим елементом складів кримінальних правопорушень у вигляді декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є предмет злочину.

Додамо, що предмет безпосередньо не входить до складу такого обов'язкового елементу складу злочину або кримінального проступку,

як об'єкт, проте, як правило, він розглядається поряд із ним. Не в останню чергу це пояснюється тісним зв'язком предмета з цим обов'язковим елементом.

Під предметом злочину в літературі розуміють будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину або кримінального проступку. Однак використане у цьому визначенні предмета кримінального правопорушення поняття «речі матеріального світу» не слід розуміти буквально як лише фізичні речі, оскільки кримінальний закон у певних випадках пов'язує наявність у діях особи конкретного складу кримінального правопорушення з властивостями таких явищ реальної дійсності, які у буквальному розумінні неможливо вважати ані фізичними, ані матеріальними. В якості таких предметів злочину закон визначає, наприклад, відомості (ст. 114 КК), таємницю (статті 168, 231, 232, 328 КК), інформацію (ст. 232¹, 361², 362, 363 КК) тощо [3, с. 95-96].

Враховуючи диспозицію ст.ст. 366²-366³ КК України та наведене визначення поняття «предмет кримінального правопорушення» стає очевидним, що предметом декларування недостовірної інформації (як і предметом неподання суб'єктом декларування відповідної декларації) виступає декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка передбачена Законом України «Про запобігання корупції».

Дана думка не викликає жодних сумнівів як в науковій площині, так і в судовій практиці (окремо зауважимо, що предмет кримінальних правопорушень у вигляді декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування відповідної декларації прямо розкривається в окремих судових рішеннях за ст. 366¹ КК України, тоді як в рішеннях за ст.ст. 366² та 366³ лише згадується відповідна декларація, яка прямо не називається предметом кримінального правопорушення).

Так, наприклад, у вироку Лугинського районного суду Житомирської області від 02 липня 2020 року зазначається, що безпосереднім предметом кримінального правопорушення у вигляді декларування недостовірної інформації є декларація особи уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції» [4].

Нагадаємо, тривалий час неподання суб'єктом декларування відповідної декларації розглядалось як різновид кримінального правопорушення у вигляді декларування недостовірної інформації, а відтак даний висновок щодо предмету поширюється як на склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366², так і на склад злочину, закріпленого ст. 366³ КК України.

Подібний висновок щодо предмету кримінальних правопорушень у вигляді декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування відповідної декларації міститься і у вироку Вищого антикорупційного суду від 30 жовтня 2019 року по справі № 760/4297/18, в якому вказується, що предметом декларування недостовірної інформації є декларація та інформація, що її зазначає суб'єкт декларування. Виключно електронна форма декларації визначена спеціально уповноваженим органом – Національним агентством з питань запобігання корупції [5].

На перший погляд суд наголошує на тому, що предметом кримінальних правопорушень у вигляді декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування відповідної декларації є не тільки декларація, але і інформація, що міститься у ній. Насправді ж, інформація виступає складовою частиною цієї декларації, а даний умовивід суду лише дозволяє більш повно зрозуміти зміст цього предмета – декларації. Відтак, декларація та інформація у ній співвідносяться між собою як форма та зміст.

Враховуючи це, кожен з варіантів (предмет злочину – декларація та предмет злочину – декларація та інформація, що в ній міститься)

є правильним, а отже його можна використувати в ході нашого дослідження.

У ст.ст. 366² та 366³ прямо не розкривається зміст декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Натомість диспозиції цих статей відсилають нас до Закону України «Про запобігання корупції». При цьому, у вказаному нормативно-правовому акті відсутнє визначення поняття «декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», однак з тексту Закону стає зрозумілим, що це електронний документ, який особисто подається декларантом у встановлений часовий період.

Загалом же, проаналізувавши зміст Закону України «Про запобігання корупції», повністю погоджуємось із думкою В.В. Андрієшин про те, що під декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування слід розуміти офіційний електронний документ, який підтверджує певні юридичні факти, складається за встановленою Національним агентством формою, подається особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (суб'єктом декларування), та містить передбачені Законом зафіксовані за допомогою технічних засобів на офіційному веб-сайті Національного агентства відомості щодо суб'єкта декларування та членів його сім'ї [2, с. 130].

Ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» передбачає наступні типи декларацій:

1. Щорічна (подається щорічно до 1 квітня) – декларація, що подається декларантами за минулий рік.

2. Декларація для осіб, які припиняють діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування (декларація перед звільненням) - за період, не охоплений раніше поданими деклараціями (подається не пізніше двадцяти робочих днів з дня припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого само-

врядування, або іншої діяльності, зазначеної у підпунктах «а» та «в» пункту 2 частини першої статті 3 Закону «Про запобігання корупції» [6]).

3. Декларація для осіб, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування (декларація після звільнення) - подається наступного року після припинення діяльності та охоплює минулий рік.

4. Декларація для осіб, які претендують на зайняття певної посади (декларація кандидата на посаду) – подається до призначення або обрання на відповідну посаду та охоплює минулий рік.

Крім того, чинне законодавство передбачає можливість подання виправленої декларації, що являє собою будь-яку з вказаних декларацій, в якій суб'єктом декларування внесені певні зміни (внесення змін можливе упродовж семи днів після подання декларації, але не більше трьох разів).

Таким чином, існують наступні типи декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: щорічна, перед звільненням, після звільнення, кандидата на посаду.

При цьому, предметами кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366² та 366³ можуть бути не всі з перелічених типів декларацій. Зокрема, зі змісту примітки до ст. 366² випливає, що предметом цих злочинів не може виступати декларація кандидата на посаду.

Форма декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, складається з правил заповнення форми декларації та шістнадцяти розділів, у яких суб'єкт декларування зазначає інформацію про себе, членів своєї сім'ї, інших осіб та об'єкти декларування згідно із Законом України «Про запобігання корупції» [6].

Самі ж розділи мають наступні назви:

1. Тип декларації та звітний період;
 - 2.1. Інформація про суб'єкта декларування;
 - 2.2. Інформація про членів сім'ї суб'єкта декларування;

3. Об'єкти нерухомості;
4. Об'єкти незавершеного будівництва;
5. Цінне рухоме майно (крім транспортних засобів);
6. Цінне рухоме майно – транспортні засоби;
7. Цінні папери;
8. Корпоративні права;
9. Юридичні особи, трасти або інші подібні правові утворення, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є суб'єкт декларування або члени його сім'ї;
10. Нематеріальні активи;
11. Доходи, у тому числі подарунки;
12. Грошові активи;
- 12.1 Банківські та інші фінансові установи, у яких відкрито рахунки суб'єкта декларування або членів його сім'ї;
13. Фінансові зобов'язання;
14. Видатки та правочини суб'єкта декларування;
15. Робота за сумісництвом суб'єкта декларування;
16. Членство суб'єкта декларування в організаціях та їх органах.

Варто додати, що з диспозицій ч. 1 та ч. 2 ст. 366² впливає, що для кваліфікації діяння за вказаною статтею необхідно, щоб інформація у відповідній декларації відрізнялася від достовірної на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – у випадку вчинення декларантом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366² та на суму понад 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – у випадку вчинення злочину, передбаченого ст. 366² КК України.

Анотація

Метою статті є визначення предмета декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. У статті досліджується предмет складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366²-366³ КК України. Зі змісту диспозицій ст.ст. 366²-366³ КК України вбачається, що ці кримінальні правопорушення відносяться до категорії предметних. Даний факт свідчить про те, що обов'язковим елементом складів кримінальних правопорушень у вигляді декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи,

Таким чином, вказана інформація має бути такою, що може бути виражена в матеріальному еквіваленті. З огляду на викладені вище розділи декларації зрозуміло, що подібна інформація апіорі не може бути включена до розділів 1-3, 9, 15-16. Відтак, повністю підтримуємо позицію, відповідно до якої така інформація може міститись у розділах 3–8, 10 (якщо нематеріальні активи можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті), 11–14 декларації [7, с. 58].

Таким чином, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що предметом складів кримінальних правопорушень виступає декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. При цьому, предметом можуть виступати наступні типи декларацій: щорічна, перед звільненням та після звільнення.

Окремо варто зауважити на тому, що для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за ст. 366² недостатньо встановити факт наявності у відповідній декларації недостовірної інформації [8, с. 119-120]. Так, вказана інформація має відрізнятися від достовірної на суму, як мінімум, від 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – у випадку кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366² КК України, та від 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – у випадку злочину, закріпленого ч. 2 ст. 366² КК України.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз решти обов'язкових елементів складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 366²-366³ КК України (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони).

уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є предмет злочину. Доведено, що предметом складів кримінальних правопорушень виступає декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. При цьому, предметом можуть виступати наступні типи декларацій: щорічна, перед звільненням та після звільнення. Встановлено, що для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за ст. 366² недостатньо встановити факт наявності у відповідній декларації недостовірної інформації. Так, вказана інформація має відрізнятися від достовірної на суму, як мінімум, від 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – у випадку кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366² КК України, та від 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб – у випадку злочину, закріпленого ч. 2 ст. 366³ КК України. Враховуючи структуру декларації, подібна інформація може міститись у розділах 3–8, 10 (якщо нематеріальні активи можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті), 11–14 декларації. З'ясовано, що чинне законодавство передбачає можливість подання виправленої декларації, що являє собою будь-яку з вказаних декларацій, в якій суб'єктом декларування внесені певні зміни (внесення змін можливе упродовж семи днів після подання декларації, але не більше трьох разів). Зроблено висновок про те, що предметом складів кримінальних правопорушень виступає декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. При цьому, предметом можуть виступати наступні типи декларацій: щорічна, перед звільненням та після звільнення.

Ключові слова: злочин, кримінальне правопорушення, декларація, предмет кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність.

Summary. Volonets D.F. Target of crime provided by articles 366²-366³ of the criminal code of Ukraine

The purpose of the article is to determine the subject of declaring inaccurate information and failure of the subject to declare the declaration of a person authorized to perform the functions of state or local government. The article examines the target of criminal offenses under Art. 366²-366³ of the Criminal Code of Ukraine. From the content of the dispositions of Art. 366²-366³ of the Criminal Code of Ukraine it is seen that these criminal offenses belong to the category of substantive. This fact indicates that the target of the crime is a mandatory element of criminal offenses in the form of declaring inaccurate information and failure of the subject to declare a declaration of a person authorized to perform the functions of state or local self-government. It has been proved that the target of criminal offenses is the declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government. At the same time, the following types of declarations can be the target: annual, before dismissal and after dismissal. It is established that for qualification of socially dangerous act according to Art. 366² it is not enough to establish the fact that the relevant declaration contains inaccurate information. Thus, this information must differ from the reliable amount of at least 500 living wage for able-bodied persons - in the case of a criminal offense under Part 1 of Art. 366² of the Criminal Code of Ukraine, and from 2000 subsistence minimums for able-bodied persons - in the case of a crime under Part 2 of Art. 366² of the Criminal Code of Ukraine. Given the structure of the declaration, such information may be contained in sections 3–8, 10 (if intangible assets can be measured in monetary terms), 11–14 of the declaration. It was found that the current legislation provides for the possibility of submitting a corrected declaration, which is any of these declarations, in which the subject of the declaration made certain changes (changes are possible within seven days after submission of the declaration, but not more than three times). It is concluded that the subject of criminal offenses is the declaration of a person authorized to perform the functions of state or local government. At the same time, the following types of declarations can be the subject: annual, before dismissal and after dismissal.

Key words: crime, criminal offense, declaration, target of criminal offense, criminal liability.

Список використаних джерел:

1. Шаблистий В. В. Дискусійні питання притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності за вчинення корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень // Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 15.11.2019)/МВС України, Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 49-52.
2. Андрієшин В. В. Кримінально-правова кваліфікація декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 2 (11). С. 127-137.
3. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
4. Вирок Луганського районного суду Житомирської області від 02.07.2020 року по справі № 281/180/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90153206> (дата звернення: 22.07.2020).
5. Вирок Вищого антикорупційного суду від 30.10.2019 р. по справі № 760/4297/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86528248> (дата звернення: 22.03.2020).
6. Форма декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/78/f458535n13.doc> (Дата звернення 03.05.2020 р.).
7. Франчук В.В., Корецька-Шукієвич Д.Д. Правопорушення, пов'язані з корупцією: адміністративно-правові засади протидії: монографія. Варшава: ЛьвДУВС, 2021. 183 с.
8. Шаблистий В. В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху пост-модерну. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 112-124.

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.017>

Спільник С.І.

*кандидат філософських наук, доцент
Класичний приватний університет*

НАПРЯМКИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ ЗІ ЗМІ ТА РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В ПИТАННІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Актуальність теми. Як і більшість правоохоронних органів, Державна кримінально-виконавча служба України відноситься до числа суб'єктів протидії злочинності. Протидія злочинності – це безперервний процес, який реалізовується за допомогою діяльності ряду суб'єктів. На сьогоднішній день на законодавчому та підзаконному рівнях передбачено цілий комплекс таких суб'єктів. Зрозуміло, що ефективна протидія злочинності у такому випадку можлива лише в результаті їх взаємодії. У іншому ж випадку дані суб'єкти не тільки не зможуть досягнути поставленої мети, але і будуть заважати один одному.

Стан дослідження. Зауважимо, що питанню взаємодії суб'єктів протидії злочинності приділяли та приділяють увагу такі вітчизняні вчені, як О. М. Бандурка, І. Г. Богатирев, О. Ю. Бусол, В. М. Бесчастний, В. В. Василевич, Є. М. Блажівський, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, С. К. Гречанюк, В. К. Гришук, О. М. Джужа, А. О. Джужа, О. О. Дудоров, О. С. Ішук, А. В. Коваленко, І. М. Копотун, В. М. Куц, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Д. М. Миронюк, С. А. Мозоль, Ю. В. Орлов, В. В. Проскура, В. В. Сазонов, В. В. Сокуренько, А. Є. Фоменко, П. Л. Фріс, В. В. Шаблистий, О. П. Шайтуро та ін.

Не дивлячись на це, на сьогоднішній день питання напрямків взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України зі ЗМІ та релігійними організаціями (які є важливими суб'єктами протидії злочинності, що діють на загальносоціальному рівні) в частині

протидії злочинності залишається недостатньо розкритим.

Метою цієї статті є дослідження напрямків взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України зі ЗМІ та релігійними організаціями в частині протидії злочинності.

Виклад основного матеріалу. Як влучно зауважує А.Є. Фоменко [1, с. 16], суб'єктів протидії злочинності доречно диференціювати на дві основні групи:

1) суб'єкти, які діють на загальносоціальному рівні;

2) спеціальні суб'єкти.

Такий поділ пов'язаний з функціональними завданнями, що стоять перед цими суб'єктами. До числа перших (саме за такою класифікацією) відносяться суб'єкти, діяльність яких не спеціалізується саме на протидії злочинності. Не дивлячись на це, в жодному випадку не можна розглядати їх роль в системі протидії злочинності в якості факультативної. Тільки єдність всіх суб'єктів протидії злочинності та їх ефективна взаємодія між собою можуть слугувати запорукою успіху у вирішенні даного питання.

До числа суб'єктів, які діють на загальносоціальному рівні відноситься ряд неурядових організацій, серед яких на особливу увагу в контексті протидії злочинності заслуговують ЗМІ та релігійні організації.

На сьогоднішній день недарма засоби масової інформації називають «четвертою гілкою влади», адже їх вплив на суспільство складно переоцінити. Від того, під яким

кутом висвітлюється процес ресоціалізації засуджених, залежить думка багатьох громадян. Наприклад, якщо подавати засуджених, як антисуспільний елемент, ворожий для будь-якої законослухняної людини та який в жодному випадку не здатний виправитись, то негативна думка суспільства відносно таких суб'єктів правовідносин буде домінуючою. Відтак, навіть після залишення засудженими місць позбавлення волі, пересічні громадяни будуть з острахом відноситись та ігнорувати колишніх в'язнів, не даючи їм жодної можливості повноцінно увійти у нове соціальне середовище. Як наслідок, відчуваючи себе чужорідним елементом, така особа з великою вірогідністю знову обере для себе кримінальну стежку.

У 2011 р. С.К. Гречанюк на дисертаційному рівні розглянув роль відомчих ЗМІ в діяльності Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтС). Головним призначенням функціонування відомчих ЗМІ, на думку вченого, повинно було стати: формування позитивної громадської думки про діяльність органів та установ ДПтС України, діяльність, спрямована на забезпечення відкритості ДПтС України; своєчасне та об'єктивне інформування української та закордонної громадськості, а також самого персоналу про роботу органів та установ ДПтС України, їх службову діяльність та важливі події у повсякденному житті – тобто розвиток інформаційного простору за участю ДПтС України; надання методичної та інформаційної допомоги засобам масової інформації територіальних органів ДПтС України (у разі наявності останніх); підготовка за участю працівників центрального апарату та його територіальних управлінь виходу у світ друкованих видань і публікацій з проблематики функціонування кримінально-виконавчої служби; моніторинг опублікованих у пресі відомостей і матеріалів з проблематики функціонування кримінально-виконавчої служби, публікації в разі необхідності спростувань на недостовірну або неправдиву інформацію; участь ЗМІ в орга-

нізації і підтримці інформаційних проєктів, у яких поєднуються інтереси ДПтС України та широкої аудиторії; участь у підготовці та виданні різноманітної інформаційно-презентаційної продукції (починаючи від прес-релізів і до виготовлення спеціальних брошур, що сприяють підвищенню позитивного іміджу кримінально-виконавчої системи України); участь в удосконаленні виховної роботи із засудженими; участь друкованих та електронних громадських та відомчих ЗМІ в удосконаленні правового регулювання виконання покарань; формування інформаційної культури особистості працівника ДКВС України [2, с. 381-382].

Звісно, на сьогоднішній день даний умовид є дещо застарілим (особливо в зв'язку із ліквідацією ДПтС України), проте він не втрачає своєї актуальності в контексті взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ. Враховуючи, що вони є суб'єктами запобігання злочинності та, як наслідок, заінтересовані у ефективній боротьбі та попередженні даного соціального явища, важливо, щоб діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України висвітлювалась у якомога об'єктивнішому ракурсі.

Перспективними вбачаються такі напрямки взаємодії цих суб'єктів, як відведення ефірного часу (або ж колонки друкованих видань) для ознайомлення аудиторії з роботою Кримінально-виконавчої служби, процесом ресоціалізації засуджених (з окремими історіями причин та умов вчинення останніми злочинів) тощо.

Думається, подібні заходи, по-перше, призведуть до того, що громадськість почне краще відноситись до роботи Державної кримінально-виконавчої служби (підніметься її авторитет в очах громадян), зросте рівень її довіри, по-друге, колишні засуджені, які відбули покарання, будуть сприйматися як повноправні члени суспільства та, по-третє, відповідний матеріал здатен позитивно вплинути на маргінально налаштованих осіб, які, побачивши наслідки злочинної поведінки,

відмовляться від вчинення кримінальних правопорушень.

Підтримуємо позицію, відповідно до якої підвищення ефективності взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ може бути досягнуто шляхом: 1) розроблення та ухвалення Положення про Центр громадських зв'язків Державної кримінально-виконавчої служби України; 2) створення в пенітенціарних установах відділу організації взаємодії із засобами масової інформації; 3) розробка та впровадження Концепції удосконалення взаємодії органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби зі ЗМІ тощо [2, с. 373].

З викладеного випливає, що взаємодія Державної кримінально-виконавчої служби України зі ЗМІ дозволяє: 1) підвищити рівень довіри до працівників названого правоохоронного органу; 2) виробити позитивну громадську думку щодо ефективності результатів відбування покарання (особа, яка відбула покарання (особливо у виді позбавлення волі) має сприйматися як людина, яка розпочинає життя «з чистого листа», а не як маргінально налаштований елемент, якого варто сторонитись; 3) зменшити кількість вчинюваних злочинів та кримінальних проступків.

На окрему увагу заслуговує дослідження питання напрямків взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби з релігійними організаціями. Відповідно до ст. 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [3].

Дане положення Основного закону поширюється на всі категорії суспільства без виключення (звісно, здійснення певних обрядів може бути обмежено у зв'язку з особливостями від-

бування покарання у виді позбавлення волі) та знаходить своє відображення у ст. 8 «Основні права засуджених» КВК України, в якій зазначається, що засуджені мають право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК [4].

Релігія (зрозуміло, якщо вона не відноситься до якихось екстремістських течій, що сповідують насильство) навчає людину жити у мирі з соціумом, не вчиняючи суспільно небезпечних (або шкідливих) діянь. Без сумніву, такий вплив на засудженого (заснований на любові до ближнього та повазі до суспільства) є позитивним та спряє його перевихованню.

Потреба у залученні церкви постає на фоні неспроможності державних інституцій забезпечити в межах установ виконання покарання ресоціалізацію засуджених, яка би дозволяла їм у подальшому успішно реінтегруватись у суспільство. До основних аргументів на користь залучення Церкви до роботи із засудженими до позбавлення волі належать: здатність релігії ефективно впливати на моральність і духовність особистості, спонукати її до безумовного дотримання відповідних принципів та норм; високий авторитет Церкви в українському суспільстві; висока оцінка діяльності Церкви працівниками пенітенціарних установ; запит на духовну підтримку і довіра з боку більшості засуджених, теологічне підґрунтя роботи із засудженими тощо [5, с. 22].

Враховуючи це, на законодавчому рівні передбачені певні напрями взаємодії релігійних організацій з Державною кримінально-виконавчою службою України. Зокрема, у ч. 3 ст. КВК України передбачає, що адміністрація колонії сприяє у запрошенні священнослужителів, бере участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії. Адміністрація колонії не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії [4].

Така взаємодія названих суб'єктів протидії злочинності дозволяє знизити ризики вчинення засудженими до позбавлення волі рецидивів. Вплив релігії на засудженого в багатьох випадках дозволяє останнього по-іншому сприйняти оточуюче середовище, його роль у ньому та вагу своїх вчинків.

Крім законодавчих актів, існує ряд документів, що закріплюють основні напрями взаємодії представників тієї чи іншої релігійної організації з Державною кримінально-виконавчою службою України. Наприклад, згідно з Угодою між ДКВС та УПЦ від 26.08.2011 співпраця між цими суб'єктами протидії злочинності відбувається за такими напрямами: 1) сприяння в будівництві храмів та молитовних кімнат в установах кримінально-виконавчої системи, комплектування необхідною літературою, предметами церковного вжитку; 2) залучення засуджених до позбавлення волі, а також осіб, які перебувають під наглядом кримінально-виконавчих інспекцій, до церковного життя, духовно-просвітницька робота із різними категоріями засуджених; 3) катехизаторська робота та проведення бесід священників з особовим складом ДКВС України; 4) відзначення та заохочення засуджених до позбавлення волі церковними відзнаками за кращі роботи з художньо-прикладної та літературної тематики, за участь у відповідних конкурсах; 5) участь у науково-практичних конференціях та зборах як в Україні, так і за її межами; 6) видавнича діяльність (видавництво «Молитовника для засуджених», періодичного видання Синодального відділу, а також публікація статей та матеріалів на сторінках періодичних видань Державної кримінально-виконавчої служби України) [6, с. 150].

У даному випадку церква та Державна кримінально-виконавча служба України прагнуть досягнути спільної мети – виправлення засудженого та недопущення з його сторони фактів повторного вчинення кримінальних правопорушень. Перелічені ж напрями вза-

ємодії виступають в якості певних засобів її досягнення.

При цьому важливо, щоб релігія дійсно позитивно впливала на засудженого до позбавлення волі, а не була приводом для ухилення від певних моментів відбування покарання. Для цього законодавець передбачив на законодавчому рівні певні запобіжні механізми:

1) засуджені не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилитися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання;

2) відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання;

3) у колонії для відправлення релігійних обрядів можуть допускатися тільки представники релігійних організацій, які офіційно зареєстровані у встановленому законом порядку [4].

Останній запобіжник є особливо важливим з огляду на поширення у світі релігійного екстремізму. Враховуючи високі темпи поширення даного явища, держава змушена допускати до засуджених лише представників офіційних релігій, що сповідують принципи гуманізму та законності.

Варто зазначити, що у 2015 р. рівень взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України та релігійних організацій суттєво зріс, що пов'язано із включенням до КВК ст. 128¹ «Організація душпастирської опіки засуджених». Душпастирська опіка засуджених - діяльність в установах виконання покарань священнослужителів (капеланів), уповноважених релігійними організаціями, статути (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку, спрямована на задоволення релігійних потреб засуджених, їх духовне виховання [4].

Таким чином, взаємодія Державної кримінально-виконавчої служби України з релігійними організаціями передбачає значний потенціал в питанні протидії злочинності. Релігійно-виховні заходи здатні позитивно

вплинути на особу засудженого, втім, важливо, контролювати таку діяльність та не допустити проникнення у стіни пенітенціарних установ екстремістських релігійних течій.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо аналіз питання взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України зі спеціальними суб'єктами протидії злочинності.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що Державна кримінально-виконавча служба України відноситься до числа суб'єктів протидії злочинності. Протидія злочинності – це безперервний процес, який реалізовується за допомогою діяльності ряду суб'єктів. На сьогоднішній день на законодавчому та підзаконному рівнях передбачено цілий комплекс таких суб'єктів. Зрозуміло, що ефективна протидія злочинності у такому випадку можлива лише в результаті їх взаємодії. У іншому ж випадку дані суб'єкти не тільки не зможуть досягнути поставленої мети, але і будуть заважати один одному. Метою статті є дослідження напрямків взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України із засобами масової інформації та релігійними організаціями в частині протидії злочинності. У статті розглядаються основні напрямки взаємодії Державної кримінально-виконавчої служби України із засобами масової інформації та релігійними організаціями в питанні протидії злочинності. Підтримано позицію, відповідно до якої суб'єкти протидії злочинності диференціюються на дві групи: спеціальні суб'єкти та ті, що діють на загальносоціальному рівні. Встановлено, що взаємодія Державної кримінально-виконавчої служби України із засобами масової інформації дозволяє: 1) підвищити рівень довіри до працівників названого правоохоронного органу; 2) виробити позитивну громадську думку щодо ефективності результатів відбування покарання (особа, яка відбула покарання (особливо у виді позбавлення волі) має сприйматися як людина, яка розпочинає життя «з чистого листа», а не як маргінально налаштований елемент, якого варто сторонитись; 3) зменшити кількість вчинюваних злочинів та кримінальних проступків. Наголошено на тому, що взаємодія Державної кримінально-виконавчої служби України з релігійними організаціями передбачає значний потенціал в питанні протидії злочинності. Релігійно-виховні заходи здатні позитивно вплинути на особу засудженого, втім, важливо, контролювати таку діяльність та не допустити проникнення у стіни пенітенціарних установ екстремістських релігійних течій.

Ключові слова: суб'єкти протидії злочинності, злочинність, протидія злочинності, профілактика, кримінологія, Державна кримінально-виконавча служба України.

Spilnyk S.I. Directions of cooperation of the state criminal and executive service with the media and religious organizations in the issue of countering crime

The relevance of the article is that the State Penitentiary Service of Ukraine is one of the subjects of combating crime. Combating crime is a continuous process that is implemented through the activities of a number of actors. To date, there are a number of such entities at the legislative and regulatory levels. It is clear that effective counteraction to crime in this case is possible only as a result of their interaction. Otherwise, these entities will not only fail to achieve their goals, but will also interfere with each other. The purpose of the article is to study the areas of interaction of the State Penitentiary Service of Ukraine with the media and religious organizations in combating crime. The article considers the main directions of interaction of the State Penitentiary Service of Ukraine with the media and religious organizations in combating crime. The position was supported, according to which the subjects of combating crime are differentiated into two groups: special subjects and those operating at the general social level. It is established that the interaction of the State Penitentiary Service of Ukraine with the media allows: 1) to increase the level of trust in the employees of the said

law enforcement agency; 2) to develop a positive public opinion on the effectiveness of the results of serving a sentence (a person who has served a sentence (especially in the form of imprisonment) should be perceived as a person who begins life "from scratch" and not as a marginalized element to be avoided;) reduce the number of crimes and criminal offenses. It is emphasized that the interaction of the State Penitentiary Service of Ukraine with religious organizations provides significant potential in combating crime. Religious and educational measures can have a positive effect on the convict's personality, however, it is important to control such activities and prevent extremist religious movements from penetrating the walls of penitentiaries.

Key words: subjects of counteraction to crime, crime, counteraction to crime, prevention, criminology, State Penitentiary Service of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Фоменко А.С. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2021. 32 с.
2. Гречанюк С.К. Теорія та практика взаємодії органів та установ Державної пенітенціарної служби України з державними та неурядовими організаціями: : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2011. 520 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення 03.05.2021 р.).
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 03.05.2021 р.).
5. Проскура В.В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2 (53). С. 17-25.
6. Кузь І.І. Правове регулювання взаємодії органів та установ виконання покарань з релігійними організаціями. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 17. С. 145-153.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.018>

Молчанова А.В.

*аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ПОДАТКОВИХ
ОРГАНІВ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ КОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ**

Постановка проблеми. Реформування системи податкових органів в Україні має періодичний характер. Проте основними тенденціями сучасного етапу модернізації системи органів, що реалізують державну податкову політику є зміщення акцентів на адміністрування податків та надання адміністративних послуг у цій сфері, інформатизація, а також боротьба із корупцією. Як зазначає Г.О. Блінова, під час зростання ступеня доступності інформації про діяльність органів публічної адміністрації підвищується їхня інформаційна відкритість та пропорційно знижується рівень корумпованості [1, с. 35]. Зазначені тенденції знайшли своє відображення у нових цілях Державної податкової служби (ДПС).

Наказом Державної податкової служби України від 10.12.2019 року № 205 була затверджена місія та стратегічні цілі діяльності цієї служби. Так, місія ДПС визначає, що вона є повністю прозорою, сучасною та технологічною податковою службою, яка надає якісні та зручні послуги платникам, ефективно адмініструє податки, збори та платежі і виявляє нетерпимість до корупції [2].

Оскільки Державна податкова служба, її органи та посадові особи наділені значними колом владних повноважень, то виникає можливість для зловживання ними. Л.М. Лихошерст зазначає, що аналіз практики виявлення, попередження і припинення фактів корупції в податкових органах показує, що злочинні структури намагаються перенести у сферу оподаткування налагоджену в інших галузях систему хабарництва. Проблема боротьби з

корупцією в зазначеному відомстві набуває все гострішого характеру [3, с. 61].

З іншого боку, наголошує С. Івасенко, існуючі затверджені нормативні форми документальної перевірки за змістом є лише переліком формальних показників діяльності платника податків без аналітичних висновків і майже без упровадження фактичних методів контролю, ігнорування або часткове використання яких створює ризик виникнення корупції. Аморфність, невизначеність форм і методів податкового контролю дають можливість податковому інспектору особисто вирішувати, що включати в акт перевірки, а що ні, наголошують науковці [4, с. 239; 5, с. 134]. Проте, слід підтримати Л.М. Лихошерста, що в основу протидії корупції і посадовим злочинам повинен покладатись не силовий вплив, а система превенцій – антикорупційних стандартів, а провідна роль в цій системі заходів відводиться керівному складу органів державної податкової служби [3, с. 66].

Боротьбі із корупцією в податкових органах триває вже не один рік. Так, за результатами соціологічного дослідження на авторитет податкових органів найбільш негативно впливають такі чинники як нестабільність та недосконалість податкового законодавства та часті зміни в законодавстві, бюрократизм, високі ставки податків, неоднозначне тлумачення законодавчих вимог, значні штрафні санкції та корупція, тобто більшість позицій, за якими проводилося дослідження громадської думки, так чи інакше пов'язані з недосконалістю законодавства, а отже, потенційною можливістю виникнення корупційних проявів зазначає С. Івасенко [4, с. 240].

Система податкових органів переживає черговий етап реформування, і саме і цих умовах необхідний виважений та прорахований підхід для оновлення цієї служби і мінімізації корупційних факторів, тобто таких положень нормативно-правових актів, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання діяльності податкових органів та правовідносин у сфері оподаткування були предметом наукових пошуків різних вчених, проте особливості правового регулювання та організації діяльності із запобігання та протидії корупції в системі податкових органів досліджували такі науковці: С. Івасенко, О. Жигаленко, Л. Лихошерст, І. Машковська, І. Яцків та інші. Науковий доробок зазначених дослідників дозволив нам зорієнтуватись у визначеній проблемі, водночас продемонстрував відсутність комплексного підходу до висвітлення питань ідентифікації та запобігання корупційним ризикам в діяльності посадових осіб податкових органів під час проведення перевірок.

Формулювання завдання дослідження. Виходячи із зазначеного, метою даної статті є з'ясування сутності та виокремлення особливостей такої правової категорії як корупційні ризики в діяльності посадових осіб податкових органів, що мають місце при реалізації їх контрольних повноважень, а також визначення організаційно-правових напрямів та шляхів для мінімізації таких корупційних ризиків.

Виклад основного матеріалу. Щорічні опитування громадян, що проводились протягом десятиліть засвідчують їх ставлення до органів податкової служби як до корумпованих організацій. Ще у 2009 році І.Л. Машковська писала, що за даними соціологічних досліджень працівники податкової служби найбільш часто притягуються до відповідальності за протизаконне сприяння у веденні підприємницької діяльності суб'єктам господарювання у формі умисного не нарахування

податкового зобов'язання, видачі недостовірних довідок; зменшення сум донарахувань до бюджету під час проведення документальних перевірок; складання відповідних актів; неприйняття рішень про застосування та стягнення фінансових санкцій за результатами перевірок підприємств; невжиття заходів щодо притягнення посадових осіб підприємств до адміністративної відповідальності за допущені порушення вимог чинного податкового законодавства України; недотримання вимог нормативно-правових актів ДПС України під час проведення перевірки або процедури з метою ліквідації окремих суб'єктів підприємницької діяльності тощо [6, с. 104].

На сьогодні на думку населення не змінилась, найбільш корумпованими інституціями громадяни вважають митницю, суди, прокуратуру, та податкову службу. Так, згідно з даними стандартного опитування щодо рівня корупції, одним з пріоритетних напрямів боротьби з корупцією для населення України є податкова і митна сфери у 25% опитаних громадян та 32% представників бізнесу [7; 8].

На сьогодні питанням протидії корупції в органах ДПС також приділяється значна увага [9]. Проте показники притягнення посадових осіб державної податкової служби залишаються високими. Так у 2019 році за вчинення кримінальні корупційні правопорушення або правопорушення, пов'язані з корупцією, було притягнуто до кримінальної відповідальності 24 службові особи і працівників державної податкової служби [10], а у 2020 році - 11 осіб. Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, у 2020 році скоїли 45 посадових та службових осіб державної податкової служби, у 2019 році вчинили - 108 посадових осіб державної податкової служби; а у 2018 році - 70 осіб [10]. Для виправлення цієї негативної ситуації розроблено ряд прогресивних документів, що передбачають комплексні заходи з протидії корупції в податкових органах.

Згідно Плану заходів щодо реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну подат-

кову політику, передбачено ряд заходів щодо протидії корупції та недопущення реалізації корупційних ризиків, а саме: 1) формування ефективної комунікації у сфері боротьби з корупцією серед співробітників та громадськості, включаючи інформацію про наслідки вчинення корупційних діянь; 2) постійне оновлення та розміщення у відкритому доступі інформації про результати роботи підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції; 3) організація підвищення кваліфікації співробітників підрозділу з питань запобігання та виявлення корупції з метою отримання знань про найкращі міжнародні практики у сфері протидії корупції; 4) розроблення комплексного плану дій із забезпечення доброчесності, який передбачає три ключові напрями: проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців для визначення якості виконання поставлених завдань, а також з метою прийняття рішення щодо преміювання, планування їх кар'єри, визначення потреби у професійному навчанні, здійснення інших заходів мотивації; здійснення заходів з метою зменшення можливостей для вчинення корупційних дій, виявлення корупційних дій та застосування належних санкцій; запровадження обов'язкового навчання для співробітників податкової служби з питань запобігання корупції; 5) використання зворотного зв'язку у формі незалежних опитувань платників податків щодо їх оцінки сприйняття рівня корупції у ДПС як інструмента вдосконалення процедур та процесів діяльності служби [11].

Водночас щодо протидії реалізації корупційних ризиків в діяльності працівників ДПС Планом заходів щодо реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову політику, передбачено п. 26 - запровадження автоматизованих аналітичних платформ, що проводять збір інформації, її аналіз, виявлення корупційних ризиків; забезпечення можливості подання інформації про можливі порушення в діях співробітників ДПС з використанням усіх наяв-

них засобів: особисто, засобами телефонного зв'язку, а також через Інтернет [9]. Для виконання цього пункту плану передбачено провести такі заходи як: 1) розроблення заявки на створення інформаційно-аналітичних систем із збирання та аналізу можливих корупційних ризиків, які виникають у процесі діяльності ДПС, на підставі відповідних функціональних вимог; 2) забезпечення розроблення інформаційно-аналітичних систем збору та аналізу можливих корупційних ризиків, які виникають у процесі діяльності ДПС, на підставі відповідних функціональних вимог; 3) створення комісії з оцінки корупційних ризиків у ДПС тощо [9]. Таким чином інформаційне забезпечення протидії корупції відіграє важливу роль. Тому слід погодитись із Г.О. Бліновою, що сучасна висока інтенсивність інформаційних процесів дозволяє унеможливити приховання незаконно отриманих майнових цінностей посадовцями в результаті вчинення ними корупційних діянь [12, с. 3]. Таким чином спостерігаємо, що політика запобігання та протидії корупції під час реалізації контрольних функцій органів податків і зборів відіграє важливу роль як для реформування цих органів так і для реалізації їх юрисдикційної діяльності та притягнення до адміністративної відповідальності порушників за вчинення як корупційних правопорушень так і за невиконання законних вимог податкових органів.

Важливою правовою категорією у сфері боротьби із корупцією є корупційний ризик. Цей термін був введений на законодавчому рівні у Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади від 02.12.2016 № 126, якою корупційний ризик визначено як ймовірність того, що відбудеться подія корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, яка негативно вплине на досягнення органом влади визначених цілей та завдань [13].

Науковці визначають корупційний ризик наступним чином: як фактор, що поєднує умови й обставини, активізує корупційну ситуацію до корупційно-психологічного

стану, спрямованого на корупційну угоду потенційних суб'єктів корупційного правопорушення [14, с. 150]; ймовірність учинення корупційних діянь і їх наслідки за конкретний проміжок часу [15, с. 13]; сукупність правових, організаційних та інших факторів і причин, які породжують, заохочують (стимулюють) осіб до скоєння корупційних правопорушень у сфері надання адміністративних послуг під час виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування [16, с. 13]. Тобто корупційний ризик в діяльності посадових осіб податкових органів це потенційна ймовірність виникнення корупції, що негативно впливає на ефективність ДПС.

Згідно національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році було виявлено основні корупційні ризики та заходи, які було здійснено щодо їх усунення. Так, Наказом ДПС затверджено Антикорупційну програму Державної податкової служби на 2020 – 2022 роки [17]. У процесі розробки та впровадження Антикорупційної програми ДПС організовано роботу з оцінки корупційних ризиків, під час якої визначено об'єкти оцінки корупційних ризиків : функції та завдання, покладені на ДПС та її структурні підрозділи, джерела інформації для проведення корупційних ризиків, методи, способи та строки оцінки корупційних ризиків, а також осіб, відповідальних за проведення оцінки корупційних ризиків. Всього було ідентифіковано 36 корупційних ризиків у таких сферах діяльності ДПС, як наприклад загальне діловодство, надання індивідуальних податкових консультацій, здійснення відомчого контролю та внутрішнього аудиту, діяльність з питань правового забезпечення, управління персоналом, робота з податковим боргом та інших напрямках, за кожним з яких напрямів було ідентифіковано від 1 до 3 корупційних ризиків [10]. Найбільше, а саме 15 корупційних ризиків було ідентифіковано за напрямом контрольно-наглядових функцій [18].

З урахуванням зазначеного слід навести висловлювання С. Івасенко, що «саме подат-

ковий інспектор за результатами ревізії вирішує, як скласти акт перевірки і яка загрожує після цього суб'єкту податкового правопорушення відповідальність: фінансові санкції, адміністративні або кримінальні заходи. Це є основою подальших корупційних вимог податківця. Адже від тяжкості скоєного і можливих санкцій залежить розмір хабара». С. Івасенко вказує те, що основними ризиками, які можуть сприяти корупції в органах ДПС України, є незаконні дії посадових осіб державної податкової служби під час здійснення планових та позапланових перевірок суб'єктів господарювання, які можуть підпадати під дію антикорупційного законодавства [4, с. 241].

Таким чином проведення перевірок діяльності суб'єктів господарювання державними податковими органами є одним з напрямів, що вражний корупціогенними факторами. Тому, ще одним з основних напрямів реалізації Національної антикорупційної стратегії, яка затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011, було визначено обмеження кількості перевірок з боку податкових та контролюючих органів [19].

У Національній доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2020 році також було визначено проблеми, що стоять на шляху подолання корупції. У сфері оподаткування було визначено декілька таких проблем, що створюють передумови для реалізації корупційних ризиків в діяльності працівників податкових органів. Перша з них це надмірне та необґрунтоване регуляторне навантаження на бізнес, що обумовлює високий рівень корупції у цій сфері. Дія заходів державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки буде спрямована на скасування зайвої звітності, тобто передбачається, що підприємці не будуть подавати декілька разів одну інформацію в різні органи влади, а кабінет платника податків буде інтегровано у зручний єдиний державний веб-портал електронних послуг [8].

Друга проблема, що була визначена у Національній доповіді щодо реалізації засад анти-

корупційної політики у 2020 році це надмірний обсяг дискреційних повноважень у працівників органів податкової служби. Для мінімізації впливу цього чинника на формування корупційних ризиків планується унеможливити необґрунтований вплив суб'єктивних чинників під час виконання посадовими особами органів податкової служби своїх повноважень, а також зменшення переліку підстав для проведення перевірок органами податкової служби, а також кількості перевірок з безпосереднім контактом із платником податку [8].

Третя проблема це наявність у органів податкової служби функцій щодо застосування фінансових санкцій та надмірна зосередженість роботи цих органів на їх застосуванні, що призводить до корупційних ризиків. Для усунення цих сприятливих умов для формування корупційного середовища в роботі податкових органів планується здійснювати на прозорих і конкурсних засадах утворення нового органу із досудового розслідування злочинів у фінансовій сфері; забезпечення гарантії незалежності такого органу, його інституційну спроможність та підзвітність. Також головним критерієм для оцінки ефективності роботи органів податкової служби та їх посадових осіб визначено ступінь дотримання законодавства зі сплати податків, а не виконання плану із надходжень до бюджету та підкреслено пріоритетність наряду роботи органів податкової служби з надання консультації та роз'яснення для платників податків [7; 8].

Положення статті 20 Податкового кодексу України визначають широкі повноваження органів Державної податкової служби, у тому числі під час проведення перевірок [20]. Водночас, наведені плани ще не реалізовані на практиці, тому в силу різних обставин працівники органів оподаткування вчиняють корупційні правопорушення під час проведення перевірок.

Оцінку корупційних ризиків у ДПС було завершено Комісією оцінки корупційних ризиків ДПС шляхом розробки пропозицій щодо

заходів з усунення (зменшення) рівня виявлених корупційних ризиків. Запропоновані заходи містять шляхи їх реалізації та залежно від конкретного корупційного ризику спрямовані на ліквідацію або мінімізацію умов та причин їх виникнення, а також на визначення можливих механізмів протидії та запобіганню їм [17]. Антикорупційною програмою Державної податкової служби України на 2020-2022 роки передбачено також інші заходи, спрямовані на усунення корупційних ризиків в діяльності працівників органів податкової служби, а саме забезпечення проведення роз'яснювальних заходів з метою запобігання вчиненню корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією; надання методичної та консультаційної допомоги під час заповнення декларацій та врегулювання конфлікту інтересів; забезпечення належних умов для здійснення повідомлень про можливі корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, а на офіційному веб-порталі ДПС функціонує рубрика «STOP корупції», на якій до відома громадськості доведено види корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, що можуть вчинятися працівниками органів ДПС [17].

Водночас зазначені заходи не дають належного ефекту при проведенні перевірок податковими органами, оскільки судова практика свідчить про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення пов'язаних із корупцією правопорушень під час таких заходів.

Аналіз причин корупції в системі податкових відносин свідчить, що простого пояснення цього феномена не існує, наголошує Л.М. Лихошерст. Зазвичай вважають, що вона є наслідком заплутаного податкового законодавства, неправильного трактування функцій податкових органів, високого податкового навантаження на підприємства тощо [3, с. 62]. Проте, на наш погляд, такими причинами також є умисні дії посадових осіб податкових органів, які прагнуть використовуючи своє службове становище реалізувати свої приватні інтереси, наприклад для уник-

нення відповідальності за вчинення податкових правопорушень їх близькими особами, що працюють на підприємствах, які підлягають перевірці.

Так, наприклад, до адміністративної відповідальності був притягнутий головний державний ревізор інспектор відділу податків і зборів з юридичних осіб Білоцерківське управління ГУ ДФС у Київській області за вчинення адміністративного правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч.1 ст.172-7 КУпАП. Згідно протоколу № 31-02/332 від 24 липня 2019 року про адміністративне правопорушення 28 березня 2018 року, перебуваючи у приміщенні Білоцерківського управління ГУ ДФС у Київській області за адресою: Київська область, м. Біла церква, б-р Олександрійський 12, ревізор інспектор не вжила заходів щодо недопущення виникнення реального конфлікту інтересів та не повідомила свого безпосереднього керівника про наявність у неї реального конфлікту інтересів, пов'язаного з проведенням камеральної перевірки податкової звітності приватного підприємства «Агроспілка Малолисовецька», посадовою особою якого (головним бухгалтером) є її близька особа - мати, дії ревізора-інспектора кваліфіковані за ч.1 ст.172-7 КУпАП. Крім того ревізор-інспектор перебуваючи в стані конфлікту інтересів вчинила дії, а саме провела камеральну перевірку податкової звітності приватного підприємства «Агроспілка Малолисовецька», посадовою особою якого (головним бухгалтером) є її близька особа. Відповідно дії посадової особи податкового органу кваліфіковані за ч.1 ст.172-7 КУпАП як неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів [21].

В іншому випадку будучи уповноваженою особою на виконання функцій держави і, згідно п.п. «а» п. 1 ч.1 ст.4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», являючись суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення була обізнана з

вимогами зазначеного закону про обмеження щодо роботи близьких осіб у безпосередньому підпорядкуванні та недопущення будь-якої можливості виникнення конфлікту інтересів, однак, при залученні її до документальної перевірки ПАТ «Володимир-Волинська птахофабрика» свідомо та умисно не повідомила свого безпосереднього керівника про те, що у даному підприємстві на посаді бухгалтера працює її дочка, чим вчинила правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 172-7 КУпАП. Конфлікт інтересів був присутній при здійсненні перевірки Володимир-Волинською ОДП на ПАТ «Володимир-Волинська птахофабрика», оскільки податковий ревізор здійснювала документальну перевірку фінансово-господарської діяльності підприємства, а відповідно і його бухгалтерську діяльність, а бухгалтером фінансової служби на підприємстві працює її дочка, ділянка роботи якої теж підлягала перевірці. Тому ревізора-інспектора було притягнуто до адміністративної відповідальності судом 1-ї інстанції, а суд 2-ї інстанції залишив це рішення без змін [22].

У наведених прикладах не спрацювала система внутрішнього контролю. Таким чином, вважаємо влучною думку Л.М. Лихошерста, що одним із основних завдань ДПС України є посилення внутрішнього контролю за виконанням вимог антикорупційного законодавства, профілактика корупційних правопорушень та виявлення злочинів у сфері службової діяльності [3, с. 66].

Науковці мають своє бачення щодо напрямів мінімізації корупційних ризиків у діяльності різних органів публічної влади. Так, наприклад, О.Л. Коліуш вважає, що шляхами удосконалення запобігання корупційним ризикам у сфері надання адміністративних послуг є: забезпечення на інституційному рівні розмежування політичних та адміністративних функцій; припинення практики «розширення» повноважень органів публічної адміністрації шляхом підзаконної нормотворчості; збалансоване розмежування функцій з надання адміністративних послуг; систе-

матичне удосконалення законодавства, його спрощення та систематизація; приділення особливості уваги правовому регулюванню процедурних аспектів відносин публічної адміністрації з приватними особами [16, с. 12].

Лихошерст Л.М. визначає наступні шляхи удосконалення боротьби із корупцією в податкових органах, що охоплюють і мінімізацію корупційних ризиків: 1) зусилля мають спрямовуватися на те, щоб мінімізувати кількість ситуацій, в яких усе залежить від персонального рішення інспектора, аудитора, ревізора; 2) необхідно зменшувати кількість контактів інспектора з платником, розвивати дистанційні сервіси, скорочувати кількість та спрощувати формальні процедури; 3) у структурі управління податковим відомством слід жорстко розділити функції обслуговування й контролю платників; контролюючі інстанції повинні бути мінімальними за штатом, компактними й ефективними, а сервісні структури, навпаки, мають бути розвинутими й всеохоплюючими; 4) скорочення документації та термінів її обробки [3, с. 66]. Зазначена інформація свідчить про відсутність комплексного наукового підходу до розуміння сутності корупційного ризику в роботі посадових осіб податкових органів під час проведення перевірок, що у свою чергу не дозволяє системно розробити напрями мінімізації таких корупційних ризиків.

Висновки. Узагальнивши наведену інформацію, можна визначити, що ознаками корупційного ризику в роботі посадових осіб податкових органів під час проведення перевірок є наступні: 1) за змістом це сукупність правових, організаційних та інших факторів і причин, що поєднують умови й обставини, активізують корупційну ситуацію спрямовану на укладення корупційної угоди між потенційними суб'єктами корупційного правопорушення; 2) суб'єктами є посадова особа податкового органу, платники податків, працівники суб'єктів господарювання та органів публічної влади, діяльність яких перевіряється податковими органами; 3) має місце при здійсненні контрольних повноважень

посадовими особами податкових органів; 4) наслідком реалізації корупційних ризиків є негативний вплив на досягнення органом влади визначених цілей та завдань, вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного із корупцією та настання юридичної відповідальності посадової особи податкового органу.

Таким чином, корупційний ризик в роботі посадових осіб податкових органів під час проведення перевірки це сукупність організаційно-правових факторів і причин, що у процесі проведення податкової перевірки підвищують вірогідність укладення корупційної угоди між посадовою особою податкового органу, платниками податків, працівниками суб'єктів господарювання та органів публічної влади з метою ухилення від податкової відповідальності, що в результаті призводить до вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного із корупцією.

На сьогодні найбільшу кількість, а саме 15 корупційних ризиків було ідентифіковано саме за напрямом контрольно-наглядових функцій. До таких корупційних ризиків віднесено: 1) недоброчесність посадових осіб ДПС та її територіальних органів під час організації та проведення камеральних перевірок; 2) дискреційні повноваження посадових осіб ДПС щодо формування переліків платників податків, що мають податкові ризики, виявлені за результатами моніторингу фінансово-господарських операцій платників податків; 3) недоброчесність посадових осіб ДПС та її територіальних органів під час організації та проведення документальних перевірок самозайнятих осіб, фізичних осіб, які не є суб'єктами господарювання, юридичних осіб з питань своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб, військового збору, єдиного внеску, повноти сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування при поданні ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування державним пробірним клеймом до казенних під-

приємств пробірного контролю, та державного мита; 4) ймовірність впливу посадових осіб ДПС та інших осіб на процес: організації та координації роботи структурних підрозділів територіальних органів ДПС щодо формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків; надання територіальним органам ДПС переліків платників податків, які мають ризик несплати податків, для відпрацювання та вирішення питання щодо включення до плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків, за результатами опрацювання наданих структурними підрозділами ДПС пропозицій, аналізу інформаційних баз даних ДПС; організації, у межах компетенції, роботи територіальних органів ДПС щодо формування проєкту коригування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків та подання його на затвердження керівництву ДПС; 5) недоброчесність посадових осіб ДПС та її територіальних органів під час організації та проведення документальних та фактичних перевірок юридичних осіб у сфері оподаткування і різних сферах господарювання та інші [18].

Основними напрямками мінімізації корупційних ризиків в діяльності посадових осіб

податкових органів під час проведення перевірок є: скорочення обсягу дискреційних повноважень у працівників органів податкової служби; мінімізація кількості ситуацій, в яких все залежить від персонального рішення інспектора, аудитора, ревізора; зменшення переліку підстав для проведення перевірок органами податкової служби; скорочення кількості перевірок з безпосереднім контактом інспектора із платником податку; розвиток дистанційних сервісів; скорочення кількості та спрощення формальних процедур; забезпечення проведення роз'яснювальних заходів з метою запобігання вчиненню корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією серед працівників ДПС та платників податків; надання методичної та консультаційної допомоги під час заповнення декларацій та врегулювання конфлікту інтересів; забезпечення належних умов для здійснення повідомлень про можливі корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення; запровадження практики звільнення з роботи в податкових органах за вчинення умисних корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією; посилення внутрішнього контролю за виконанням вимог антикорупційного законодавства та службової дисципліни.

Анотація

У статті досліджено сутності та особливостей такої правової категорії як корупційні ризики в діяльності посадових осіб податкових органів, що мають місце при реалізації їх контрольних повноважень, а також визначено організаційно-правові напрями та шляхи для мінімізації таких корупційних ризиків. Визначено ознаки корупційного ризику в роботі посадових осіб податкових органів під час проведення перевірок: за змістом це сукупність правових, організаційних та інших факторів і причин, що поєднують умови й обставини, активізують корупційну ситуацію спрямовану на укладення корупційної угоди між потенційними суб'єктами корупційного правопорушення; суб'єктами є посадова особа податкового органу, платники податків, працівники суб'єктів господарювання та органів публічної влади, діяльність яких перевіряється податковими органами; має місце при здійсненні контрольних повноважень посадовими особами податкових органів і з метою ухилення від податкової відповідальності; наслідком реалізації корупційних ризиків є негативний вплив на досягнення органом влади визначених цілей та завдань, вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного із корупцією та настання юридичної відповідальності посадової особи податкового органу. Основними напрямками мінімізації корупційних ризиків в діяльності посадових осіб податко-

вих органів під час проведення перевірок визначено: скорочення обсягу дискреційних повноважень у працівників органів податкової служби; мінімізація кількості ситуацій, в яких все залежить від персонального рішення інспектора, аудитора, ревізора; зменшення переліку підстав для проведення перевірок органами податкової служби; скорочення кількості перевірок з безпосереднім контактом інспектора із платником податку; розвиток дистанційних сервісів; скорочення кількості та спрощення формальних процедур; забезпечення проведення роз'яснювальних заходів з метою запобігання вчиненню корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією серед працівників ДПС та платників податків; надання методичної та консультаційної допомоги під час заповнення декларацій та врегулювання конфлікту інтересів; забезпечення належних умов для здійснення повідомлень про можливі корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення; запровадження практики звільнення з роботи в податкових органах за вчинення умисних корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією; посилення внутрішнього контролю за виконанням вимог антикорупційного законодавства та службової дисципліни.

Ключові слова: податкові органи, посадова особи, перевірки, платники податків, корупційний ризик, напрями мінімізації.

Molchanova A.V. Corruption risks in the activities of officials of tax authorities in the exercise of their control powers

Summary

The article examines the essence and features of such a legal category as corruption risks in the activities of officials of tax authorities, which take place in the exercise of their control powers, as well as identifies organizational and legal directions and ways to minimize such corruption risks. Signs of corruption risk in the work of officials of tax authorities during inspections: the content is a set of legal, organizational and other factors and causes that combine conditions and circumstances, intensify the corruption situation aimed at concluding a corruption agreement between potential subjects of corruption; the subjects are an official of the tax authority, taxpayers, employees of business entities and public authorities, whose activities are inspected by tax authorities; takes place in the exercise of control powers by officials of tax authorities and in order to evade tax liability; The consequence of the implementation of corruption risks is a negative impact on the achievement by the government of certain goals and objectives, the commission of a corruption offense or an offense related to corruption and the occurrence of legal liability of the official of the tax authority. The main directions of minimizing corruption risks in the activities of officials of tax authorities during inspections are: reduction of discretionary powers of employees of tax authorities; minimizing the number of situations in which everything depends on the personal decision of the inspector, auditor, auditor; reducing the list of grounds for inspections by the tax authorities; reduction of the number of inspections with direct contact of the inspector with the taxpayer; development of remote services; reducing the number and simplifying formal procedures; ensuring awareness-raising measures to prevent the commission of corruption and corruption-related offenses among traffic police officers and taxpayers; providing methodological and advisory assistance in filling out declarations and resolving conflicts of interest; providing appropriate conditions for the reporting of possible corruption and corruption-related offenses; introduction of the practice of dismissal from the tax authorities for committing intentional corruption offenses and corruption-related offenses; strengthening internal control over compliance with anti-corruption legislation and official discipline.

Key words: tax authorities, officials, inspections, taxpayers, corruption risk, minimization areas.

Список використаних джерел:

1. Блінова Г.О. Окремі аспекти реалізації законодавчих вимог щодо прозорості інформації у сфері запобігання корупції в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 35–39. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/8.pdf.
2. Про затвердження місії та стратегічних цілей діяльності ДПС до 2022 року. Наказ Державної податкової служби України від 10.12.2019 року № 205 із змінами від 26.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0205912-19/ed20211122#Text>
3. Лихошерст Л.М. Особливості запобігання та протидії корупції в органах державної податкової служби України. *Право і суспільство*. № 5. 2012. С. 61-66. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/13.pdf
4. Івасенко С. Запобігання корупційним ризикам у податкових органах України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 10. С. 238-245. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01\(24\)/26.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01(24)/26.pdf)
5. Жигаленко О. Совершенствование методических основ документального налогового контроля. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 4. С. 134.
6. Машковська І.Л. Окремі питання протидії корупції в органах Державної податкової служби України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 22. С. 103-108.
7. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2020 році. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/NAZK_Nats.dopovid_15_06.pdf
8. Проект Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки». 4135 від 21.09.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007
9. План заходів щодо реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову політику. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 542-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542-2019-%D1%80#n12>
10. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf>
11. Деякі питання реалізації концептуальних напрямів реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 542-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/542-2019-%D1%80#n12>
12. Блінова Г.О. Правові засади забезпечення інформаційної прозорості у сфері запобігання корупції в Україні: історія та сучасність. *Право і суспільство*. 2019. № 5-2. С. 3–9.
13. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.12.2016 р. № 126. *Офіц. вісник України*. 2017. № 4. Ст. 168.
14. Погрібний І. М., Новіков М. М. Щодо ознак корупційних ризиків у законопроектній діяльності. *Право і суспільство*. 2014. № 6-2. Ч. 3. С. 146–154
15. Яцків І. І. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 16 с.
16. Коліуш О.Л. Корупційні ризики у сфері надання адміністративних послуг: адміністративно-правові засади протидії: автореф. дис. канд. юрид. наук. Дніпро. 2020. 18 с.
17. Про затвердження Антикорупційної програми Державної податкової служби України на 2020–2022 роки. Наказ ДПС від 19.10.2020. № 575. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/zapobigannya-proyavam-koruptsiya-antikoruptsiyna-programa-derjavnoi-podatkovoi-slujbi-ukraini/>
18. Звіт за результатами оцінки корупційних ризиків у Державній податковій службі України. URL: https://tax.gov.ua/data/material/000/348/442573/Zv_t_za_rezultatami_ots_nki_KR.PDF
19. Про національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 рр.: Указ Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001/2011. URL: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=89790&cat.
20. Податковий кодекс України від 02.12.2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92.
21. Постанова Білоцерківського міськрайонний суд Київської області від 15 жовтня 2019 у справі № 357/8503/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85091165>
22. Постанова апеляційного суду Волинської області від 23.07.2015 року у справі Справа № 154/1795/15/ URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47414285>

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.019>

Літвіщенко Г.О.

*аспірантка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»***ПЛАГІАТ У СФЕРІ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

Тема плагіату та академічної недоброчесності в останні роки отримала широке висвітлення у засобах масової інформації (далі ЗМІ). Переважно приділяється увага проблемам виявлення плагіату у наукових дослідженнях. Через виявлені випадки запозичення та привласнення чужих матеріалів в різних країнах відбулись звільнення посадових осіб, звинувачених у плагіаті. Чимало гучних справ щодо академічної недоброчесності виникали й в нашій країні. Разом з тим, наукова сфера не єдина, якій властиві порушення авторських прав шляхом плагіату. Слід зазначити, що ЗМІ, висвітлюючи проблеми захисту авторських прав від плагіату, також мають негативний досвід порушення прав на належні їм результати інтелектуальної, творчої діяльності через плагіат. Особливої актуальності питання незаконного запозичення матеріалів ЗМІ постала через розвиток мережі Інтернет та різних програмних застосунків, які суттєво спростили обіг інформації.

Зі збільшенням кількості джерел інформації конкуренція між засобами масової інформації стрімко зростає, що вимагає своєчасного подання зібраних матеріалів. В результаті публікацій матеріалів, запозичених з різних інформаційних ресурсів без зазначення офіційного джерела їх походження або автора, порушуються авторські права. У юридичній літературі це явище називають «плагіатом», яке випливає з латинського *plagiatus* — «викрадений». Як зазначає сайт Міжнародного центру академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity) — «плагіат це використання особою чужих роботи або ідей, які видаються за власні» [1].

Дослідженням проблемних питань захисту авторських прав від плагіату займались такі науковці, як: Б. Антимонов, І. Романова, О. Харитонова, Г. Ульянова, Ю. Шемшученко та інші. Питання запобігання проявам плагіату у сфері ЗМІ потребують ґрунтовних досліджень.

Перш ніж звернутись до проявів плагіату у сфері ЗМІ слід в першу чергу зупинитись на розкритті його сутності.

В роботі Г.О. Ульянової плагіат розглядається як «складне соціально-етичне, правове явище у сфері права інтелектуальної власності, що може розглядатися як: порушення авторських прав творця первісного тексту; зловживання правом на свободу творчості особою, що вчиняє плагіат; порушення прав споживачів інтелектуальної, творчої діяльності; порушення публічного правопорядку (інтересів суспільства та держави) — у випадках, коли авторству надається суспільне значення» [2, с. 368].

Міщенко М. під плагіатом у правовому сенсі цього поняття пропонує розуміти всі можливі форми свідомого привласнення авторства на будь-який чужий твір мистецтва, літератури або науки, якому надано матеріалізованої форми, з його подальшим обов'язковим оприлюдненням. Ідеться саме про твори, яким надано матеріалізованої форми, адже важко довести авторство, утім, як і сам факт плагіату, стосовно думок, ідей, висловлювань, яким не було надано відповідної форми з можливістю ідентифікувати авторську приналежність. Адже на практиці трапляються ситуації, коли майже у той самий час, у різних, жодним чином не пов'язаних між собою людей (авто-

рів, творців) формуються подібні за змістом наукові твердження, теорії, сюжети для літературних творів, сценарії для кінофільмів, програмне забезпечення тощо [3, с.132-137].

Основна відмінність між законодавчим та доктринальним підходом до визначення плагіату полягає у визначенні об'єктів, привласнення права на які розглядається як порушення. В наукових дослідженнях плагіат як правило визначається як привласнення авторства на ідею, твір, тоді як відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» плагіатом визнається оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору. Такий підхід обумовлено тим, що відповідно до міжнародного та національного законодавства ідея не охороняється як об'єкт авторського права. Попри це ідея за своєю сутністю є результатом інтелектуальної, творчої діяльності, тому її запозичення може призводити до порушення інтересів її творця. Неохороноздатність ідеї призводить до того, що на практиці відбувається запозичення саме ідеї.

Плагіатом в ЗМІ є все те, що автором або носієм авторських прав не дозволено і законом заборонено вільно обнародувати й використовувати в пресі, на радіо, телебаченні, інформагентствах, Інтернет-ЗМІ. За відкритістю в ЗМІ України виявлено яскраво виражений, відкритий плагіат і прихований або невидимий плагіат. Прихований або невидимий плагіат можна диференціювати за обсягом використання чужого матеріалу: 1) неопрацьований (але опублікований без дозволу автора або посилання на джерело: републікація, реплікація); 2) опрацьований (зроблені без дозволу автора переклад, скорочення, адаптація, аранжування, рерайт), 3) смисловий (коли лишається лише оригінальна сутність авторського контенту, яку він вперше розкрив) [4, с.223-231].

Навмисний плагіат може бути не тільки авторським плагіатом, що полягає в умисному присвоєнні авторства на чужий твір (цілий або

його частини), а й рекламним плагіатом, і навіть диверсійним плагіатом. Рекламний і диверсійний плагіат найбільш часто зустрічається в мережі Інтернет. Рекламний плагіат виражається в тому, що рекламні плагіатори (з метою залучення покупців і відвідувачів) в якості заголовків або ключових слів навмисно використовують популярні імена та назви, при цьому не мають нічого спільного з сайтом плагіатора. Диверсійний плагіат також є умисним плагіатом. Він переслідує ті ж цілі, що й рекламний, але, крім того, може використовувати в якості заголовків і ключових слів імена людей і назви тих сайтів, які є антиподами сайту – плагіатора, а тому здатні представити відомих людей і популярні сайти в абсолютно невірному світлі. Деякі плагіатори використовують спеціальні прийоми, що не дозволяють (після виявлення обману) піти з сайту – плагіатора. Диверсійні сайти можуть навіть завдати шкоди комп'ютеру та людині, яку вони заманили на свій сайт обманним шляхом [5].

Особливого поширення плагіат в ЗМІ отримав з розвитком Інтернет-журналістики та онлайн-масмедіа. Легкість копіювання інформації, складність відстеження її поширення через можливість створення безлічі сайтів та блогів призвели не лише до незаконного запозичення інформації, а й формування ринку спеціальних онлайн-послуг, спрямованих на перефразування, рерайтинг інформації. В частині запозичення інформації з Інтернет-видань постає проблема визначення правового статусу як журналістів, так і самих видань.

Як зазначає Афанасьєва К.О., мережеві автори цілком можуть бути прирівняні до журналістів, щоправда, умовою визнання автора журналістом є професійне збирання, одержання, створення та підготовка інформації для друкованого ЗМІ, тимчасом, як значний відсоток мережевих дописувачів не мають відповідної освіти та не займаються журналістикою професійно. Окрім того, журналіст має перебувати у трудових чи договірних відносинах із редакцією, яка для цього повинна мати статус юридичної особи. Вод-

ночас набути статусу юридичної особи редакція може лише після державної реєстрації ЗМІ. Як бачимо, реєстрація є головною умовою надання правового захисту суб'єктам та об'єктам інформаційної діяльності у ЗМІ. Наведені аргументи дають підстави зробити висновок, що поняття «журналіст» у правовому контексті не може бути застосоване до творчих працівників незареєстрованих електронних видань. Натомість термін «автор» видається таким, що цілком відповідає діяльності вищезазначених осіб [6].

Цілком погоджуючись з тим, що наявність статусу журналіста при цьому не позбавляє особу статусу автора за умови створення результату творчої діяльності, слід відзначити, що в сучасних умовах активно розвивається так звана громадянська журналістика. Наразі правовий статус громадянських журналістів не є законодавчо визначеним, однак інститут громадянської журналістики займає важливе місце в системі сучасних інформаційних ресурсів. На відміну від професійних журналістів, громадянські журналісти як правило не мають фахової освіти та не працюють в традиційних ЗМІ. Особливість полягає в тому, що вони висвітлюють інформацію про певні події на власних сайтах, блогах, привертаючи увагу до соціально важливих питань та об'єднуючи Інтернет-спільноту, зацікавлені фокус групи навколо їх обговорення. Попри відсутність офіційного статусу журналістів, матеріали громадянських журналістів можуть виступати результатом їх інтелектуальної, творчої діяльності, відповідно підлягати правовій охороні та захисту як об'єкти авторського права. У зв'язку з чим запозичення матеріалів з блогів або сайтів громадянських журналістів без їх згоди та зазначення автора, джерела запозичення інформації також може бути визнано плагіатом.

При цьому через відмінність в поширенні інформації в мережі Інтернет та реальному житті може складатись враження, що можуть бути й різними правила, яких мають дотримуватись як автори, так і користувачі інфор-

мації. Однак принципи непорушності авторських прав та дотримання законності обігу інформації є однаково важливими незалежно від сфери та способу поширення інформації. На нашу думку збільшений ступінь доступності інформації в мережі Інтернет навпаки підвищує рівень моральної відповідальності за дотримання законодавчих та етичних засад її використання. Вірджинія Шиа, автор книги «Нетикет» у правилі 2 рекомендує дотримуватися тих же стандартів, що й в реальному житті та застерігає: «Не вірте тому, хто каже: «Вся етика тут полягає в тому, що Ви самі для себе встановите»»[7].

Слід відзначити, що плагіат є порушенням як етичних, так і законодавчих норм. Неприпустимість плагіату у професійній діяльності закріплено на рівні національних та міжнародних актів у сфері журналістики. Відповідно до Міжнародної Декларації принципів поведінки, прийнятої на II всесвітньому конгресі Міжнародної федерації журналістів у 1954 р. журналіст має розцінювати як серйозні порушення: плагіат; зловмисне введення в оману; наклеп, лихослів'я, дифамацію, безпідставні звинувачення; отримання хабара в будь-якій формі, враховуючи публікацію чи приховування інформації [8].

Відповідно до Кодексу професійної етики українського журналіста привласнення чужих думок і творів, матеріалів частково чи повністю (плагіат) суперечить професійній етиці журналіста, є підставою для осуду його з боку колег і оцінюється ними як ганебний вчинок [9].

Плагіат як неетична поведінка є несумісним з діяльністю журналіста, оскільки є не тільки порушенням авторських прав, а й проявом неповаги до колег, читачів та зневажливого ставлення до професії журналіста в цілому.

Слід зауважити, що важливість дотримання авторських прав у сфері діяльності ЗМІ також визнано на рівні спеціального законодавства.

Відповідно до ст. 36 Закону України «Про засоби масової інформації» редакція зобов'язана використовувати авторські матеріали, твори літератури, науки і мистецтва з дотри-

манням законодавства з питань інтелектуальної власності [10]. Закон України «Про телебачення та радіомовлення» передбачає зокрема, що дані про кожну індивідуальну програму чи передачу мають містити ім'я автора чи авторів, назву і адресу виробника програми (ст.6); використання програм чи передач інших телерадіоорганізацій здійснюється відповідно до Закону України «Про авторське право та суміжні права» (ст.47); редакційний статут телерадіоорганізації визначає вимоги до дотримання авторських та суміжних прав при розповсюдженні інформації (ст.57) [11].

Попри те, що на законодавчому рівні встановлено чіткі вимоги щодо дотримання авторських прав, в практичній сфері діяльності ЗМІ непоодинокими є випадки їх порушення. Залежно від виду ЗМІ прояви плагіату можуть бути поділені на плагіату з друкованих ЗМІ, на телебаченні, у сфері радіомовлення; в онлайн-медіа. Щодо друкованих ЗМІ плагіат проявляється у передруці матеріалів інших видань без зазначення джерела походження інформації. Оцінюючи випадки співпадіння матеріалів в різних ЗМІ в першу чергу слід визначити, чи підпадають такі матеріали під правовову охорону як об'єкти авторського права. Обумовлено це тим, що діяльність ЗМІ пов'язана з поширенням різних категорій інформації, серед якої зокрема й новини про певні події. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що передбачена цим Законом правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури,

процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі. Крім того ст. 10 зазначеного Закону закріплює перелік об'єктів, які не підлягають правовій охороні як об'єкти авторського права, до яких зокрема віднесено повідомлення про новини дня або поточні події, що мають характер звичайної прес-інформації.

Плагіат у сфері телебачення та радіомовлення найчастіше проявляється у плагіаті форматів передач. Щодо радіо слід розмежувати плагіат, який проявляється у об'єктах, які безпосередньо належать радіостанції (наприклад щодо формату програм, які транслюються на радіо), а також музичних композиціях, які передаються в ефір.

Незалежно від того, який ЗМІ допускає плагіат, слід зазначити, що внаслідок його прояву порушуються не лише авторські права авторів неправомірно запозичених творів, а й інтереси читачів, слухачів чи глядачів. Ефіри наповнюються програмами, які є майже тотожними, замість актуальної інформації про певні явища чи події – передрук інформації, яку вони могли вже отримати з інших першоджерел.

Узагальнюючи, слід зазначити, що плагіат як привласнення авторства допускається в різних ЗМІ. До вирішення проблеми неправомірного запозичення авторських доробок слід підходити комплексно як з позиції захисту прав та інтересів суб'єктів авторського права, так і з позиції забезпечення якості та чистоти інформаційного середовища у сфері ЗМІ та дотримання прав та інтересів користувачів ЗМІ на їх якісне наповнення.

Анотація

Плагіат як привласнення авторства допускається в різних ЗМІ. Плагіат є порушенням як етичних, так і законодавчих норм. Неприпустимість плагіату у професійній діяльності закріплено на рівні національних та міжнародних актів у сфері журналістики. Основна відмінність між законодавчим та доктринальним підходом до визначення плагіату полягає у визначенні об'єктів, привласнення права на які розглядається як порушення. В наукових дослідженнях плагіат як правило визначається як привласнення авторства на ідею, твір, тоді як відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» плагіатом визнається оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього

твору. Такий підхід обумовлено тим, що відповідно до міжнародного та національного законодавства ідея не охороняється як об'єкт авторського права. До вирішення проблеми неправомірного запозичення авторських доробок слід підходити комплексно як з позиції захисту прав та інтересів суб'єктів авторського права, так і з позиції забезпечення якості та чистоти інформаційного середовища у сфері ЗМІ та дотримання прав та інтересів користувачів ЗМІ на їх якісне наповнення. Принципи непорушності авторських прав та дотримання законності обігу інформації є однаково важливими незалежно від сфери та способу поширення інформації. На нашу думку збільшений ступінь доступності інформації в мережі Інтернет навпаки підвищує рівень моральної відповідальності за дотримання законодавчих та етичних засад її використання. Попри відсутність офіційного статусу журналістів, матеріали громадянських журналістів можуть виступати результатом їх інтелектуальної, творчої діяльності, відповідно підлягати правовій охороні та захисту як об'єкти авторського права. У зв'язку з чим запозичення матеріалів з блогів або сайтів громадянських журналістів без їх згоди та зазначення автора, джерела запозичення інформації також може бути визнано плагіатом.

Ключові слова: плагіат, засоби масової інформації, автор, привласнення авторства.

Litvishchenko H.O. Plagiarism in mass media

Summary

Plagiarism as the appropriation of authorship is allowed in various media. Plagiarism is a violation of both ethical and legal norms. The inadmissibility of plagiarism in professional activities is enshrined at the level of national and international acts in the field of journalism. The main difference between the legislative and doctrinal approach to the definition of plagiarism is the identification of objects to which the appropriation of rights is considered a violation. In scientific research, plagiarism is usually defined as the appropriation of authorship of an idea, work, while according to the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" plagiarism is the publication (publication), in whole or in part, of another's work under the name of a person who is not the author of this work. This approach is due to the fact that according to international and national law, the idea is not protected as an object of copyright. The problem of illegal borrowing of copyrighted works should be addressed comprehensively both from the standpoint of protecting the rights and interests of copyright subjects and from the standpoint of ensuring the quality and purity of the information environment in the media and respecting the rights and interests of media users. The principles of inviolability of copyright and compliance with the law of information circulation are equally important regardless of the scope and method of dissemination of information. In our opinion, the increased degree of availability of information on the Internet, on the contrary, increases the level of moral responsibility for compliance with legal and ethical principles of its use. Despite the lack of official status of journalists, the materials of citizen journalists may be the result of their intellectual, creative activities, respectively, subject to legal protection and protection as objects of copyright. Therefore, borrowing material from the blogs or websites of citizen journalists without their consent and author, the source of the information may also be considered plagiarism.

Key words: plagiarism, mass media, author, attribution of authorship.

Список використаних джерел:

1. Why Integrity? International Center for Academic Integrity URL: <http://www.academicintegrity.org/icaai/integrity-1.php>.
2. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юридичних наук : спец. 12.00.03

- «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Ульянова Галина Олексіївна. Одеса, 2015. 434 с.
3. Міщенко М. Плагіат як невід’ємна складова залучення людини до екранного простору. *Культурологічна думка*. 2018. №13. С.132-137
 4. Кузнецова О. Диференціація плагіату в ЗМІ України та його правове регулювання. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2012. Випуск 36. С.223-231
 5. Петренко В. Поняття та види плагіату. *Часопис цивілістики*. 2013. № 14. С.128-131 file:///D:/Downloads/Chac_2013_14_27.pdf
 6. Афанасьєва К.О. Правове врегулювання діяльності Інтернет-ЗМІ. 2006. pressclub.te.ua/wp-content/uploads/2013/08/Правове-регулювання-плагіату-в-Інтернет-ЗМІ.doc
 7. Вірджинія Шиа «Нетикет»
 8. URL <http://www.albion.com/bookNetiquette/0963702513p37.html>
 9. Декларації принципів поведінки, прийнята на II Всесвітньому конгресі Міжнародної федерації журналістів у 1954 р. <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PwZAEUXZbv8J:https://nsju.org.ua/povedinka+&cd=11&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
 10. Кодекс етики українського журналіста (схвалено з’їздом підписантів Етичного кодексу у м. Києві, жовтень 2013 року <http://uju.rv.ua/codex.htm>
 11. Закон України «Про засоби масової інформації» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>
 12. Закон України «Про телебачення та радіомовлення» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>.

УДК 347.48

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.020>

Подолєв О.О.

*аспірант кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету “Одеська юридична академія”***ПРАВОВІДНОСИНИ МІЖ ОРГАНІЗАЦІЯМИ КОЛЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА ПРАВОВЛАСНИКАМИ**

Питання реалізації правовласниками належних їм авторських та (або) суміжних прав сьогодні є надзвичайно актуальним. Самостійно відстежити всі випадки використання об'єктів авторського права та суміжних прав з комерційною метою не вбачається можливим. Натомість отримання винагороди за таке використання є одним із найважливіших майнових прав творців та їх правонаступників. Для того щоб забезпечити належне використання об'єктів авторського права та суміжних прав з комерційною метою з дотриманням прав та інтересів правовласників з однієї сторони та забезпечити їх майнові інтереси – з іншої, в міжнародній практиці запроваджено інститут колективного управління авторськими та суміжними правами. В Україні інститут колективного управління авторськими та суміжними правами за роки свого існування забезпечив формування усталеної практики збору та розподілу винагороди між правовласниками. Однак як свідчить практика застосування законодавства у сфері управління авторськими та суміжними правами чимало аспектів діяльності організацій колективного управління потребують подальшого вивчення та доопрацювання. З огляду на це, уваги потребує питання особливостей взаємовідносин організацій колективного управління та правовласників, а також механізм та порядок їх взаємодії.

Аналізуючи специфіку взаємовідносин організацій колективного управління (далі – ОКУ) і правовласників перш за все слід визначити статус цих суб'єктів.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає організацію колек-

тивного управління як організацію, яка управляє на колективній основі майновими правами суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав і не має на меті одержання прибутку [1].

Вказаний підхід до тлумачення поняття ОКУ розкриває лише призначення та основну функцію таких організацій управління майновими правами, натомість, очевидно, що жодним чином не розкриває статус ОКУ.

Суттєвим кроком для забезпечення ефективного правового регулювання правовідносин між ОКУ та правовласниками, а також для забезпечення реалізації гарантій захисту прав правовласників на об'єкти авторського права та суміжних прав стало прийняття Закону України "Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав" [2] (далі Закон про ОКУ), який ґрунтується на положеннях, розроблених у межах програми Twinning, метою якої є адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу.

Як відомо, Закон України “Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав” був розроблений і прийнятий задля створення цивілізованого ринку авторської винагороди, на виконання якого було здійснено акредитацію ОКУ у 3 сферах колективного управління (право слідування щодо творів образотворчого мистецтва; репрографічне відтворення творів та їх частин (уривків); відтворення в домашніх умовах і в особистих цілях творів, виконань, зафіксованих у фонограмах, відеограмах, їх примірниках, а також аудіовізуальних творів та їх примірників), а

також у 3-х сферах розширеного та обов'язкового колективного управління [3].

Виходячи з визначення ОКУ, закріпленого в зазначеному Законі, можна виділити такі основні ознаки, які притаманні ОКУ:

- неприбутковий характер;
- створюється виключно правовласниками;
- метою діяльності є реалізація колективного управління майновими правами на об'єкти авторського права і (або) суміжних прав.

Стосовно правовласників слід зазначити, що відповідно до Закону про ОКУ правовласник – це суб'єкт авторського права або суміжного права чи інша особа, крім організації колективного управління, яка на підставі договору з суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав чи згідно із законом має право на отримання частки доходу від прав [2].

Правовласників відповідно до вказаного Закону наділено певним обсягом прав, серед яких право на підставі письмової заяви вимагати: вилучення своїх майнових прав з управління в організації колективного управління; припинити дії щодо надання дозволів на використання об'єктів авторського права та (або) суміжних прав; припинити дії щодо збирання винагороди за використання їхніх об'єктів авторського права та (або) суміжних прав.

Щодо механізму взаємодії між організаціями колективного управління та правовласниками слід зазначити такі нововведення, регламентовані ст. 5 Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав»:

- відносини між ОКУ і правовласниками виникають або на підставі договору, або на підставі закону. Щодо договору про управління майновими правами на колективній основі, то такий договір слід укласти в письмовій (електронній) формі і він повинен містити чіткий перелік об'єктів авторського права та (або) суміжних прав, права на які передаються в управління ОКУ, а також чіткий перелік способів використання цих об'єктів;

- за правовласниками в будь-якому випадку залишається право на власний розсуд надавати дозвіл на некомерційне використання належних їм об'єктів авторського права та (або) суміжних прав;

- за правовласниками в будь-якому випадку залишається право вилучати належні їм майнові права з управління ОКУ, але дане право правовласники можуть реалізувати з певними обмеженнями [4].

Варто погодитись із думкою Л. Тарасенко, який зазначив, що прийняття закону про ефективне управління правами є позитивним аспектом стосовно вдосконалення правового регулювання у сфері колективного управління правами [5].

Ще однією особливістю відносин ОКУ і правовласників є статус ОКУ під час представництва інтересів правовласників в суді. Так, статтею 12 Закону визначено, що ОКУ від свого імені та в інтересах правовласників здійснюють, зокрема, таку функцію як звернення до суду від імені правовласників за захистом їхніх майнових прав відповідно до статутних повноважень та доручення правовласників, вчиняють інші дії, передбачені законодавством та дорученням правовласників, необхідні для захисту майнових прав правовласників, в інтересах яких діє організація.

Проблему у сфері представництва і захисту прав та інтересів правоволодільців у суді полягає в тому, що: по-перше, у сфері колективного управління можуть діяти не одна ОКУ, уповноважені на управління правами; по-друге, уповноважені ОКУ можуть здійснювати управління окремими категоріями прав та в окремих сферах без укладання договорів з правоволодільцями. Через це на практиці виникає чимало спорів щодо визначення ОКУ, уповноваженої на збір винагороди від користувачів.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» в редакції Закону N 850-IV від 22.05.2003 р. до функцій ОКУ було віднесено зокрема вчиняти інші дії, передбачені чинним законодавством, необхідні для

захисту прав, управління якими здійснює організація, в тому числі звертатися до суду за захистом прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав відповідно до статутних повноважень та доручення цих суб'єктів.

Враховуючи, що в Законі зазначалось про доручення правоволодільців на захист, під час розгляду позовних заяв, поданих ОКУ, щодо стягнення коштів за використання об'єктів авторського права чи суміжних прав з комерційною метою, поставало питання наявності доручення правоволодільця на вчинення таких процесуальних дій. Однак такі доручення надавались як правило в межах колективного управління, яке ґрунтувалось на договірних відносинах між ОКУ та правоволодільцем, що ставило під питання обов'язковість доручення у відносинах з колективного управління, яке здійснювалось на бездоговірній основі.

Згідно з пунктом 49 постанови пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 № 12 "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності" організації колективного управління, які здійснюють управління майновими правами на твори, повинні довести наявність у них прав на управління авторськими майновими правами певного кола осіб. Отже, у разі звернення організації колективного управління до суду з позовом про захист прав суб'єктів авторського права суд повинен з'ясувати обсяг повноважень цієї організації згідно з договорами, укладеними цією організацією та суб'єктом авторського права. Якщо у організації колективного управління відсутні повноваження на управління майновими правами суб'єкта авторського права, зокрема, щодо конкретного твору, судам слід відмовляти у задоволенні позову цієї організації [6].

Разом з тим вчинення дій ОКУ щодо здійснення контролю за використанням творів суб'єктами господарювання та фіксації порушень можуть здійснюватись без прямого доручення правоволодільців.

Розглядаючи спір, пов'язаний із порушенням авторських прав за позовом ОКУ, Верховний Суд у справі № 908/657/17 висловив таку позицію, що Закон не вимагає обов'язкової згоди власника на здійснення представництва його інтересів організаціями колективного управління. Для фіксації фактів порушення авторського права санкція автора також не потрібна [7; 8]. Такий підхід обумовлено тим, що у сфері використання об'єктів авторського права та суміжних прав з комерційною метою, в якій ОКУ можуть здійснювати управління правами на підставі приписів законодавства також не є виключенням випадки порушення авторських та суміжних прав. Враховуючи відсутність договору з правовласниками можливості ОКУ щодо здійснення контролю за дотриманням законодавства у сфері авторського права та суміжних прав не може ґрунтуватись виключно на дорученні правовласника.

Слід зазначити, що у сфері реалізації ОКУ функції захисту авторських та суміжних прав також допускаються помилки щодо визначення суб'єкта-позивача. Відповідно до приписів законодавства ОКУ не є комерційною організацією та діє в інтересах правовласників, звертаються до суду від імені правовласників за захистом їхніх майнових прав відповідно до статутних повноважень та доручення правовласників, вчиняють інші дії, передбачені законодавством та дорученням правовласників, необхідні для захисту майнових прав правовласників, в інтересах яких діє організація. Щодо цього питання в постанові Верховного суду від 08 червня 2021 року виходячи із того, що винагорода (роялті) не є доходом позивача (автор.уточн. – ОКУ) та відповідно не може бути недоотриманим прибутком організації, а отже не є збитками, понесеними відповідною організацією. Разом з тим, Законом «Про авторське право і суміжні права» визначено можливість стягнення збитків лише на користь суб'єкта майнових суміжних прав, а організація колективного управління майновими правами таких суб'єктів (позивач) має право на звернення до

суду з позовом про захист такого порушеного права в інтересах такого суб'єкта та на його користь лише на підставі довіреності та статутних повноважень. Відповідно позов може бути поданий ОКУ лише на захист майнових прав власників об'єктів суміжних прав та виключно від імені цих правовласників [9].

Серед дискусійних питань, які виникають у сфері управління авторськими та суміжними правами, є реалізація повноважень декількома ОКУ. За таких умов користувачі, укладаючи угоду з однією ОКУ, можуть отримувати звернення з вимогою виплати винагороди за використання об'єктів авторського права або суміжних прав від іншої. Одним із питань, які постають під час розгляду судових справ за позовом ОКУ до користувача, який уклав угоду з іншою, ніж позивач ОКУ, є строк укладання договору та можливість його поширення на відносини з використання об'єктів авторського права або суміжних прав, які виникли до укладання договору. Як приклад слід навести рішення по справі за позовом ОКУ 1 до ОКУ 2 та суб'єкта підприємницької діяльності – користувача про визнання частково недійсним ліцензійного договору, укладеного між ОКУ 2 та користувачем, а саме в частині його дії щодо періоду до його укладання. За умовами ліцензійного договору ОКУ 2 надало користувачу на умовах, визначених цим договором, право (невиключну ліцензію) на публічне виконання творів на території кафе. Відповідно до пункту 5.1 Договору останній набирає чинності з моменту його підписання сторонами (24.05.2016 р.) та діє до 31.08.2016 (включно). Сторони розуміють і погоджуються, що умови Договору також застосовуються до відносин, які виникли між ними з 01.02.2016 і до моменту укладення Договору (частина третя статті 631 ЦК України). Беручи до уваги те, що стаття 1109 ЦК України не містить обмежень щодо застосування у ліцензійних договорах положень частини третьої статті 631 ЦК України, а також врахувавши обставини, які пов'язані з фактичним виконанням Підприємцем умов

Договору в частині здійснення сплати авторської винагороди за надане невиключне право на публічне виконання творів з репертуару ОКУ 2 за період з 01.02.2016 по 24.05.2016, - судові інстанції дійшли висновку про відсутність підстав для задоволення позову [10].

Визначаючи особливості відносин між ОКУ та правовласниками варто зупинитись на прийнятому 16 червня 2020 року Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [11]. Відповідно до зазначеного Закону ст. 20 Закону про ОКУ викладена в новій редакції. Згідно ч. 3 ст.20 передбачено, що у разі укладення користувачем договору з акредитованою організацією колективного управління та виконання ним передбачених таким договором зобов'язань користувач звільняється від будь-яких інших претензій щодо даної категорії прав, виду об'єкта авторського права і (або) суміжних прав і способу його використання згідно зі сферою акредитації організації колективного управління, з якою він уклав договір, крім тих об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, щодо яких на загальнодоступному веб-сайті даної організації колективного управління зазначено, що вони не охоплюються договором. У разі надходження таких претензій вони вирішуються організаціями колективного управління.

Таким чином, визначаючи повноваження ОКУ щодо управління авторськими та суміжними правами та захисту прав творців та інших правоволодільців слід виходити з виду колективного управління, яке може ґрунтуватись на договірних та законодавчих засадах. У сфері виконання функції щодо захисту авторських та суміжних прав ОКУ в судовій практиці сформовано такі правові позиції, які мають важливе значення для формування правозастосовної практики зокрема: ОКУ може подавати позов лише на захист майнових прав

власників об'єктів авторських та (або) суміжних прав та виключно від імені цих правовласників; у разі звернення організації колективного управління до суду з позовом про захист прав суб'єктів авторського права суд повинен з'ясувати обсяг повноважень цієї організації згідно з договорами, укладеними цією

організацією та суб'єктом авторського права; дія укладеного договору між ОКУ та користувачем про надання права на використання об'єктів авторського права або суміжних прав може поширюватись на відносини з використання творів, які виникли до його укладання, якщо інше не передбачено договором.

Анотація

У статті досліджено правові засади реалізації організаціями колективного управління задач щодо управління та захисту авторських та суміжних прав. Виходячи з законодавчого визначення організації колективного управління виділено такі основні ознаки, які притаманні таким організаціям: неприбутковий характер; створюється виключно правовласниками; метою діяльності є реалізація колективного управління майновими правами на об'єкти авторського права і (або) суміжних прав.

Визначаючи повноваження організацій колективного управління щодо управління авторськими та суміжними правами та захисту прав творців та інших правовласників, слід виходити з виду колективного управління, яке може ґрунтуватись на договірних та законодавчих засадах. У сфері виконання функції щодо захисту авторських та суміжних прав організаціями колективного управління в судовій практиці сформовано такі правові позиції, які мають важливе значення для формування правозастосовної практики зокрема: організація колективного управління може подавати позов лише на захист майнових прав власників об'єктів авторських та (або) суміжних прав та виключно від імені цих правовласників; у разі звернення організації колективного управління до суду з позовом про захист прав суб'єктів авторського права суд повинен з'ясувати обсяг повноважень цієї організації згідно з договорами, укладеними цією організацією та суб'єктом авторського права; дія укладеного договору між організацією колективного управління та користувачем про надання права на використання об'єктів авторського права або суміжних прав може поширюватись на відносини з використання творів, які виникли до його укладання, якщо інше не передбачено договором; Закон не вимагає обов'язкової згоди власника на здійснення представництва його інтересів організаціями колективного управління. Для фіксації фактів порушення авторського права санкція автора також не потрібна.

Ключові слова: колективне управління авторськими та суміжними правами; організація колективного управління, захист авторських прав, автор.

Podoliev O.O. Legal relations between collective management organizations and copyrighters Summary

The article reveals the legal basis for the implementation by collective management organizations of the functions of management and protection of copyright and related rights. Based on the legislative definition of collective management organizations, the following main features are identified, which are inherent in collective management organizations: non-profit nature; created exclusively by copyright holders; the purpose of the activity is the implementation of collective management of property rights to objects of copyright and (or) related rights.

Determining the powers of collective management organizations regarding the management of copyright and related rights and the protection of the rights of authors and other copyright holders should be based on the type of collective management, which may be based on contractual and legislative provisions. In the field of protection of copyright and related rights of collective management

organizations in judicial practice, such legal positions have been formed that are important for the formation of law enforcement practice in particular: collective management organizations can file a lawsuit only to protect rights and exclusively on behalf of these right holders; in the case of a collective management organization applying to the court with a claim for protection of the rights of copyright subjects, the court must find out the scope of powers of this organization according to the agreements concluded by this organization and the copyright subject; the effect of the agreement between the collective management organization and the user on granting the right to use copyright or related rights may extend to the relationship on the use of works created before its conclusion, unless otherwise provided by the agreement. The law does not require the mandatory consent of the owner to represent his interests by collective management organizations, as well as to record the facts of copyright infringement.

Key words: collective management of copyright and related rights; organization of collective management, copyright protection, author.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс] // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 1994. – № 13. – ст.64. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
2. Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» [Електронний ресурс] // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 32, ст. 242. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>.
3. Мінекономіки виступає за цивілізований ринок роялті та справедливу винагороду для авторів. // [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства // Прес-служба. 16.06.2020 р. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/News/Print?lang=uk-UA&id=43dd0c2d-9cac-4204-8a1d-24162eb13bec>
4. Різка М. Правовідносини «ОКУ – правовласник». Особливості правового регулювання. Договірні нюанси. *Юрист&Закон. Електронне видання*. 2018. №30. https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA011811
5. Тарасенко Л. Новації щодо здійснення колективного управління майновими авторськими та суміжними правами. // *Часопис цивілістики*, Випуск 33. Режим доступу: <http://www.clj.puoua.od.ua/archive/33/12.pdf>.
6. Постанова Північного апеляційного господарського суду Справа 19.09.2019 р. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84625318>
7. Постанова Верховного Суду від 06.02.2018 р. у справі № 908/657/17. Електронний ресурс. – Офіційний веб-портал судової влади України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72092920>.
8. Мисник Н. Спори з ОКУ. Останні тенденції судової практики 28.08.2018 https://protocol.ua/ru/spori_za_uchastyu_oku_ostanni_tendentsii_sudovoi_praktiki/
9. Постанова Верховного Суду від 08 червня 2021 року <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97494776&red=100003e20a1d2e4879cdc9ca465b51c46a1950&d=5>
10. Постанова Верховного Суду 14 серпня 2018 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75896046>
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3377&skl=10.

УДК 341.29

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.021>

Тицька Я.О.

кандидат юридичних наук, доцент

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЩОДО НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СИСТЕМІ ООН

Питання міжнародно-правової рефлексії у сфері універсальної та регіональної наукової співпраці досі не стали предметом окремого наукового пошуку у доктрині міжнародного права, як у вітчизняній, так і в іноземній. Проміж вітчизняних науковців зазначену проблематику згадували Б.В. Бабін, О.О. Гріненко, К.В. Громовенко, А.О. Задорожній, С.В. Кивалов, але комплексних монографічних досліджень цих питань ще не здійснено. А тому варто дослідити відображення сучасних наукових досліджень у поточній діяльності універсальних міжнародних інституцій, органів системи ООН [20] з урахуванням її динаміки та перспектив. Для цього слід визначитися із повноваженнями відповідних структурних елементів системи ООН з питань науково-технічного співробітництва, переважна більшість яких у науковій доктрині ще не відображена.

Аналіз засадничих документів системи ООН дозволяє стверджувати, що ключові повноваження у відповідній сфері має Економічна та соціальна рада ООН (ЕКОСОП). Адже норми ст. 55, 57 та 58 Статуту ООН визначають завдання Ради, серед яких є сприяння міжнародному співробітництву в галузі культури та освіти. Крім того у ст. 62 Статуту ООН закріплене повноваження ЕКОСОП проводити або ініціювати дослідження або звіти (англ. «studies and reports») з міжнародних питань в області економіки, соціальної сфери, культури, освіти, охорони здоров'я і подібних питань, а також надавати щодо питань рекомендації Генеральній Асамблеї ООН (ГА ООН), членам ООН та зацікавленим спеціалізованим установам [20].

Крім того, за ст. 68 Статуту ООН на ЕКОСОП покладене повноваження щодо утворення комісій в економічній та соціальній сферах, щодо заохочення прав людини, а також з інших питань. Як приклад такої комісії, що надалі буде детально дослідженим, варто вказати на Комісію з науки та технологій з метою розвитку ЕКОСОП. Також за ст. 71 Статуту ООН саме на ЕКОСОП покладене функцію проводити належні заходи для консультації з неурядовими організаціями, зацікавленими в питаннях, що входять в його компетенцію [20].

Слід додати, що реалізація ст. 71 Статуту ООН призвела до поступового формування спеціальної категорії неурядових організацій, а саме таких що мають консультативний статус при ЕКОСОП, при цьому наразі такий статус у трьох його вимірах (генеральний, спеціальний та реєстровий) отримало більше шістьох тисяч структур. Водночас серед цього загального переліку, згідно електронних пошукових систем ООН було виявлене лише 53 структури які визначали основним напрямом своєї діяльності освіту та науку (англ. «academician»). Практично усі вони були зареєстровані як неурядові організації зі спеціальним консультативним статусом [4]; [7].

Крім залучення наукових та науково-дослідних інституцій у якості консультативних структур ЕКОСОП ця інституція ООН активно займається нормотворчістю у сфері наукової діяльності. Зокрема з 2014 року щорічно ЕКОСОП схвалює резолюції «Наука, технології та інновації для розвитку», а саме 2014/28 від 16 липня 2014 р., 2015/27 від 16 вересня 2015 р., 2016/23 від 18 серпня 2016 р., 2017/22: від 24 серпня 2017 р., 2018/29

від 6 серпня 2018 р., 2019/25 від 5 вересня 2019 р., 2020/13 від 24 липня 2020 р., 2012/29 від 2 серпня 2021 р. [29]. Зокрема варто дослідити зміст чергової резолюції ЕКОСОП 2021 р. 2021/29 схваленої згідно рекомендації Комісії з науки та технологій з метою розвитку ЕКОСОП. Її зміст є таким що доповнює та розширює положення вказаних вище попередніх щорічних резолюцій ЕКОСОП і таким чином може вважатися сталою позицією уповноваженого Статутом ООН органу з питань науки. Зокрема у резолюції 2021/29 відзначено основоположну роль інформаційно-комунікаційних технологій в пропаганді науково-технічних досягнень та інновацій [16].

Також резолюція 2021/19 відзначає потребу проведення оглядів науково-технічної та інноваційної політики з метою надання країнам, що розвиваються сприяння у визначенні заходів, необхідних для ув'язування науково-технічної та інноваційної політики з їх національними стратегіями розвитку [26]. Резолюція 2021/19 констатує відповідний потенціал базової освіти «у сфері наукових, технічних, інженерних та математичних дисциплін», зокрема щодо інновацій та вказує на потребу пошуку «новаторських моделей фінансування» для формування інвестиційного капіталу стосовно науково-технічних, інженерних та новаторських рішень. При цьому зазначений акт ЕКОСОП визнає значущість захисту даних та недоторканності приватного життя в контексті науки і техніки в цілях розвитку та водночас вказує на об'єктивний «внесок науки, техніки і інновацій у формування життєздатних громад шляхом розширення прав і можливостей людей» [16].

Цікавим та характерним фактором слід визнати увагу резолюції 2021/19 до так званої «громадянської науки» (англ. «citizen science»), яка, згідно цього документу може благотворно впливати на дослідницьку діяльність, вносити величезний внесок в роботу по збору даних, заохочувати інтерес і увагу громадян до оточуючого їх навколишнього світу, популяризувати науку та наукові спостере-

ження, закликаючи до розробки та здійснення державних стратегій, що враховують вплив стрімкого технічного прогресу на досягнення цілей в галузі сталого розвитку [16]. Загалом під цим терміном сучасна доктрина розуміє наукові дослідження які організуються та здійснюються, цілком чи частково, любителями (аматорами) чи непрофесійними вченими [6, р. 259-260].

Слід зазначити, що ЕКОСОП вказаними щорічними резолюціями «Наука, технології та інновації для розвитку» встановлює відповідні дороговкази державам ООН. Зокрема резолюція 2021/19 рекомендує національним урядам нарощувати науково-технічний та інноваційний потенціалу у вимірі національного планування розвитку в якості ключового фактору. Державам приписується прагнути комплексного використання місцевих наукових знань за умов глобального розширення інформаційно-комунікаційної інфраструктури, брати до уваги вплив «вирішальних стрімких технологічних змін» [16].

Примітно що саме у резолюціях ЕКОСОП визначене функціонал та завдання Комісії з науки та технологій з метою розвитку як провідної структури та координаційного центру ООН питань науки, техніки та інновацій з метою розвитку, секретаріатом (органом забезпечення діяльності) якої виступає Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). Вказана Комісія наразі є одною з восьми функціональних комісій ЕКОСОП, і хоча ці інші комісії, так саме як й експертні органи ЕКОСОП, що складаються з урядових або неурядових експертів та інші допоміжні структури ЕКОСОП мають певні завдання у сфері науки, ключовим органом залишається саме ця Комісія з науки та технологій з метою розвитку [5].

ЕКОСОП та ЮНКТАД відзначають роль цієї Комісії як «відкритої платформи, на якій пропозиції, ідеї, досвід, справи та інтелектуальний пошук може бути поєднаним із політичним впливом». Завданням Комісії визначене забезпечення співпраці між державами ООН, неурядовими організаціями та суб'єк-

тами у сферах науки, технології та розвитку. Попередником Комісії був Міжурядовий комітет з науки та технології для розвитку створений у Відні на Конференції ООН з науки та технології для розвитку в 1979 році. Цей Міжурядовий комітет був перетвореним на Комісію резолюцією ГА ООН у 1992 році задля планування напрямів майбутньої роботи ООН, розробки спільних політик та узгодження спільних дій, із особливою увагою на питання подолання науково-технологічного, а у наступному й цифрового розриву між розвинутими державами, та країнами що розвиваються [2].

З 2006 року до функцій Комісії ЕКОСОП відніс здійснення структури відповідальної за реалізацію рішень Світового саміту з інформаційного суспільства ООН, включаючи підготовку відповідних рекомендацій до ЕКОСОП [8]. Також до функцій Комісії резолюціями ЕКОСОП віднесене аналіз впливу науки, техніки і інновацій на здійснення Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року. У цьому вимірі Комісія, що працює протягом тижня щорічно, стає форумом для стратегічного планування, поширення накопиченого досвіду і передових методів, прогнозування найважливіших тенденцій в області науки щодо ключових секторів економіки, довкілля та суспільства, нових технологій, а також підтримки конкурентоспроможності країн в світовій економіці [16].

З 2006 року до функцій Комісії ЕКОСОП відніс здійснення структури відповідальної за реалізацію рішень Світового саміту з інформаційного суспільства ООН, включаючи підготовку відповідних рекомендацій до ЕКОСОП [8]. Також до функцій Комісії резолюціями ЕКОСОП віднесене аналіз впливу науки, техніки і інновацій на здійснення Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року. У цьому вимірі Комісія, що працює протягом тижня щорічно, стає форумом для стратегічного планування, поширення накопиченого досвіду і передових методів, прогнозування найважливіших тен-

денцій в області науки щодо ключових секторів економіки, довкілля та суспільства, нових технологій, а також підтримки конкурентоспроможності країн в світовій економіці [16].

Варто вказати, що функції Комісії, зокрема визначені наведеними резолюціями ЕКОСОП «Наука, технології та інновації для розвитку». Так, у згаданій резолюції 2021/19 комісії рекомендується виконувати функції форуму для стратегічного планування та прогнозування найважливіших тенденцій в області науки, техніки і інновацій в ключових секторах економіки і для залучення уваги до нових технологій. Також Комісії приписується підтримувати міжнародне співробітництво в галузі науки і техніки з метою розвитку, включаючи створення потенціалу та передачу технологій на взаємно узгоджених умовах, а також ініціативно зміцнювати та активізувати глобальні науково-технічні та інноваційні форми партнерства для сталого розвитку, включаючи конкретні міжнародні проекти цілеспрямованих наукових досліджень та вивчення можливостей інноваційних моделей фінансування. Також Комісії приписується забезпечувати тематичні дебати високого рівня щодо впливу стрімкого технічного прогресу на цілі сталого розвитку [16].

Крім того приписи щодо форм реалізації Комісією власного мандату містилися у резолюції ЕКОСОП 2021/28 від 22 липня 2021, щодо оцінки прогресу виконання рішень Всесвітньої зустрічі високого рівня з питань інформаційного суспільства [1] та схваленій водночас резолюції ЕКОСОП 2021/30 з питань он-лайн технологій для сталого розвитку [9].

Варто додати, що під час роботи Комісії неодноразово виникало ключове організаційне питання участі у її роботі науково-дослідних структур, що породжувало принципову суперечність [3]. Адже розширення представництва та можливостей саме науково-дослідних інституцій по перше очевидно призвело б до дисбалансу національного представництва (адже значна частина країн світу таких інституцій належного рівня просто не мають)

та водночас до розмивання статусу Комісії як міждержавного органу. Зокрема ці питання вчергове піднімалися на 24-й сесії Комісії у травні 2021 року, коли ЕКОСОР було запропоноване визначити потребу збереження поточної ситуації участі наукових та технічних установ у роботі Комісії до 2025 року та зберігати міжурядовий характер Комісії «поряд з ефективним використанням багатостороннього підходу» та визнанням того що «участь наукових та технічних установ у роботі Комісії приносить їй велику користь» [13].

З цього питання слід додати, що ЕКОСОР у 2015 році власними рішеннями 2015/243, 2015/244 та 2015/245 [10; 11; 12] встановив особливий та тимчасовий, до 2020 року порядок участі у роботі Комісії для неурядових організацій, структур громадянського суспільства, академічних об'єднань, та структур господарського сектору, зокрема приватних. Зокрема дозволялася участь таких структур у роботі Комісії, без права вирішального голосу але із можливістю подання матеріалів та пропозицій [2; 3]. При цьому окремо визнавалася потреба сприяння участі у роботі Комісії представників неурядового сектору та малого бізнесу країн, що розвиваються. Надалі цей особливий режим було продовжено до 2025 року рішеннями ЕКОСОР від 22 липня 2021 року 2021/255, 2021/256 та 2021/257 [14], а отже наразі ефективно брати участь у роботі Комісії можуть не тільки неурядові об'єднання із консультативним статусом в ЕКОСОР. Як вже вказувалося, кількість науково-дослідних інституцій серед таких структур із консультативним статусом є вкрай обмеженою.

Аналіз практичної роботи Комісії свідчить що основну роль у її засіданнях грають представники держав-членів ЕКОСОР, представлених у Комісії профільними міністрами, що відповідають за питання науки на національному рівні. Окремі представники наукових установ та закладів освіти, як правило беруть участь у роботі Комісії за умов представлення ними певних міжнародних установ. Прикладом на 24-й сесії Комісії вчені були заслуха-

ні від імені Спеціальної програми з наукових досліджень та підготовки фахівців у галузі тропічних хвороб Всесвітньої організації охорони здоров'я, Групи ООН на підтримку Механізму сприяння розвитку технологій та Ініціативи ООН «Молоді лідери за досягнення цілей у сфері сталого розвитку» [13].

Загалом аналіз Доповіді Комісії про роботу її 24-ї сесії E/2021/31 свідчить про спрямованість дій органу за низкою тематичних напрямів та водночас у сфері забезпечення власної поточної діяльності. Зокрема Комісія обговорювала питання використання досягнень науки, техніки та інновації для боротьби з коронавірусним захворюванням (COVID-19), а також пріоритетні теми «Використання швидких технологічних змін на користь інклюзивного та сталого розвитку» та «Вивчення космічних технологій з метою сталого розвитку та переваги міжнародного співробітництва в галузі досліджень у цьому контексті» [13]. Спеціальне обговорення в рамках сесії було проведене на пріоритетну тему «Використання технологій блокчейн з метою сталого розвитку: перспективи та проблеми». При цьому Комісією були попередньо схвалені за процедурою мовчазної згоди, проекти резолюцій ЕКОСОР з питань роботи Комісії, рішення самої Комісії з організаційних питань її роботи та пріоритетні теми дискусії на 25-ту сесію, «Четверта промислова революція на користь інклюзивного розвитку» та «Наука, техніка та інновації з метою сталого розвитку міст у світі в період після пандемії коронавірусного захворювання (COVID-19)» [13].

Характерно, що забезпечення діяльності зазначеної Комісії серед іншого покладене саме на ЮНКТАД, в рамках Відділу технології та логістики якої діє Сектор науки, техніки та інформаційно-комунікаційних технологій. Серед іншого вже вказана резолюція ЕКОСОР 2021/19 рекомендує ЮНКТАД планувати періодичний розгляд ходу виконання рекомендацій ЕКОСОР у країнах, де ЕКОСОР а відповідно Комісією були проведені огляди науково-технічної та інноваційної політики,

і пропонувати цим країнам надавати Комісії доповіді про хід виконання рекомендацій, отримані уроки та труднощі, що виникли в процесі їх виконання. Покладання цих функцій на ЮНКТАД можна пояснити тим що саме ця структура ООН має власний функціонал із сприяння фінансовій підтримці окремих держав ООН. Зокрема саме на ЮНКТАД цією ж резолюцією 2021/19 покладене заохочення уряду до використання Банку технологій для найменш розвинених країн в якості механізму підтримки науки, техніки та інновацій в найменш розвинених країнах, а також до надання таким країнам допомоги в цілях подальшого розвитку їх технологій [16].

Більш того, цим актом ЕКОСОП приписує ЮНКТАД ініціативно знаходити фінансові кошти на цілі розширення оглядів науково-технічної та інноваційної політики, приділяючи підвищену увагу виключно важливу роль інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас резолюція містить вказівку ЮНКТАД вивчити доцільність включення у зазначені огляди елементів стратегічного прогнозування і оцінки цифрових екосистем, ураховувати у них цілі в галузі сталого розвитку [16]. Варто вказати що саме під егідою ЮНКТАД нараді здійснюються системні дослідження форм та механізмів міжнародної співпраці у сферах науки та техніки. Зокрема у Доповіді № 80 ЮНКТАД 2020 р. відзначалося, що стабільність і передбачуваність фінансування науки, технологій та інновацій є вирішальними для здатності національних інноваційних систем підтримувати сталий розвиток. ЮНКТАД констатувало у документі, що під час та після кризи, пов'язаної із пандемією COVID-19, країни, особливо ті, де інноваційні системи залишаються крихкими, мають захищати науку, технології та інноваційні ресурси від жорсткої економії, враховуючи їх довгострокові наслідки для стратегій розвитку [18].

Також у 2020 р. ЮНКТАД на виконання приписів резолюції ГА ООН 72/242 підготувало доповідь 2019/10 «Вплив швидких тех-

нологічних змін на сталий розвиток». В ній констатується, що за останні десятиліття темпи розробки та впровадження нових технологій різко прискорилися, попре прогалини розвитку різних частин світу, особливо стосовно найменш розвинених країн; при цьому така швидка технологічна зміна зачіпає майже всі сфери економіки, суспільства та культури. При цьому ЮНКТАД визнає, що швидкі технологічні зміни (метадані, машинне навчання, штучний інтелект, робототехніка, біотехнології, нанотехнології, технології відновлюваної енергії, супутників і дронів) надають істотне підґрунтя реалізації Порядку денного до 2030 року та цілей сталого розвитку [17].

У той же час, додає у доповіді 2019/10 ЮНКТАД, швидкі технологічні зміни ставлять нові виклики для формування політики, що може випередити здатність урядів і суспільств адаптуватися до змін, які спричиняють нові технології, оскільки вони впливають на ринки праці та нерівність й піднімають етичні питання, виклики забезпечення інклюзивності та рівності. Таким чином у доповіді ЮНКТАД висвітив аспекти ліквідації бідності в рамках реалізації Цілей сталого розвитку, зокрема вплив науково-технічного прогресу на поліпшення продовольчої безпеки, сприяння соціальному залученню та боротьби з хворобами. У доповіді було досліджене аспекти науково-технологічних розривів як всередині країн так й між країнами, роль регіонального та глобального співробітництва держав у прогнозуванні та оцінці технологій, а також пріоритети праці за цими напрямками профільних структур ООН, таких як Комісія [17].

Крім того ЮНКТАД в рамках аналізу форми міжнародної співпраці у сфері науки випускає серію публікацій «Наука, технології та інновації. Актуальні дослідження ЮНКТАД». Зокрема у 2011 році ЮНКТАД було видане збірки «Вода для їжі: інноваційні технології управління водними ресурсами для забезпечення продовольчої безпеки та боротьби з бідністю» та «Застосування гендерної оцінки науки, технологій та інновацій», у 2014 році «Дослідження

з передачі технологій: окремі ситуації Аргентини, Китаю, Південної Африки та провінції Тайвань», «Передача технологій та обмін знаннями для розвитку: питання науки, технологій та інновацій для країн, що розвиваються» та «Розширення прав і можливостей жінок-підприємців за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій» [15].

Надалі, у 2015 році ЮНКТАД видало збірки «Наука, технології та інновації для сталої урбанізації», «Широкосмуговий Інтернет для інклюзивного цифрового суспільства» та «Технологія в дії: передові практики в галузі науки, технологій та інноваційної політики для жінок у Південній Азії». Вказана серія була продовжена ЮНКТАД у 2017 році, коли було оприлюднене номери часопису за тематикою «Нові інноваційні підходи для підтримки реалізації Цілей сталого розвитку» та «Роль науки, техніки та інновацій у забезпеченні продовольчої безпеки до 2030 року» [15]. Збірки ЮНКТАД 2019 року оприлюднювалися за темами «Розвиток цифрових компетенцій, щоб отримати вигоду від нових технологій» та «Роль науки, технологій та інновацій у сприянні розвитку відновлюваної енергетики до 2030 року». У 2020 році ЮНКТАД було видано збірки «Вплив швидких технологічних змін на сталий розвиток», «Роль науки, технологій та інновацій у створенні стійких спільнот, у тому числі завдяки внеску громадянської науки», а у 2021 році – «Використання блокчейну для сталого роз-

витку: перспективи та виклики» а також «Використання швидких технологічних змін для інклюзивного та сталого розвитку» [15].

Таким чином, виходячи з наведеного слід констатувати, що співпраця держав у сфері наукових досліджень прямо входить до ключових повноважень ООН. Відповідні питання віднесені до мандату ЕКОСОП ООН, під егідою якого та за підтримки ЮНКТАД діє Комісія з науки та технологій з метою розвитку, а також здійснюється співпраця з ООН окремих наукових та науково-дослідних інституцій. Резолюції ЕКОСОП ООН стають вагомим джерелом розвитку універсальних міжнародних стандартів у сфері наукової співпраці держав, а тому їх зміст та реалізація на регіональному та національному рівнях має стати предметом окремих наукових досліджень.

Ключовим питанням організації роботи Комісії з науки та технологій з метою розвитку ООН залишається формат залучення у її активність неурядових структур, комерційного сектору та академічних інституцій. Діяльність ЮНКТАД щодо забезпечення міжнародного наукового співробітництва не обмежується підтримкою діяльності відповідної Комісії, але носить характер власних експертних досліджень та систематичних публікацій. Форми подальшої роботи зазначених інституцій ООН з питань аналізу та розробки форм регулювання міжнародної наукової та науково-технічної співпраці мають стати підґрунтям нових наукових досліджень.

Анотація

У статті висвітлені аспекти глобальних правових механізмів з питань наукових досліджень. З'ясовано роль, завдання, структуру та функцій Комісії Економічної та соціальної ради ООН. Відображено розвиток сучасних наукових досліджень у поточній діяльності ключових міжнародних інституцій глобального рівня, а саме органів системи ООН. Доведено, що зазначені питання віднесені до мандату Економічної та Соціальної Ради ООН, під егідою якого діє Комісія з науки та технологій з метою розвитку ООН, а також здійснюється співпраця з ООН окремих наукових та науково-дослідних інституцій. Підкреслене, що резолюції зазначеної Ради ООН стають вагомим джерелом розвитку універсальних міжнародних стандартів у сфері наукової співпраці держав. Висвітлено специфіку роботи зазначеної Комісії, організаційно-правове забезпечення її діяльності та перспективи розвитку відповідних механізмів ООН. Вказано на роль Конференції ООН з торгівлі та розвитку із аналізу міжнародного виміру науково-тех-

нічного прогресу, як у вимірі забезпечення діяльності зазначеної Комісії, так і з інших форм взаємодії з Економічною та Соціальною Радою ООН. Детально розглянувши зміст резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН 2021/29 2021 р. варто підкреслити рекомендацію національним урядам нарощувати науково-технічний та інноваційний потенціал у вимірі національного планування розвитку в якості ключового фактору шляхом комплексного використання місцевих наукових знань за умов глобального розширення інформаційно-комунікаційної інфраструктури. Також приділено увагу Доповіді Комісії про роботу її 24-ї сесії E/2021/31, ініціативі 25-ї сесії та змісту доповіді 2019/10 «Вплив швидких технологічних змін на сталий розвиток». Проаналізувавши видані Конференцією ООН з торгівлі та розвитку збірки з 2011 по 2021 роки було доведено що діяльність вищевказаної Конференції щодо забезпечення міжнародного наукового співробітництва має характер власних експертних досліджень та систематичних публікацій.

Ключові слова: ЕКОСОП, наука та технології, наукова співпраця, наукова діяльність, сталий розвиток, ЮНКТАД.

Titska Ya.O. Development of International Legal Mechanisms for Scientific Research Issues in UN System – Article.

Summary

The article highlights aspects of global legal mechanisms for research. The role, tasks, structure and functions of the UN Economic and Social Council Commission are clarified. The development of modern scientific research is reflected in the current activities of key international institutions at the global level, namely the UN system. It is proved that these issues are included in the mandate of the UN Economic and Social Council, under the auspices of which the UN Commission on Science and Technology for Development operates, as well as cooperation with the UN of certain scientific and research institutions. It is emphasized that the resolutions of the said UN Council are becoming an important source for the development of universal international standards in the field of scientific cooperation. The specifics of the work of the pointed Commission, organizational and legal support of its activities and prospects for the development of relevant UN mechanisms are highlighted.

Article shows the role of the UN Conference on Trade and Development in the analysis of the international dimension of scientific and technological progress, both in measuring the activities of the Commission and in other forms of cooperation with the UN Economic and Social Council. Author proves that UN ECOSOC resolutions are becoming an important source for the development of universal international standards in the field of scientific cooperation of states, and therefore their content and implementation at the regional and national levels should be the subject of separate research. The key issue in organizing the work of the UN Commission on Science and Technology for the Development remains the format of involving non-governmental organizations, the commercial sector and academic institutions in its activities. UNCTAD's work to ensure international scientific cooperation is not limited to supporting the work of the relevant Commission but is in the nature of its own expert studies and systematic publications, author proves in this work.

Key words: ECOSOC, science and technology, scientific activity, scientific cooperation, sustainable development, UNCTAD.

Список використаних джерел:

1. Assessment of the progress made in the implementation of and follow-up to the outcomes of the World Summit on the Information Society. Resolution 2021/28 adopted by the Economic and Social Council on 22 July 2021. <https://undocs.org/en/E/RES/2021/28>

2. Commission on Science and Technology for Development. About the CSTD. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/commission-on-science-and-technology-for-development/about>
3. Commission on Science and Technology for Development. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/commission-on-science-and-technology-for-development>
4. Consultative Status with ECOSOC and other accreditations. UN Department of Economic and Social Affairs. UN DESA. URL: <https://esango.un.org/civilsociety/displayConsultativeStatusSearch.do?method=search&sessionCheck=false>
5. ECOSOC Subsidiary Bodies. UN Economic and Social Council. URL: <https://www.un.org/ecosoc/en/content/ecosoc-subsidiary-bodies-0>
6. Gura T. Citizen science: Amateur experts. *Nature*. 2013. Vol. 496. P. 259–261.
7. League of European Research Universities. 23 leading universities pushing the frontiers of innovative research. LERU. URL: <https://www.leru.org/>
8. Mandate and Institutional Background. Commission on Science and Technology for Development. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/topic/commission-on-science-and-technology-for-development/mandate>
9. Open-source technologies for sustainable development. Resolution 2021/30 adopted by the Economic and Social Council on 22 July 2021. <https://undocs.org/en/E/RES/2021/30>
10. Participation of academic and technical entities in the work of the Commission on Science and Technology for Development. Decision 2015/244 adopted by UN Economic and Social Council on 22 July 2015. https://unctad.org/system/files/information-document/ecosoc_dec2015244.pdf
11. Participation of business sector entities, including the private sector, in the work of the Commission on Science and Technology for Development. Decision 2015/245 adopted by UN Economic and Social Council on 22 July 2015. https://unctad.org/system/files/information-document/ecosoc_dec2015245.pdf
12. Participation of non-governmental organizations and civil society entities in the work of the Commission on Science and Technology for Development. Decision 2015/243 adopted by UN Economic and Social Council on 22 July 2015. https://unctad.org/system/files/information-document/ecosoc_dec2015243.pdf
13. Report on the twenty-fourth session (17–21 May 2021) E/2021/31-E/CN.16/2021/4. Commission on Science and Technology for Development. Economic and Social Council. Supplement No. 11. <https://undocs.org/en/E/2021/31>
14. Resolutions and Decisions of the Economic and Social Council. 2021 session. E/2021/99. New York and Geneva, 23 July 2020 – 22 July 2021. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/E/2021/99>
15. Science, Technology and Innovation – Current Issues. United Nations Conference on Trade and Development. UNCTAD. [https://unctad.org/publications-search?f\[0\]=product%3A633](https://unctad.org/publications-search?f[0]=product%3A633)
16. Science, technology and innovation for development. Resolution 2021/29 adopted by the Economic and Social Council on 22 July 2021 URL: <https://undocs.org/en/E/RES/2021/29>
17. The impact of rapid technological change on sustainable development (UNCTAD/DTL/STICT/2019/10) 17 February 2020. UNCTAD. <https://unctad.org/webflyer/impact-rapid-technological-change-sustainable-development>
18. The need to protect science, technology and innovation funding during and after the COVID-19 crisis. UNCTAD Policy Brief No. 80 (UNCTAD/PRESS/PB/2020/4) 7 May 2020. UNCTAD. <https://unctad.org/webflyer/need-protect-science-technology-and-innovation-funding-during-and-after-covid-19-crisis>
19. United Nations Conference on Trade and Development. Documents and Publications. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/official-documents-search?f%5B0%5D=product%3A668>
20. United Nations Charter, signed on 26 June 1945, in San Francisco, with amendments. UN. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.022>

Даніелян С.А.

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри фінансового права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КОМПЛЕКСНІСТЬ ТА СИСТЕМНІСТЬ ПРОЦЕДУР ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ

За своєю правовою природою податковий контроль є комплексним та системним явищем. У силу специфіки самої сфери оподаткування, де основним є публічний інтерес, який полягає у забезпеченні акумуляції якомога більших податкових надходжень, процедури податкового контролю відіграють неабияку роль у забезпеченні послідовного розвитку податкових відносин. У сфері, де в суперечність входять публічний та приватний інтерес неабияке значення починає відігравати контроль за послідовністю виконання платником податків належних йому податкових зобов'язань. Платник податків закономірно прагне мінімізувати міру своїх «економічних втрат» від сплати загальнообов'язкових платежів податкового характеру. Це, у свою чергу, обумовлює ситуацію, за якої від ефективності реалізації процедур податкового контролю залежить формування публічних фондів коштів.

Податковий контроль виконує як функції превентивного характеру, так і функцію поточного виявлення девіантної поведінки платника податків та її корегування. Превентивна функція податкового контролю має перманентний характер реалізації, адже кожен платник податків чітко усвідомлює, що у випадку порушення податкового законодавства, не виконання покладеного на нього податкового обов'язку, факт такого порушення може бути виявлений контролюючим органом, а сам платник податків притягнутий до юридичної відповідальності. Превентивна функція податкового контролю має неабияке значення, так як вона дозволяє забезпечу-

вати дисциплінованість поведінки платників податків. Що ж стосується функції поточного контролю, то вона спрямована на виявлення вже скоєних платником податкових правопорушень. У своєму кінцевому рахунку реалізація поточного податкового контролю дозволяє сформувати основу (базис) для подальшого притягнення платника податків до юридичної відповідальності.

Незважаючи на той аспект, що в податковому законодавстві сформульоване легальне визначення поняття «податкового контролю», в науці податкового права склалася ціла низка підходів до окреслення доктринальних дефініцій відповідного поняття.

У першу чергу потрібно відмітити, що в основі даного терміну знаходиться слово «контроль», що етимологічно походить від французького слова «controle». Так, слово «контроль» означає спостережний процес, який має своїм призначенням перевірку певного явища, або ж систему органів, які провадять такі контрольні функції [1, с. 445].

Рева Д. М. розглядає податковий контроль як утворення цілісного характеру, що має внутрішню (змістовну) та зовнішню (юридичну) форму, що структурно інтегрує в собі наступні елементи:

- а) суб'єкта, який у рамках податкових відносин керується своїми інтересами;
- б) об'єкта, який виступає причиною існування контрольних процесів у сфері оподаткування;
- в) безпосередня взаємодія суб'єкта та об'єкта процедур податкового контролю [2].

Фактично, вищезазначене визначення сформульоване на основі системного аналізу наукових положень автора. При цьому, науковець оперує категоріями узагальненого характеру, адже формулює положення виходячи із підвищеної теоретизації процесів податкового контролю. Крім цього Рева Д. М. формулює власну авторську систему методів податкового контролю. В чому полягає її авторський характер? Вона (система методів податкового контролю) не зовсім узгоджується із нормативними формулюваннями податкового законодавства, які предметно стосуються податкового контролю. Так, науковець структурує методи податкового контролю на наступні три тематичні блоки:

1) методи податкового контролю, які мають своїм завданням попередити порушення податкового законодавства (облік рахунків у фінансових установах; облік правозобов'язаних учасників податкових відносин; податкове консультування; акумуляція податкової інформації);

2) методи податкового контролю, які призначені для встановлення порушень податкового законодавства (перевірки платників податків; зустрічні звірки; акумуляція податкової інформації);

3) методи податкового контролю, які мають своїм призначенням забезпечити усунення порушень податкового законодавства (визначення грошових зобов'язань; стягнення податкового боргу; інвентаризація; направлення вимог про усунення платником порушень вимог податкового законодавства) [3].

До вищезазначеної системи методів податкового контролю є низка зауважень. По-перше, окреслені методи податкового контролю не зовсім чітко корелюються із нормативно-закріпленими способами контролю, які отримали свою безпосередню формалізацію у ст. 62 Податкового кодексу України («Способи здійснення податкового контролю»). У даному випадку ми відмічаємо, що слова «способи» та «методи» є семантично тотожними.

Так, в ст. 62 чітко визначаються 4 способи здійснення податкового контролю. Середвище зазначених способів немає такого, наприклад, як податкове консультування чи стягнення податкового боргу. Відповідні процедури отримують свою реалізацію в зовсім інших сферах податкового адміністрування. Процедури податкового консультування носять інформаційно-гарантійне призначення, тоді як стягнення податкового боргу – це процедури забезпечувального характеру, які мають пост-контрольний характер. По-друге, в рамках відповідної системи відбувається дублювання одних і тих самих методів (мова йде про акумуляцію податкової інформації). В той же самий час, спроби структурування та систематизації методів податкового контролю заслуговують на увагу, адже це свідчить про спробу розібратися у змістовній природі процедур податкового контролю.

Касьяненко Л. М. визначає податковий контроль як процедури, що пов'язані з перевіркою контролюючими органами належності обчислення платниками податків належних їм податкових зобов'язань, повноти та своєчасності сплати податків та інших загальнообов'язкових платежів податкового характеру, встановлення та аналізу порушень допущених платниками податків [4, с. 77]. Не зважаючи на певну міру узагальненість зроблених науковцем формулювань вони відображають найбільш основні, іманентні риси податкового контролю. При цьому послідовно здійснено конкретизацію суб'єкта який бере безпосередню участь у реалізації податкового контролю.

Васюк Ю. М. визначає податковий контроль як систему заходів та дій, які мають своїм призначенням забезпечити контроль за належною реалізацією податкового законодавства, шляхом використання методів, форм та інструментів податкового контролю, з боку уповноважених на це владних суб'єктів та незалежних органів, задля: забезпечення грошовими коштами відповідних публічних фондів; превенції в аспекті виявлення відхилень

від належного застосування податково-правових приписів; притягнення винних суб'єктів до юридичної відповідальності; унеможливлення повторення податкових правопорушень у майбутньому [5, с. 24-25].

У першу чергу, наведене визначення привертає увагу своєю комплексністю. При цьому його не можна назвати в повній мірі послідовним. Такого роду підхід обумовлюється тим, що ціла низка його змістовних елементів об'єктивно не відноситься до процедур податкового контролю. Так, наприклад, питання притягнення до юридичної відповідальності порушників податкового законодавства це вже процедурна площина, яка немає жодного відношення до податкового контролю. Процедури притягнення платників податків до юридичної відповідальності мають самостійне значення. Їх не можна ототожнювати із податковим контролем. Більше того, на умовній процедурній прямій податково-процедурного регулювання між ними «розташовані» процедури вирішення податкових спорів (як адміністративні, так і судові процедури) та процедури забезпечувального характеру.

Безумовно, опосередковано процедури податкового контролю і справді мають вплив на притягнення платника податків до юридичної відповідальності, адже саме за результатами реалізації податкового контролю формується базис на основі якого в подальшому платник податків і притягається до юридичної відповідальності. При цьому автор не зазначив нічого про процедури, які і справді мають пряме відношення до податкового контролю (процедури обліку платників податків, процедури інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів тощо).

Своє визначення запропонував також Буглаєв О. Ю., який відмічає, що податковий контроль – це самостійний елемент управління податковою системою, який створює умови для забезпечення дотримання приписів податкового законодавства [6, с. 132]. Відповідне визначення має доволі теоретизований та узагальнений характер. При цьому подат-

ковий контроль, навряд чи, змістовно можна звести до елемента управління податковою системою. Податковий контроль це в першу чергу система специфічних, нормативно-визначених податкових процедур.

Таким чином, ми можемо резюмувати, що всі доктринальні визначення поняття «податковий контроль» мають переважно узагальнений характер, а їх чи не головною іманентною рисою є підвищена міра теоретизації дефініційних положень. При цьому, жодне з визначень не дублює легальну дефініцію досліджуваної правової категорії. З одного боку такий підхід науковців це «плюс», адже вони не займаються простим дублюванням нормативних визначень, а з іншого боку відповідним дефініціям не завадила б більша міра спорідненості з нормативно-закріпленими формулюваннями.

У контексті відповідної проблематики, ми займаємо позицію згідно з якою немає якої-небудь логіки у перефразуванні нормативних положень, які й формулюють визначення поняття «податковий контроль». У той же самий час, доцільно окреслити коло специфічних ознак, за посередництвом яких можна характеризувати досліджувану категорію. До таких ознак ми відносимо:

- 1) нормативно-теоретизований характер податкового контролю;
- 2) системність та комплексність податкового контролю;
- 3) наскрізний характер податкового контролю.

У подальшому пропонуємо більш детально розглянути кожен із відповідних ознак.

I. Нормативно-теоретизований характер податкового контролю. Нормативна основа регламентації процедур податкового контролю отримує свою фіксацію в Главі 5 Податкового кодексу України («Податковий контроль»). Фактично, якщо проаналізувати зміст Глави 5, то можна виокремити наступні змістовні блоки:

- 1) дефініція поняття «податковий контроль»;

2) окреслення суб'єктного складу, а саме органів, які провадять податковий контроль;

3) система способів здійснення податкового контролю.

При цьому саме визначення податкового контролю має радше інформаційно-декларативний характер, аніж практично-процедурний. Такого роду підхід обумовлюється тим, що конкретизація процедур податкового контролю відбувається тільки у Главах 6 – 8 Податкового кодексу України, в яких отримують свою формалізацію процедурні особливості реалізації способів податкового контролю. Що ж стосується Глави 5, то в ній відсутня будь-яка практично-процедурна складова. Це у свою чергу і обумовлює теоретичний характер податкового контролю, як явища комплексного, процедурна складова якого конкретизується в окремих податкових процедурах, що системно інтегруються в ньому.

II. Системність та комплексність податкового контролю. Системність податкового контролю обумовлюється його інтегратив-

ними складниками. Так, податковий контроль, фактично, формується за рахунок самостійних податкових процедур (див. рис. 1).

Що ж стосується методу податкового контролю, що формалізований у пп. 62.1.4 п. 62.1 ст. 62 Податкового кодексу України (моніторинг контрольованих операцій та опитування посадових осіб платника податків відповідно до ст. 39 Податкового кодексу України), то він має радше технічний характер.

III. Наскрізний характер податкового контролю. На умовній правореалізаційній процедурній прямій процедури податкового контролю не мають чітко детермінованого місця. Більше того, самі інтегративні складники податкового контролю можуть реалізовуватися на різних стадіях виконання податкового обов'язку. Так, облік платників податків, як правило є саме першою процедурною стадією на такій умовній прямій розвитку податкових відносин. Відповідна невизначеність місця податкового контролю і обумовлює його наскрізний характер.

Рис. 1. Система процедур податкового контролю

Анотація

У статті на підставі аналізу чинного законодавства України було розглянуто комплексність та системність процедур податкового контролю. Автор зазначає, що платник податків закономірно прагне мінімізувати міру своїх «економічних втрат» від сплати загальнообов'язкових платежів податкового характеру. У податковому законодавстві сформульоване легальне визначення поняття «податкового контролю», проте в науці податкового права склалася ціла низка підходів до окреслення доктринальних дефініції відповідного поняття. Автором було детально та ґрунтовно досліджено підходи до різноманітних доктринальних дефініції податкового контролю. На основі аналізу наукових праць була здійснена структуризація методів податкового контролю, зокрема на три тематичні блоки: методи податкового контролю, які мають своїм завданням попередити порушення податкового законодавства; методи податкового контролю, які призначені для встановлення порушень податкового законодавства; методи податкового контролю, які мають своїм призначенням забезпечити усунення порушень податкового законодавства. Науковцями було зазначено, що податковим контролем є самостійний елемент управління податковою системою, який створює умови для забезпечення дотримання приписів податкового законодавства. Однак автор наголошує на тому, що відповідне визначення має доволі теоретизований та узагальнений характер. У першу чергу податковий контроль характеризується системою специфічних, нормативно-визначених податкових процедур. Автор резюмує, що всі доктринальні визначення поняття «податковий контроль» мають переважно узагальнений характер, а їх чи не головною іманентною рисою є підвищена міра теоретизації дефініційних положень. При цьому, жодне з визначень не дублює легальну дефініцію досліджуваної правової категорії. Автором було досліджено та детально розглянуто коло специфічних ознак, за посередництвом яких можна характеризувати досліджувану категорію. До таких ознак автором було віднесено: нормативно-теоретизований характер податкового контролю; системність та комплексність податкового контролю; наскрізний характер податкового контролю. Була розроблена схема системи процедур податкового контролю.

Ключові слова: процедура, податковий контроль, методи податкового контролю, комплексність та системність.

Daniyelyn S.A. Complexity and systematicity of tax control procedures**Summary**

The article, based on the analysis of the current legislation of Ukraine, considered the complexity and systematic nature of tax control procedures. The author notes that the taxpayer naturally seeks to minimize the extent of their «economic losses» from the payment of mandatory tax payments. In the tax legislation the legal definition of the concept of «tax control» is formulated, however in science of the tax law the number of approaches to delineation of doctrinal definitions of the corresponding concept has developed. The author has studied in detail and thoroughly the approaches to various doctrinal definitions of tax control. Based on the analysis of scientific works the structuring of methods of tax control was carried out, on three thematic blocks: methods of tax control which have the task to prevent infringements of the tax legislation; methods of tax control, which are designed to identify violations of tax legislation; methods of tax control, which are intended to ensure the elimination of violations of tax legislation. Researchers have noted that tax control is an independent element of tax system management, which creates conditions to ensure compliance with the requirements of tax legislation. However, the author emphasizes that the relevant definition is quite theorized and generalized. First, tax control is characterized by a system of specific, regulatory, and defined tax procedures. The author summarizes that all doctrinal definitions of the concept of «tax control» are

mostly generalized, and their main immanent feature is an increased degree of theorizing of definition provisions. At the same time, none of the definitions duplicates the legal definition of the studied legal category. The author investigated and considered in detail the range of specific features, through which it is possible to characterize the studied category. Such features of the author included: normative-theorized nature of tax control; systematic and comprehensive tax control; the pervasive nature of tax control. A scheme of the system of tax control procedures was developed.

Key words: procedure, tax control, methods of tax control, complexity and systematization.

Список використаних джерел:

1. Словарь иностранных слов / под ред. В. В. Пчелкиной. – М.: Русс. яз., 1988. С. 445.
2. Рева Д. М. Метод податкового контролю як спосіб контрольного впливу. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/Reva.pdf>.
3. Там само.
4. Касьяненко Л. М. Правові основи здійснення фінансового контролю органами державної податкової служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 232 с.
5. Васюк Ю.М. Механізми реалізації податкового контролю в Україні: державно-управлінський аспект: дис. ... канд. наук з держ. управ: 25.00.02. Київ, 2015. 254 с.
6. Буглаєва О.Ю. Податковий контроль: теоретичний аспект. Наукові праці НДФІ. 2009. Вип. 4 . С. 131-137.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.023>**Василенко О.Ю.***здобувач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права**(ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)***ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ЩОДО РОЗУМІННЯ КОРУПЦІЙНИХ
ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

Вступ. Корупція є глобальною проблемою сьогодення. Проте завдяки ефективній антикорупційній політиці в різних країнах її рівень суттєво відрізняється. За результатами дослідження всесвітньо відомої міжнародної організації Transparency International за Індексом сприйняття корупції у 2019 році [1] Україна посіла лише 126 місце зі 180 країн світу (на рівні з Азербайджаном, Джибуті та Киргизстаном), набравши 30 балів зі 100 можливих. Хоча, наприклад, Польща знаходиться на 41 місці, Словаччина – на 59, не кажучи вже про постійних лідерів рейтингу (Данія, Нова Зеландія, країни Західної Європи тощо), у яких рівень корупції є найнижчим.

Окремі аспекти запобігання корупції в різних галузях права досліджували В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, О.Ю. Бусол, Є.В. Вандін, О.О. Гейц, Т.Є. Кагановська, А.В. Линник, В.М. Мартиненко, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, О.М. Олешко, С.С. Рогульський, Б.В. Романюк, Т.В. Хабарова, М.І. Хавронюк, та інші. Проте поняття та види корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень висвітлені фрагментарно та хаотично, що вимагає подальшого наукового розвитку даної проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття та видів корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень.

Результати дослідження. Незважаючи на такий незадовільний стан корупції в Україні, із наданих Transparency International ще на початку 2019 року дванадцяти рекомендацій для України, спрямованих на покращення

показників Індексу сприйняття корупції, на кінець року, в останньому його кварталі, було виконано (чи частково виконано) лише шість із них [2]. Тому не дивно, що у Стратегії розвитку Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) на 2017 – 2020 роки та планах з її реалізації прямо зазначається, що корупція дуже поширена в Україні, пронизує всі рівні публічного управління та приватного сектору, підриває верховенство права і руйнує демократичні інститути, і залишається одним із ключових викликів для соціально-економічного розвитку держави [3].

Станом на грудень 2019 року Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК) зафіксовано 2102 адміністративні правопорушення, в тому числі 16 порушень обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; 673 порушення вимог фінансового контролю; 5 порушень встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків; 165 порушень вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; 68 випадків невиконання законних вимог (приписів) НАЗК; 902 порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії тощо; 272 порушення порядку подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; 1 випадок незаконного використання інформації, що стала відома особі у зв'язку із виконанням службових повноважень [4], тощо. Тому актуальним є дослідження коруп-

ційних та пов'язаних з корупцією правопорушень в контексті їх ефективного запобігання.

Варто зазначити, що поняття корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень трактується законодавцем у положеннях ст.1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Зокрема, зазначається, що:

– корупційним правопорушенням є діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність;

– правопорушенням, пов'язаним із корупцією, є діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені Законом України «Про запобігання корупції» вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [5].

Як бачимо, хоча досліджувані поняття і визначені в Законі, проте, виходячи з наведеного трактування, потребують детального аналізу й конкретизації.

По-перше, сутнісною відмінністю корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення є наявність / відсутність ознак корупції, проте не уточняється, яких саме. На нашу думку, ознаки корупції стають очевидними з визначення власне корупції, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII є використанням особою, зазначеною у ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції», наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняттям такої вигоди чи прийняттям обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянкою / пропозицією чи наданням неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції», або на її вимогу іншим фізичним

чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [5].

По-друге, правопорушення, пов'язане з корупцією, передбачає діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені Законом України «Про запобігання корупції» вимоги, заборони та обмеження, що наводяться в розділі IV «Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням» Закону України «Про запобігання корупції»:

1) обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища (ст. 22) – особам, зазначеним у ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції», забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах;

2) обмеження щодо одержання подарунків (ст. 23) – особам, зазначеним у пп. 1,2 ч.1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи (допускається прийняття подарунків, які відповідають загальноновизнаним уявленням про гостинність, якщо їх вартість не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб одноразово, а сукупна вартість подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів);

3) вимоги щодо запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поведіння з ними (ст.24);

4) обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст.25)

- особам, зазначеним у п.1 ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції», забороняється займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України; входить до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України;

5) обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст.26) – особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зазначеним у п.1 ч.1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється: а) протягом року з дня припинення відповідної діяльності укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами – підприємцями, якщо особи, зазначені в абзаці першому цієї частини, протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців; б) розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім

випадків, встановлених законом; в) протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності.

б) обмеження спільної роботи близьких осіб (ст. 27) – особи, зазначені у підпунктах «а», «в» - «з» п.1 ч.1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам (а особи, які претендують на зайняття посад, зазначених у вказаних підпунктах, зобов'язані повідомити керівництво органу, на посаду в якому вони претендують, про працюючих у цьому органі близьких їм осіб) [5].

По-третє, сутнісні відмінності в поняттях корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушень полягає у виді відповідальності за вчинене діяння. У першому випадку передбачена кримінальна, дисциплінарна та/або цивільно-правова відповідальність, у другому – кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та/або цивільно-правова відповідальність. Тобто адміністративна відповідальність може мати місце лише у випадку пов'язаного з корупцією правопорушення, на відміну від корупційного.

Детально питання відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення регламентується положеннями розділу XI Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII, а також Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року № 2341-III, Кодексом України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X зі змін. та доп., тощо.

Зокрема, корупційними злочинами відповідно до Кримінального кодексу України вважаються злочини, передбачені статтями 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим

становищем), 262 (викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем), 308 (викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), 312 (викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), 313 (викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням), 320 (порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів), 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження), 410 (викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210 (нецільове використання бюджетних коштів, здійсненню видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням), 354 (підкуп працівника підприємства, установи чи організації), 364 (зловживання владою або службовим становищем), 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), 365-2 (зловживання пов-

новаженнями особами, які надають публічні послуги), 366-1 (декларування недостовірної інформації), 368 (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірно вигоди службовою особою), 368-2 (незаконне збагачення), 368-3 (підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми), 368-4 (підкуп особи, яка надає публічні послуги), 368-5 (незаконне збагачення), 369 (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі), 369-2 (зловживання впливом) Кримінального кодексу України [6].

Глава 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення врегульовує адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст.172-4); порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст.172-5); порушення вимог фінансового контролю (ст.172-6); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст.172-7); незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (ст.172-8); порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (ст.172-8-1); нежиття заходів щодо протидії корупції (ст.172-9); порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст.172-9-1); порушення законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля (ст.172-9-2) [7].

Варто зауважити й те, що відомості про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, вносяться до

Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, що формується та ведеться НАЗК. Відомості про осіб, які входять до особового складу органів, що провадять оперативно-розшукову або розвідувальну чи контрольно-розвідувальну діяльність, належність яких до вказаних органів становить державну таємницю, та яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, вносяться до розділу з обмеженим доступом Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції») [5].

Як зазначається в рішенні НАЗК від 09.02.2018 р. № 166 «Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення», даний реєстр представляє собою електронну базу даних, що ведеться з метою: 1) забезпечення єдиного обліку осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, та юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення; 2) забезпечення в установленому порядку проведення спеціальної перевірки відомостей стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, та посад з підвищеним корупційним ризиком; 3) аналізу відомостей

Анотація

Стаття присвячена дослідженню поняття та видів корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Акцентується увага на незадовільному стані корупції в Україні, яка дуже поширена в Україні та пронизує всі рівні публічного управління та приватного сектору, підриває верховенство права і руйнує демократичні інститути, і залишається одним із ключових викликів для соціально-економічного розвитку держави. Аналізуються положення статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» у контексті того, що, по-перше, корупційним правопорушенням є діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність, та, по-друге, правопорушенням, пов'язаним із корупцією, є діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені Законом України «Про запобігання корупції» вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазна-

про осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, з метою визначення сфер державної політики та посад, пов'язаних з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, з найбільш корупційними ризиками, а також формування та реалізації державної антикорупційної політики; 4) аналізу відомостей про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення [8].

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, вважаємо, що поняття корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень визначені законодавцем у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», ретельний аналіз положень якого уможливує виділення ключових сутнісних характеристик, за якими розмежовуються безпосередньо корупційні правопорушення та пов'язані з корупцією правопорушення, а саме:

1) наявність / відсутність ознак корупції у вчиненому діянні (у випадку корупційного правопорушення мають місце ознаки корупції тоді, як пов'язане з корупцією правопорушення не містить ознак корупції, але порушує встановлені Законом України «Про запобігання корупції» вимоги, заборони та обмеження);

2) відмінності у видах відповідальності за вчинене діяння (корупційне правопорушення не передбачає адміністративної відповідальності), тощо.

ченою у частині 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Робиться висновок про те, що, виходячи з положень статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» сутнісною відмінністю корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення є наявність / відсутність ознак корупції, проте не уточнюється, яких саме. Сутнісні відмінності в поняттях корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушень полягає у виді відповідальності за вчинене діяння. У першому випадку передбачена кримінальна, дисциплінарна та/або цивільно-правова відповідальність, у другому – кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та/або цивільно-правова відповідальність. Тобто адміністративна відповідальність може мати місце лише у випадку пов'язаного з корупцією правопорушення, на відміну від корупційного.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, корупційне правопорушення, пов'язане з корупцією правопорушення, обмеження, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Vasylenko O.Yu. Some notes on understanding corruption offenses and corruption-related offenses

Summary

The article is devoted to the study of the concept and types of corruption offenses and corruption-related offenses. Attention is focused on the unsatisfactory state of corruption, which is very widespread in Ukraine and permeates all levels of public administration and the private sector, undermines the rule of law and destroys democratic institutions, and remains one of the key challenges for the socio-economic development of the state. The provisions of Article 1 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» are analyzed in the context of the fact that, firstly, a corruption offense is an act containing signs of corruption, committed by a person specified in Part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», for which criminal, disciplinary and/or civil liability is established by law, and, secondly, an offense related to corruption is an act that does not contain signs of corruption, but violates the requirements, prohibitions and restrictions established by the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», committed by a person specified in part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», for which criminal, administrative, disciplinary and/or civil liability is established by law. It is concluded that, based on the provisions of Article 1 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», the essential difference between corruption offenses and corruption-related offenses is the presence / absence of signs of corruption, but it is not specified which ones. The essential differences in the concepts of corruption offenses and corruption-related offenses lie in the type of responsibility for the committed act. In the first case, criminal, disciplinary and/or civil liability is provided, in the second – criminal, administrative, disciplinary and/or civil liability. That is, administrative responsibility can take place only in the case of an offense related to corruption, as opposed to a corruption offense.

Key words: administrative and legal regulation, corruption offence, corruption-related offenses, limitation, administrative responsibility, criminal liability.

Список використаних джерел:

1. Аналіз Індексу сприйняття корупції-2019. *Transparency International Ukraine*: website. URL: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/>.
2. Індекс сприйняття корупції-2019. *Transparency International Ukraine*: website. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2019/>.

3. Стратегія розвитку Національного агентства з питань запобігання корупції на 2017 – 2020 роки та плани з її реалізації. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/2-Strategiya-rozvytku.pdf>
4. Статистичні відомості про роботу НАЗК за грудень 2019 року. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/statystyka-gruden.png>
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. Ст.2056.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст.131.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X зі змін. та доп. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
8. Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 р. № 166 «Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18>.

УДК 343.985.7:343.53:343.346

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.024>

Тимчишин А.М.

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківської філії Університету «Україна»***ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ
ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ**

Досудове розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспортних засобів відрізняється від досудового розслідування інших кримінальних правопорушень більшою залежністю від спеціальних знань та надзвичайно різноманітним спектром судових експертиз та їх значимістю в доказуванні.

Слідчий, може звертатися за консультацією, як до судово-експертних установ, автогосподарств, так і до приватних спеціалістів-автотехніків. Використання консультаційної допомоги кваліфікованого спеціаліста може істотно полегшити процес розкриття та розслідування ДТП. Необхідність у такій допомозі може відчуватися протягом усього ходу розслідування. За таких умов великого значення набуває вибір консультанта. Проте, при вчиненні ДТП на регульованих перехрестях слідчі досить часто звертаються за консультацією і до співробітників служб, які забезпечують роботу світлофорних об'єктів на даній ділянці дороги і безпеку руху на перехресті (зокрема, для того щоб встановити режим роботи світлофорного об'єкта).

Відразу зазначимо, що метод використання рулетки під час реєстрації ДТП можливий, але застарілий, метод фотознімання більш ефективний, але науково-технічний прогрес не стоїть на місці. Запроваджено революційну технологію реєстрації ДТП – метод наземного лазерного сканування.

Модель ДТП створює лазерний сканер [1] – прилад, оснащений високошвидкіс-

ним безвідображувальним лазерним дальноміром і системою зміни напрямку променя лазера – спеціальне поворотне дзеркало. Лазерний сканер виконує наведену технологію вимірів. Результатом його роботи є велика кількість хмар точок з обчисленими тримірними координатами. Сутність технології наземного лазерного сканування реалізується безпосередньо виміром відстані до всіх визначених точок за допомогою лазерного безвідображувального дальноміра. У більшості конструкцій сканерів використовують імпульсний лазерний дальномір. На шляху до об'єкта імпульси лазерного випромінювання проходять через систему дзеркал, які здійснюють пошагове відхилення лазерного променя. Пошкодження та обстановка місця пригоди швидко реєструється у цифровому вигляді, а оброблення й оформлення відбувається в умовах офісу. Результати створеної моделі передаються в програми САПР через формати dxf, dwg, txt та власний формат сое (Cloudworx Object Exchange). В подальшому дані не зможуть бути відредаговані або змінені. Після збору й оброблення даних отримують закінчену тримірну картину з місця пригоди, місцевості ДТП. Завдяки своїй універсальності й високому ступеню автоматизації процесів вимірювання лазерний сканер є не просто геодезичним приладом, він може стати інструментом реєстрації та аналізу ДТП [2, с. 20].

Крім цього, науковці раніше не розглядали можливості вдосконалити процес реєстрації

ДТП, використовуючи безпілотні апарати, проте закордонні вчені Analist Group вже почали тестувати метод реконструкції і вимірювання аварій [3]. Уся операція полягає в тому, що на місці аварії необхідно виконати одне вимірювання на землі, після чого здійснити послідовне аерознімання за допомогою БПЛА. Послідовні знімки, отримані в результаті аерознімання, подаються в автоматичне фотограмметричне програмне забезпечення Pix4D для побудови ортомозаїчної і тривимірної моделі досліджуваної області ділянки ДТП. Проект, побудований в Pix4D, потім переноситься в Analist CLOUD, який автоматично будує найбільш точну масштабовану модель з виведеним виміром, який отримано з Leica. На цьому етапі можна продовжити усі вимірювання, просто натискаючи кнопку маніпулятора від точки до точки. Вставка виміру, проведеного на землі біля місця дорожньо-транспортної пригоди, має дуже важливе значення для того, щоб відмасштабувати проект. При натисканні від точки до точки і вставці відстані весь проект масштабується, що дозволяє отримати будь-яку відстань.

Поряд із цим, практика досудового розслідування, свідчить, що одним з основних джерел доказів у цій категорії кримінальних правопорушень є висновки автотехнічної, транспортно-трасологічної та судово-медичної експертиз (проведене нами вибіркоче вивчення кримінальних проваджень показало, що судово-медична експертиза проводилась у 100 %, а автотехнічна у 90 % випадків).

Автотехнічна експертиза – дослідження обставин, що стосуються ДТП, окремих її питань, а також технічного стану транспортних засобів, їх деталей, вузлів і агрегатів [4, с. 14]. Так, головними завданнями цієї експертизи є:

- встановлення несправностей транспортного засобу, які загрожували безпеці руху, причин та часу їхнього виникнення (до ДТП чи внаслідок неї або після неї), можливості виявлення несправності загальноприйнятими

методами контролю за технічним станом транспортного засобу;

- визначення механізму впливу несправності на виникнення та перебіг пригоди;

- встановлення механізму ДТП та її елементів: швидкості руху (при наявності слідів гальмування та за пошкодженнями), гальмівного та зупинного шляхів, траєкторії руху, віддалі, пройденої транспортним засобом за певні проміжки часу, та інших просторово-динамічних характеристик пригоди;

- встановлення відповідності дій водія транспортного засобу в тій чи іншій дорожній ситуації технічним вимогам Правил дорожнього руху, наявності у водія технічної можливості запобігти пригоді з моменту виникнення небезпеки, відповідності з технічної точки зору дій водія вимогам Правил дорожнього руху, а також встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та ДТП.

Перед автотехнічною експертизою можуть бути поставлені й інші завдання, вирішення яких пов'язане з дослідженням технічного стану транспортного засобу, дорожньої обстановки і дій учасників дорожньої події.

Варто зазначити, що створення науково-технічних і кримінально-процесуальних основ використання спеціальних знань в галузі судової автотехніки стало можливим завдяки інтеграції інженерно-технічних та кримінально-правових галузей знань. Проведення судово-автотехнічної експертизи, як і будь-якої іншої, має на меті проведення таких етапів: підготовчого, основного (дослідницького) й заключного.

На підготовчому етапі слідчий, дізнавач або суд приймають такі рішення: а) про визначення предмета експертизи і формулювання переліку питань, необхідних для вирішення за допомогою судової автотехнічної експертизи; б) про збирання необхідних вихідних даних; в) про визначення моменту призначення експертизи; г) про вибір місця проведення експертного дослідження; д) про вибір експерта-автотехніка [5].

При вчиненні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту слідчий повинен призначити судову автотехнічну експертизу за наявності таких умов: а) потреби слідства у використанні спеціальних знань для встановлення нових обставин та перевірки наявних відомостей у справі; б) неможливості отримання нових фактичних даних та перевірки наявних у справі без проведення спеціального дослідження в галузі судової автотехніки; в) необхідності в закріпленні отриманих фактичних даних у висновку експерта як джерела доказів.

Як свідчать результати проведеного нами опитування спеціалістів та експертів, основними недоліками у призначенні автотехнічних експертиз є неправильність, або нечіткість формулювання запитань (34,5 %); подання невідповідних зразків (21,5 %); подання непридатних об'єктів (18 %); неповнота постановки завдань експертові (16 %) (додаток В).

У свою чергу, результати, отримані при вивченні кримінальних проваджень, свідчать про прагнення багатьох слідчих обмежуватися постановкою питань загального характеру:

– Чи була у водія технічна можливість запобігання ДТП?

– Чи відповідали дії водія з технічної точки зору вимогам безпеки дорожнього руху?

– Якими вимогами Правил дорожнього руху в даній дорожній обстановці слід було керуватися водієві?

Втім, залежно від виду ДТП і обставин кримінального провадження слідчий повинен поставити перед експертом конкретні питання. Зокрема, при вчиненні кримінального правопорушення шляхом наїзду на пішохода важливе значення має вирішення таких питань: якою була швидкість транспортного засобу до моменту початку гальмування; який зупинний шлях має автомобіль в даних дорожніх умовах; час, необхідний для зупинки транспортного засобу; час руху пішохода до місця наїзду з моменту виник-

нення небезпечної дорожньої обстановки; відстань між автомобілем і пішоходом у момент виникнення небезпечної дорожньої обстановки; якою була відстань між автомобілем і пішоходом, коли транспортний засіб знаходився від місця наїзду на рівному гальмівному відрізку шляху; чи була можливість в пішохода віддалитися на безпечну відстань від смуги проходження автомобіля при його своєчасному гальмуванні тощо.

При цьому, необхідно критично ставитись до поняття «Аварійна обстановка», яке інколи трапляється у висновках судових експертів. У більшості випадків судові експерти правильно трактують це словосполучення – як певну стадію розгортання дорожньо-транспортної ситуації, коли ніякі прийоми керування транспортним засобом не забезпечують відвернення чи зменшення негативних наслідків.

Якщо аварійна обстановка виникла внаслідок порушень правил безпеки руху та експлуатації транспортного засобу, допущених його водієм, він повинен нести відповідальність у залежності від настання наслідків. Якщо ж причиною аварійної обстановки були дії інших осіб, чи непереборної сили, відповідальність цього водія виключається. Тобто в цьому розумінні зміст поняття «аварійна обстановка» подібний до змісту поняття «непереборна сила». Проте, деякі експерти у своїх висновках пишуть: «...водій своїми односторонніми діями не міг відвернути наїзд (або зіткнення), а тому він перебував в аварійній обстановці, а дії водія в аварійній обстановці ПДР не регламентуються». На підставі цих міркувань експерт приходиться до висновку про те, що порушень ПДР в діях водія немає.

З таким тлумаченням поняття «аварійна обстановка» погодитися не можна. По-перше, в КК України, серед обставин, що виключають злочинність діяння, нема поняття «аварійної обстановки». По-друге, такий висновок є виходом експерта за межі спеціальних знань, по суті він переходить до розгляду правового питання. По-третє, поки водій зна-

ходиться за кермом транспортного засобу, він повинен, як вже було зазначено, вживати заходів до запобігання (зменшення) суспільної шкоди. Зокрема, повинен гальмувати, навіть коли гальмівний шлях менший за відстань до перешкоди, адже чим менша швидкість, тим менші наслідки наїзду. Не повинен виїжджати на зустрічну смугу, навіть якщо зустрічний автомобіль рухається не по своїй смузі, оскільки виїзд на зустрічну смугу в такій ситуації ще більш небезпечний маневр. Якщо водій має фізичну можливість регулювати швидкість і траєкторію руху свого автомобіля, проте під впливом дій інших учасників дорожнього руху, що створили небезпечну ситуацію, сам порушує ПДР, що призводить до загибелі, чи заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній чи декільком особам, його дії необхідно оцінювати з урахуванням положення про крайню необхідність [6].

Залежно від виду судової автотехнічної експертизи, слідчий повинен підготувати необхідні для її проведення вихідні дані та об'єкти експертного дослідження. Основними вимогами до вихідних даних є їхня справжність, придатність і повнота. Зокрема, при проведенні експертного дослідження технічного стану транспортного засобу необхідно враховувати місце його зберігання до передачі експерту. Тому передача транспортних засобів, що брали участь в ДТП, їхнім власникам до проведення судової автотехнічної експертизи є неприпустимою.

Вихідні дані залежно від видів об'єктів, в яких знаходиться інформація про них, можна поділити на три великі групи: 1) дані про ДТП, отримані з матеріалів досудового розслідування. Ця інформація може носити як об'єктивний характер (наприклад, розташування транспортних засобів на місці ДТП та інших об'єктів, сліди гальмування, профіль дороги та інші), так і суб'єктивний, якщо вони взяті слідчим з показань свідків, потерпілих, підозрюваного; 2) дані довідкового характеру (тактико-технічні характеристики автомобі-

лів, доріг та ін.), отримані з технічних описів; 3) розрахунково-аналітичні дані, що пройшли перевірку, затверджені в експертних установах і містяться у спеціальній експертній літературі.

При досудовому розслідуванні ДТП, пов'язаних з наїздами на пішоходів у постанові про призначення автотехнічної експертизи повинні бути вказані наступні вихідні дані:

1. Тип (марка) транспортного засобу, кількість пасажирів, маса вантажу, технічний стан.

2. Дорожні умови: тип покриття, поздовжній профіль, ширина проїзної частини, стан покриття (сухе, мокре, брудне, сніг, лід тощо).

3. Характер наїзду – в процесі гальмування або без такого, якою частиною ТЗ контактував з пішоходом, координати місця контакту щодо габаритів ТЗ.

4. Наявність слідів: довжина сліду гальмування (юза) і до осі яких коліс він заміряний, наявність слідів накату після гальмування і їх довжина (можуть бути сліди заносу і розвороту, вказати їх довжину).

5. Вказати місце наїзду і його видалення від початку або кінця сліду юза, загальну довжину сліду гальмування або відстань переміщення транспортного засобу у загальмованому стані після наїзду до повної зупинки.

6. Встановити, з якого моменту виникла небезпека для руху, а отже: шлях пішохода, час його руху, напрямок руху (під кутом до осьової лінії), час на зупинку (якщо вона була) пішохода при переході дороги.

7. Видимість пішохода з робочого місця водія.

Вивчення кримінальних проваджень відповідної категорії доводить, що якість вихідних даних, представлених в розпорядження експерта-автотехніка є доволі невисокою. Причину вбачаємо у вкрай незначному залученні до участі в слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) спеціалістів-автотехніків. При цьому, не завжди використовуються науково-технічні засоби дослідження технічного стану транспортних засобів і доріг.

Водночас, під час аналізу кримінальних проваджень цієї категорії було встановлено, що на вирішення автотехнічної експертизи подекуди ставляться питання, які можуть бути вирішені за допомогою слідчого експерименту ДТП за участі спеціаліста (наприклад, чи міг водій застосувати маневр та гальмування при виявленні перешкоди на конкретній ділянці дороги за певний проміжок часу; або, чи можливо в ситуації, що перевіряється утворення матеріально фіксованих відображень конкретними частинами транспорту). Однак, не можна підмінювати слідчим експериментом необхідність проведення експертизи. Хоча в практичній діяльності це явище досить поширене, слід пам'ятати, що слідчий експеримент в основному повинен передувати експертизі, а не підмінювати її. Результати слідчого експерименту можуть бути використані в якості вихідних даних при проведенні автотехнічної експертизи [7, с. 143].

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що, залежно від повноти і достовірності поданих експерту вихідних даних, значення зупинного часу може коливатися в досить широких межах, що істотно впливає на хід експертного дослідження і на його результати. Аналогічно вирішується питання зі значеннями інших показників, які є складовими математичних залежностей, якими оперує експерт. У зв'язку з цим можна окреслити дві проблеми.

При встановленні експертом-автотехніком технічного стану транспортного засобу, його агрегатів, вузлів і механізмів опис дослідження будується так: а) надаються відхилення в технічному стані транспортного засобу та його агрегатів від нормативного, виявлені в результаті огляду; б) дається опис та аналіз проведених експериментів; в) пояснюються застосовані методики і перераховується використана апаратура.

На заключному етапі дослідження експерт-автотехнік формулює висновки, які представляє у висновку експерта [8]. На нашу думку, при оцінці поданого висновку експер-

та-автотехніка слідчому потрібно проаналізувати такі аспекти, як наукову, операційну та технічну сторони висновку. Зокрема, при оцінці науковості результатів судової автотехнічної експертизи слід критично проаналізувати як обґрунтованість застосовуваної методики експертного дослідження, так і обґрунтованість використання її в конкретному випадку. Наукову обґрунтованість існуючих в експертній практиці методик можна перевірити, звернувшись до спеціальної експертної літератури. Якщо методика не затверджена відповідною навчальною або науково-методичною радою, для її оцінки доцільним є звернення слідчого за консультацією до фахівця.

Оцінка операційного боку висновку експерта-автотехніка полягає в перевірці правильності проведених розрахунків, округлення отриманих значень тощо [9].

Вважаємо за необхідне зупинитись і на інших видах судових експертиз, які призначаються у кримінальних провадженнях розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Також, не менш важливою у цій категорії кримінальних проваджень є судова автотехнічно-рознавча експертиза. Основні завдання, які ставляться перед цією експертизою: визначення залишкової вартості транспортних засобів, їхніх деталей, вузлів та агрегатів; розмір матеріальної шкоди, завданої власнику, або володільцю транспортного засобу внаслідок пошкодження останнього [10].

У свою чергу, транспортно-трасологічна експертиза цілого за частинами, призначається при виявленні на місці події уламків розсіювачів фар, уламків деталей транспортного засобу, частин одягу потерпілого. Наприклад, при проведенні дослідження експерт за лінією розлому (розриву), рельєфу, структури й окремих частин може встановити, чи не належали раніше одному транспортному засобові уламки, виявлені на місці події. Дані, отримані з висновку трасологічної експер-

тизи, разом з іншими доказами уможливають встановлення слідчим всього механізму ДТП [11].

Під час техніко-криміналістичної експертизи документів, які можуть вилучатися у водія, потерпілого, на транспортному підприємстві, вирішуються питання щодо їх справжності або підробки, початкового змісту (наприклад, якщо вони були пошкоджені, залиті речовиною, що фарбує).

Щодо ґрунтознавчої експертизи, то головними її завданнями є: виявлення на предметах-носіях мікронашарувань (часток) ґрунтового походження, визначення їх природи, а також встановлення спільної родової (групової) належності з наданими зразками; встановлення походження ґрунту на предметах-носіях з певної ділянки місцевості (іншого місця події); встановлення механізму утворення ґрунтових нашарувань.

Судово-медична експертиза живих осіб проводиться стосовно потерпілих (а іноді й підозрюваних) в ДТП для визначення характеру, локалізації й ступеню тяжкості тілесних ушкоджень. Як відомо, кримінальним правопорушенням вважаються такі порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, в результаті яких потерпілому були заподіяні тілесні ушкодження середньої тяжкості або більш тяжкі наслідки (тяжкі тілесні ушкодження або загибель людини).

Судово-медична експертиза трупа проводиться стосовно мертвого тіла потерпілої в ДТП особи або його частин (експертиза розчленованого трупа) для встановлення безпосередньої причини смерті, часу її настання, положення тіла під час контакту з транспортним засобом чи іншим об'єктом, характеру і локалізації тілесних ушкоджень. Окремим питанням може бути питання щодо того, чи настала смерть потерпілого в результаті ДТП, чи вона мала місце до ДТП (інсценування загибелі в ДТП).

Судово-медична експертиза слідів – речових доказів проводиться стосовно слідів людини у вигляді частинок і виділень її тіла

та організму (мікрошматочки шкіри, вибиті зуби, волосся, нігті, потожирові виділення, слина, виділення з носа, кров, мозкова речовина тощо). Вихідним є положення, що названі сліди є одним з видів слідів, що утворилися при контакті транспортного засобу з конкретною людиною. В залежності від характеру об'єктів і поставлених завдань вони можуть бути піддані дослідженню у відділеннях медичної криміналістики, імунологічних, цитологічних, токсикологічних і гістологічних відділеннях (лабораторіях) експертного закладу.

Окремим різновидом даних експертиз є судово-геномна експертиза біологічних слідів людського походження (ДНК-аналіз), яка може мати суттєве значення при досудовому розслідуванні ДТП, оскільки при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень завдання доведення факту належності плям біологічних рідин або інших частинок учасникам події може бути вирішена на рівні встановлення конкретної індивідуальної totoжності.

Загалом, на вирішення судово-медичної експертизи під час досудового розслідування ДТП можуть бути винесені такі питання: 1) час і причини настання смерті; 2) характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, їх локалізація; 3) давність нанесення тілесних ушкоджень; 4) чи є на тілі потерпілого ушкодження, характерні для транспортного травматизму; 5) яким видом транспортного засобу і якими його частинами завдані ці ушкодження; 6) в якому положенні перебував потерпілий у момент наїзду; 7) мав місце наїзд чи повний переїзд тіла колесами; 8) чи є на трупі або одязі сліди волочіння тіла; 9) яка послідовність заподіяння ушкоджень; 10) чи не перебував потерпілий у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; наявність у нього фізичних вад, що вплинули на виникнення події.

При формуванні конкретного переліку питань слід враховувати об'єкт дослідження. Для успішного вирішення поставлених питань експертові також надають протокол огляду місця події, протоколи допиту водія, потерпі-

лого, свідків тощо. Поряд із судово-медичною експертизою у кримінальних провадженнях даної категорії частіше за все ще призначається судово-біологічна, транспортно-трасологічна і судово-хімічна експертизи.

Отже, при розробленні інформаційної моделі ДТП експертом за основу найчастіше береться фабула події, розглянута в описовій частині постанови про призначення експертизи. Проте в ході дослідження експерт може прийти до висновку, що дійсний механізм

ДТП відрізняється від описаного. Причиною розбіжності можуть бути неточності показань, помилки, допущені при огляді місця ДТП, або під час огляду транспортного засобу тощо.

Таким чином, судово-медичні експертизи при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту відграють надзвичайно важливу роль, оскільки від її висновків залежить кримінально-правова кваліфікація ДТП та подальше встановлення всіх її обставин.

Анотація

У статті встановлено, що специфічний характер дорожньо-транспортних пригод обумовлює необхідність проведення судових експертиз, що накладає суттєвий відбиток на завдання слідчого, які вирішуються при проведенні слідчих (розшукових) дій. Зважаючи на залежність ефективності проведення експертиз від вирішення певних тактичних завдань при огляді місця дорожньо-транспортних пригод та інших слідчих дій у проведенні останніх потрібно виділяти відповідний аспект (судово-медичний, криміналістичний, дорожньо-технічний, інженерно-транспортний). Проведення експертних досліджень в комплексі забезпечує повноту та всебічність досудового розслідування кримінальних правопорушень передбачених XI розділом Кримінального кодексу України.

При розслідуванні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту спеціальні знання переважно застосовують під час проведення експертиз (судово-медичні, криміналістичні, автотехнічна, дорожньо-технічна), при яких експерти можуть надати висновок стосовно визначеного кола питань для планування розслідування, формулювання версій. До числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням та проведенням експертиз по даній категорії кримінальних проваджень віднесено: незрозумілість предмета експертизи; постановка перед експертом запитань, які не враховують складність слідчої ситуації та призводять до збільшення термінів розслідування й призначення додаткових експертиз; не призначення експертиз коли їх проведення обов'язкове. На основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень, встановлено, що під час призначення автотехнічних експертиз, слідчі або ставлять замало запитань, або перевантажують експертів зайвими запитаннями, відсутність відповіді на які дозволяє в подальшому учасникам кримінального процесу ставити під сумнів висновки експертів та заявляти клопотання про призначення додатково низки експертиз. Причинами, що впливають на помилки в тактиці призначення та проведення судових автотехнічних експертиз, є: низький рівень проінформованості слідчих про можливості судових експертиз; відсутність якісних експертних методик; недостатній практичний досвід.

Ключові слова: спеціальні знання; кримінальне провадження; кримінальні правопорушення; безпека руху; експлуатація транспорту.

Tymchyshyn A.M. Use of special knowledge in the investigation of criminal offenses against traffic safety and vehicle operation

The article establishes that the specific nature of traffic accidents determines the need for forensic examinations, which has a significant impact on the investigator's tasks, which are solved during investigative (search) actions. Taking into account the dependence of the effectiveness of

examinations on the solution of certain tactical tasks, when inspecting the site of traffic accidents and other investigative actions, it is necessary to highlight the appropriate aspect (forensic-medical, forensic, road-technical, engineering-transport). Conducting expert research in a complex ensures the completeness and comprehensiveness of the pre-trial investigation of criminal offenses provided for by Chapter XI of the Criminal Code of Ukraine.

When investigating criminal offenses against traffic safety and the operation of transport, special knowledge is mainly used during examinations (forensic-medical, forensic, auto-technical, road-technical), during which experts can provide a conclusion regarding a certain range of issues for planning the investigation, formulating versions. Among the main shortcomings related to the appointment and conducting of examinations in this category of criminal proceedings are: lack of understanding of the subject of the examination; asking the expert questions that do not take into account the complexity of the investigative situations and lead to an increase in the investigation period and the appointment of additional examinations; not appointing examinations when their conduct is mandatory. Based on the analysis of the materials of criminal proceedings, it was established that during the appointment of auto technical examinations, investigators either ask too few questions, or overload the experts with unnecessary questions, the lack of answers to which allows the participants in the criminal process to question the conclusions of the experts and request the appointment of an additional series examination. The reasons affecting errors in the tactics of appointing and conducting forensic auto-technical examinations are: low level of awareness of investigators about the possibilities of forensic examinations; lack of high-quality expert methods; insufficient practical experience.

Key words: special knowledge; criminal proceedings; criminal offenses; traffic safety; operation of transport.

Список використаних джерел:

1. Наземне лазерне сканування. URL: <http://izt.kiev.ua>.
2. Атаманенко Ю. Ю. Геоінформаційна технологія реєстрації та картографування дорожньо-транспортних пригод із використанням безпілотних літальних апаратів: монографія. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. 132 с.
3. Connect the remote controller to the DJI Phantom 4/3 Professional URL: <https://blog.analistsgroup.com>.
4. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 560 с.
5. Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних подій / упор. С. О. Шевцов. Харків: СПД-ФО Чельцов О. В., 2005. 308 с.
6. Колеснік І. І. Експертизи в розслідуванні злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. *Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 154–158.
7. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.
8. Юрчишин В. Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2006. 20 с.
9. Шепітько В. Ю. Призначення та проведення судових експертиз. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник. Харків: Право, 1998. 376 с.
10. Салтевський М. В. Криміналістика: навч.-довідковий посіб. Київ: НВТ «Правник», 1996. 159 с.
11. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. 380 с.

УДК.343.14

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.025>**Барабаш А.А.***молодший науковий співробітник**відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ПІД КУТОМ ЗОРУ ЯКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Постановка проблеми. Закріплення у вітчизняному законодавстві таких міжнародних стандартів судочинства як-то стандарту доказування «обґрунтована підозра» при ухваленні низки проміжних кримінальних процесуальних рішень, зумовила необхідність дослідження цієї категорії, оскільки наявність обґрунтованої підозри є необхідною для повідомлення особі про підозру, є підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У ч. 1 ст. 276 КПК України законодавець закріпив різні рівні «обґрунтованості» підозри для різних підстав повідомлення про підозру. Зокрема, повідомлення про підозру здійснюється у випадках: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Так, повідомлення про підозру здійснюється у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; 3) наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. З огляду на це рішення слідчого, прокурора, який необхідний для прийняття рішення про повідомлення особі про підозру залежно від підстав такого повідомлення, має прийматись відповідно до вироблених стандартів доказу-

вання, що вказує на актуальність теми дослідження.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є здійснення комплексного наукового аналізу стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом» під час прийняття рішення про пред'явлення повідомлення про підозру, при вирішенні слідчим суддею питання про обрання запобіжного заходу та продовження його строків.

Виклад основного матеріалу. Стандарти доказування, такі як «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом», є частиною як національної правової системи, так і у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) оперує цими поняттями. Зазначені стандарти стали частиною нашої системи права шляхом ратифікації Конвенції, яка передбачає можливість затримання особи в разі наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (п. с. §1 ст. 5 Конвенції), або шляхом імплементації норм доказового права іноземних країн до національного законодавства, що мало наслідком появу вимоги доведеності винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення поза розумним сумнівом (ст. 17 КПК України)

Аналіз чинного КПК України дає змогу стверджувати, що застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» в кри-

мінальному провадженні України передбачено при вирішенні питань про застосування заходів забезпечення (ст. 132 КПК, 173 КПК, 177 КПК, 185 КПК, 190 КПК, 194 КПК), так і пов'язаних з ними рішеннями, як-то: доставляння до органу досудового розслідування (ст. 210), повідомлення інших осіб про затримання (ст. 213) та під час здійснення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як моніторинг банківських рахунків (ст. 2691). Стандарт доказування «обґрунтована підозра» застосовний до вирішення питання про повідомлення особі про підозру, оскільки, відповідно до внесених до КПК України змін, до повноважень слідчого судді входить перегляд такого рішення слідчого, прокурора (п. 10 ч. 3 ст. 303) [1, с. 16].

Стандарт «поза розумним сумнівом» застосовується під час прийняття остаточного рішення у кримінальному процесі, у той же час стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні є багаторівневою категорією, зокрема, під час здійснення кримінального провадження «обґрунтована підозра» має збільшуватись за рівнем «обґрунтованості» припущення про вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Тобто «обґрунтованість» підозри під час здійснення кримінального провадження має збільшуватись, але самостійність характеру обґрунтованої підозри як стандарту доказування у кримінальному провадженні зменшується. І, навпаки, чим менша «обґрунтованість» підозри вимагається для прийняття рішення, тим більш самостійний характер обґрунтованої підозри як стандарту доказування у кримінальному провадженні.

Як зазначає О.В. Капліна, аналіз ч. 1 ст. 276 КПК України дозволяє поділити підстави повідомлення особі про підозру залежно від кількості доказів, які обґрунтовують підозру. Авторка виділяє два види: 1) випадки, коли слідчому та/ або прокурору вже відомо про факт вчинення кримінального правопорушення певною особою: зібрані достатні докази для підозри особи у вчиненні

кримінального правопорушення та/ або щодо особи необхідно обрати один з запобіжних заходів (п. 2, 3 ч. 1 ст. 276 КПК України); 2) випадки, коли доказів ще замало, знання слідчого чи прокурора на цьому етапі ще є невизначеними, неповними, уривчастими, а висновок про вчинення кримінального правопорушення певною особою можна зробити лише на підставі того, що вона затримана на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України) [2, с. 239–240].

Таким чином, рівень переконаності слідчого, прокурора, який необхідний для прийняття рішення про повідомлення особі про підозру залежно від підстав такого повідомлення, буде різним, з огляду на достатність інформації, яка перебуває в їхньому розпорядженні. Якщо особі повідомлено про підозру на підставі її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, то «обґрунтованість» підозри за такої підстави буде мінімальною, оскільки, як було зазначено вище, підозра у такому разі обґрунтовується лише фактом затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення. Що ж до рівня обґрунтованості підозри у випадку, коли слідчому, прокурору вже відомо про факт вчинення кримінального правопорушення певною особою і повідомлення про підозру здійснюється на підставі наявності достатніх докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення та/ або з підстави обрання щодо особи одного із запобіжних заходів, варто зауважити, що рівень переконаності, необхідний для такого повідомлення за відповідними підставами та відповідно до стандарту доказування «обґрунтована підозра» буде також різним [3, с. 239].

Загалом, І.В. Гловюк виокремлює такі риси та елементи, що характеризують стандарт доказування та становлять його розуміння: 1) варіативність стандарту доказування в залежності від сфери застосування та предмету роз-

гляду; 2) тісний взаємозв'язок стандарту доказування та тягаря доказування; 3) стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкту прийняття рішення (надалі – СПР), встановлюючи певний рівень (міру) доведеної для визнання певного факту як доведеного [4, с. 179].

Варіативність стандарту доказування передбачає його гнучкість та можливість застосування для ухвалень різних процесуальних рішень, де стандарт доказування «обґрунтованої підозри» є одним із його проявів. [1, с. 14].

Як стверджує В. В. Вапнярчук, сутність стандарту «поза розумними сумнівами» полягає в тому, що він не означає доказування без сумнівів. Такі сумніви можливі. Головне, щоб вони були розумними. Розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах і здоровому глузді, є наслідком справедливого та зваженого розгляду всіх належних і допустимих відомостей, а за браком останніх, є таким, що змушує особу втриматися від прийняття рішення в питаннях, які мають найбільш важливе значення [5, с. 157]. Таке твердження підтверджується й практикою ЄСПЛ, де Суд неодноразово зазначав, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» передбачає такі докази, що можуть бути зумовлені співіснуванням достатньо сильних, чітких та узгоджених між собою висновків або аналогічних неспростовних презумпцій факту.

В. В. Вапнярчук пропонує таке практичне вирішення проблеми дотримання стандарту «поза розумним сумнівом». На його думку, факт повинен уважатися доведеним поза розумним сумнівом, якщо такий сумнів на підставі зібраної доказової інформації, знань суб'єкта доказування, його професійного й життєвого досвіду може бути заперечений такою фразою: «звичайно, це можливо, але анітрохи не ймовірно» [5, с. 158].

Стандарт «обґрунтована підозра» у практиці ЄСПЛ розглядається в контексті прийняття рішень щодо обмеження права осіб на свободу та особисту недоторканність. Так, у

ст. 5 ЄКПЛ серед випадків допустимого обмеження свободи та особистої недоторканності зазначено: «законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення».

Так, у рішенні щодо справи «Нечипорук і Йонкало проти України» ЄСПЛ зазначив, що «обґрунтована підозра» передбачає наявність фактів або інформації, котрі могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити злочин. У рішенні щодо справи «Фокс, Кемпбел і Хартлі проти Сполученого Королівства» поняття «обґрунтованої підозри» не є тотожним поняттю «обґрунтоване обвинувачення» і на стадії арешту чи затримання особи не вимагається, щоб було достатньо доказів саме для висновку про винуватість особи в учиненні того чи іншого правопорушення. Обґрунтована підозра для попереднього ув'язнення у практиці ЄСПЛ – це існування фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача, що конкретна особа могла вчинити злочин. Однак тлумачення поняття «обґрунтована підозра» і висновок про те, що саме може розглядатися як така підозра, залежать від усіх обставин кримінального провадження (пункт 32) [6, с. 37–38].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадку наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

З огляду на практику ЄСПЛ можемо констатувати, що обґрунтованість підозри у момент затримання, а не у момент вчинення кримінального правопорушення, де наявність достатніх доказів є обов'язковою.

Погорецький М.І. вказує, що обґрунтованість підозри може встановлюватися тільки щодо діяння, яке підпадає під ознаки правопорушення за законом про кримінальну від-

повідальність. Обґрунтованість підозри не може встановлюватися *in abstracto* або ґрунтуватися на суб'єктивних припущеннях, а має підкріплюватися конкретними доказами в кримінальному провадженні. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» не передбачає, що уповноважені органи мають оперувати доказами, достатніми для пред'явлення обвинувачення чи ухвалення обвинувального вироку, що пов'язано з меншою мірою ймовірності, необхідною на ранніх етапах кримінального провадження для обмеження прав особи. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» має динамічний характер, тобто з плином часу така підозра в учиненні кримінального правопорушення не може бути самостійною підставою для продовжування обмеження прав особи, мають бути наведені відповідні й достатні підстави (ризик), підкріплені доказами. Навіть при прийнятті першого рішення про застосування стосовно особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою національні суди мають навести докази існування обґрунтованої підозри та відповідних ризиків кумулятивно [7].

Тобто, у випадку вирішення питання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження причетність особи до вчинення кримінального правопорушення не повинна мати категоричного висновку, а свідчити лише про її можливість. Слідчий суддя в жодному випадку не повинен встановлювати причетність особи поза розумним сумнівом, втім, обґрунтована підозра має підтверджуватися конкретними фактами та обставинами, що можуть переконати об'єктивного спостерігача, тобто непрофесіонала у сфері права, в існуванні зв'язку між діями особи та подією. Такі фактичні обставини повинні бути чіткими та зрозумілими і знайти своє відображення у відповідному рішенні компетентного органу [1, с. 19].

М. Є. Короткевич та П. В. Пушкар зазначають, що ЄСПЛ дотримується позиції про обов'язкове належне підтвердження обґрунтованої підозри для прийняття судового

рішення щодо обмеження права на свободу підозрюваного чи обвинуваченого. ЄСПЛ вважає, що надто широке тлумачення цього поняття знецінює гарантії, передбачені підпунктом «с» п. 1 ст. 5 Конвенції. Навіть рівень суспільної небезпеки та тяжкість злочину, у скоєнні якого підозрюється особа (наприклад, тероризм, причетність до організованої злочинності), не можуть слугувати виправданням позбавлення особи свободи без належного доведення наявності обґрунтованої підозри щодо цієї особи (наприклад, рішення ЄСПЛ від 16 жовтня 2001 р. у справі «О'Хара проти Сполученого Королівства», від 6 квітня 2000 р. у справі «Лабіта проти Італії»). При цьому недостатньо, аби правоохоронні органи «добросовісно підозрювали особу». Повинні бути надані принаймні деякі факти чи інформація на підтвердження того, що особа підозрюється в учиненні злочину обґрунтовано (рішення ЄСПЛ від 22 травня 2014 р. у справі «Ільгар Маммадов проти Азербайджану»; від 30 серпня 1990 р. у справі «Фокс, Кемпбел і Хартлі проти Сполученого Королівства»). Учені звертають увагу, що ЄСПЛ дійшов висновку, що стандарт підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції не передбачає обов'язку для правоохоронного органу мати достатньо доказів для пред'явлення особі обвинувачення в момент затримання або під час перебування її під вартою [6, с. 38].

Разом із тим, як влучно зазначають В.Т. Нор та М.І. Шевчук, «в розумінні ст. 177 КПК України факту вручення особі повідомлення про підозру недостатньо для того, щоб суд під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу дійшов висновку про наявність «обґрунтованої підозри» про вчинення підозрюваним кримінального правопорушення. ... Тому «обґрунтованість» підозри не може слідчим суддею встановлюватися ні через наявність долученого до клопотання про обрання запобіжного заходу письмового повідомлення про підозру, складеного стороною обвинувачення, ні через оцінку обґрунтованості даного повідомлення про підозру, як це, на

жаль, іноді трапляється на практиці... Тому слідчий суддя під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу повинен самостійно пересвідчитись в обґрунтованості підозри шляхом дослідження наданих сторонами кримінального провадження доказів вчинення особою кримінального правопорушення»[8, с. 178].

Отже, можемо констатувати, що на рівні доктрини визнано необхідність оцінки саме обґрунтованості підозри у контексті вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. ЄСПЛ не випадково підкреслює відмінність між стандартом доказування «обґрунтованої підозри» та «поза розумним сумнівом» (ч. 2 ст. 17 КПК України), оскільки затримання особи чи тримання під вартою не вимагає і не може вимагати такого ж ступеня доведеності причетності особи, що й для визнання його винним у вчиненні злочину[1, с. 17].

Поділяємо думку А. П. Бущенко, який зауважує, що «обґрунтована підозра» не залишається в незмінному вигляді протягом часу, оскільки залежить від інших обставин. Чим довше людину тримають під вартою, тим менше обставини, які зумовлювали обґрунтованість підозри спочатку, доводять її згодом. Це ж саме застосовується, навіть більшою мірою, щодо існування ризиків [9].

Якщо під час затримання, обрання запобіжного заходу особі було доведено «обґрунтовану підозру» щодо вчинення кримінального правопорушення, то з часом доведена «обґрунтована підозра» поступово втрачає значущість, «тане» та не може бути достатньою в подальшому провадженні. Викладене вище підтверджує, що «обґрунтована підозра» не є таким поняттям, яке під час кримінального провадження встановлене «раз і назавжди». Під час прийняття кожного рішення суд має оцінювати наявність «обґрунтованої підозри», зважаючи на конкретні обставини. При цьому значення обставин, які були встановлені попередньо, поступово стає недостатнім, до того ж одні й ті ж

обставини не можуть ураховуватися кожного разу як такі, що свідчать про «обґрунтовану підозру» [10, с. 70-71]..

Можемо констатувати, що встановлення стандарту «обґрунтована підозра» залежить від етапу здійснення досудового розслідування та від ступеня обмеження прав особи під час прийняття рішення.

Зокрема, В. В. Вапнярчук виділяє такі стандарти доказування: а) «на перший погляд» (або «за зовнішніми ознаками явищ», або «ймовірне припущення» тощо) – найбільш простий і найменш жорсткий; використовується, зокрема, для початку досудового розслідування; б) «вагоме переконання» (або «обґрунтоване припущення») – відповідно до нього вирішується питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема обрання запобіжних заходів; повідомлення про підозру; в) «поза розумними сумнівами» – використовується для ухвалення остаточних судових рішень у справах, у яких вирішується питання про винуватість чи невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення (відповідає такому законодавчо регламентованому суб'єктивному стандарту, як внутрішнє переконання)[5, с. 167–168].

Аналізуючи практику ЄСПЛ (справи «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» та «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства») можемо констатувати, що для здійснення повідомлення особі про підозру стандарт «достатніх підстав (доказів)» передбачає наявність доказів, які лише об'єктивно пов'язують підозрюваного з певним кримінальним правопорушенням (демонструють причетність до його вчинення) і є достатніми, щоб виправдати подальше розслідування для висунення обвинувачення або спростування такої підозри.

Рівень обґрунтованості, доведеності підозри (обвинувачення) має корелюватися зі ступенем обмеження прав і свобод підозрюваного, що є наслідком (можуть бути пов'язані) прийняття відповідного процесуаль-

ного рішення (вчинення процесуальної дії): чим більшим є втручання в права, свободи й законні інтереси людини, тим більшою має бути «вага» і «якість» доказів, якими обґрунтовується її причетність до скоєння відповідного кримінального правопорушення. До того ж стандарти доказування (переконання) поступово зростають з перебігом ефективного розслідування та потребують більш глибокого обґрунтування, що певною мірою узгоджується з об'єктивним розширенням можливостей сторони обвинувачення в цьому напрямку. Отже, рівень такого стандарту доказування і відповідно його перевірки слідчим суддею залежить від рівня обмеження прав, свобод та інтересів людини внаслідок повідомлення її про підозру та терміну здійснення досудового розслідування [11, с. 8].

Стандарт «достатніх підстав (доказів)» для мети повідомлення особі про підозру є нижчим, ніж стандарт «обґрунтованої підозри», адже останній згідно з пунктом 1 частини третьої статті 132 КПК України використовується для обґрунтування необхідності значно серйознішого обмеження прав, свобод і законних інтересів людини через, зокрема, застосування заходів забезпечення кримінального провадження та не зумовлює наділення підозрюваного додатковими правами [11, с. 9].

Вимога розумної підозри передбачає наявність доказів, які об'єктивно зв'язують підозрюваного з певним злочином, і вони не повинні бути достатніми, щоб забезпечити засудження, але мають бути достатніми, щоб виправдати подальше розслідування або висунення обвинувачення, відповідно обставини здійснення підозрюваним конкретних дій та

доведеність його вини потребують перевірки та оцінки в сукупності з іншими доказами в кримінальному провадженні під час подальшого досудового розслідування. Стандарт переконання «обґрунтована підозра» достатньо вимогливий, хоча значно слабший за стандарт «поза розумним сумнівом», який вимагається для кримінального засудження. Отже, на початковій стадії розслідування оцінка обґрунтованості підозри не повинна висувати до наданих доказів такі ж високі вимоги, як під час формулювання остаточного обвинувачення та обґрунтування засудження [11, с. 9–10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що «обґрунтована підозра» як стандарт доказування у кримінальному провадженні є багаторівневою категорією, і залежить від правового характеру рішення, яке необхідно прийняти під час кримінального провадження, ступеня обмеження прав особи під час прийняття рішення та етапу досудового розслідування. Здійснення повідомлення про підозру особі у вчиненні кримінального правопорушення передбачає досягнення стандарту доказування – «достатніх підстав (доказів)». Досягнення стандарту «обґрунтованої підозри» необхідно при застосуванні до особи заходів забезпечення кримінального провадження. Разом із цим, стандарт «обґрунтована підозра» наділений «динамічним» триваючим характером та оцінюється залежно від перебігу кримінального провадження. З часом стандарт доказування «обґрунтована підозра» стає вимогливішим та має підкріплюватися доведенням нових обставин і ризиків.

Анотація

Стаття присвячена аналізу теоретичних і практичних проблем здійснення та оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні, зокрема проблемних питань таких стандартів доказування як «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом». Проаналізовані підходи щодо особливостей застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час вирішення слідчим суддею питання про обрання запобіжного заходу. З'ясовано, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» передбачає такі докази, що можуть бути зумовлені співіснуванням достатньо сильних, чітких та узгоджених між собою висновків або аналогічних неспростовних

презумпції факту. Встановлено, що стандарт «поза розумним сумнівом» застосовується під час прийняття остаточного рішення у кримінальному процесі, у той же час стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні є багаторівневою категорією. З'ясовано, що у ч. 1 ст. 276 КПК України законодавець з огляду на різні підстави для повідомлення про підозру закріпив різні рівні «обґрунтованості» підозри. Визначено, що стандарт доказування «обґрунтована підозра» не передбачає, що уповноважені органи мають оперувати доказами, достатніми для пред'явлення обвинувачення чи ухвалення обвинувального вироку, що пов'язано з меншою мірою ймовірності, необхідною на ранніх етапах кримінального провадження для обмеження прав особи. З'ясовано, що стандарт «достатніх підстав (доказів)» для мети повідомлення особі про підозру є нижчим, ніж стандарт «обґрунтованої підозри». Встановлено, що «обґрунтованість» підозри не може слідчим суддею встановлюватися ні через наявність долученого до клопотання про обрання запобіжного заходу письмового повідомлення про підозру, складеного стороною обвинувачення, ні через оцінку обґрунтованості даного повідомлення про підозру. Зроблено висновок про те, що слідчий суддя під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу повинен самостійно пересвідчитись в обґрунтованості підозри шляхом дослідження наданих сторонами кримінального провадження доказів вчинення особою кримінального правопорушення.

Ключові слова: повідомлення про підозру, обґрунтована підозра, поза розумним сумнівом, стандарт доказування, запобіжні заходи.

Barabash A.A. Actual problems of the normative regulation of the procedure of appeal of the notification of suspicion from the point of view of the quality of the criminal procedural law

The article is devoted to the analysis of theoretical and practical problems of reporting suspicion in criminal proceedings, in particular problematic issues of such standards of proof as “reasonable suspicion” and “beyond a reasonable doubt”. The approaches to the specifics of the application of the standard of proof “reasonable suspicion” during the decision by the investigating judge on the selection of a preventive measure are analyzed. It was found that the standard of proof «beyond a reasonable doubt» provides for such evidence that can be determined by the coexistence of sufficiently strong, clear and mutually agreed conclusions or similar irrefutable presumptions of fact. It has been established that the «beyond a reasonable doubt» standard applies in making a final decision in criminal proceedings, while the «reasonable suspicion» standard of proof in criminal proceedings is a multi-tiered category. It was found that in part 1 of Art. 276 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the legislator, taking into account the various grounds for reporting a suspicion, established different levels of «reasonableness» of the suspicion. It was determined that the standard of proof «reasonable suspicion» does not provide that the authorized bodies should operate with evidence sufficient to present an accusation or pass a guilty verdict, which is associated with a lower degree of probability necessary at the early stages of criminal proceedings to limit the rights of a person. It has been found that the standard of «sufficient grounds (evidence)» for the purpose of notifying a person of suspicion is lower than the standard of «reasonable suspicion». It was established that the «reasonableness» of the suspicion cannot be established by the investigating judge either due to the presence of a written notice of suspicion, drawn up by the prosecution, attached to the request for the selection of a preventive measure, or due to an assessment of the reasonableness of this notice of suspicion. It was concluded that the investigating judge, during the consideration of the petition for the selection of a preventive measure, must independently verify the validity of the suspicion by examining the evidence provided by the parties to the criminal proceedings that the person committed a criminal offense.

Key words: notification of suspicion, reasonable suspicion, beyond a reasonable doubt, standard of proof, precautionary measures.

Список використаних джерел:

1. Гловюк І. В. А. С. Степаненко/ Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. №1 (20). С. 13-20.
2. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238 – 242.
3. Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 42. 2017. С. 238-241.
4. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 234 с.
5. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
6. Короткевич М. Є., Пушкар П. В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Верховного Суду України*. № 8 (180). 2015. С. 36–48.
7. Погорецький М. Міцкан О. «Обґрунтована підозра»: непізнаний феномен українського кримінального процесу. URL: https://zib.com.ua/ua/print/136819-yak_minimum_5_kriteriiv_obruntovanosti_pidozri_mae_vrahovuva.html
8. Нор В.Т., Шевчук М.І. Обґрунтована підозра як підстава для обрання запобіжного заходу та продовження його строків: практика європейського суду з прав людини та українські реалії. *Право і суспільство*. № 6 ч. 2. 2019. С. 173 - 187. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/6_2019/part_2/30.pdf
9. Бущенко А. П. Пригоди рішень ЄСПЛ у національних судах. *Закон і бізнес*. № 21 (1319). 2017. URL: https://zib.com.ua/ua/print/128887-prigodi_rishen_espl_u_nacionalnih_sudah.html
10. Городецька М.С. Застосування стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. № 2 (2) 2021. С. 67-74.
11. Огляд практики Вищого антикорупційного суду щодо розгляду та вирішення скарг на повідомлення про підозру за період з 05.09.2019 р. по 27.04.2020 р. 10 с. URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/VAKS/statistics/review_05.2020.pdf

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.026>

Кучер О.В.

*Голова Державної регуляторної служби України*ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-3742-2154>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ РОБОТОДАВЦЯ ЯК СУБ'ЄКТА НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

Постановка проблеми. Одним із важливих суб'єктів нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю є роботодавці. Їх контрольно-наглядові повноваження мають досить «звужений характер», адже спрямовані виключно на підпорядкований йому господарюючий суб'єкт та працівників, які здійснюють трудову діяльність у нього. Тож, роботодавець здійснює нагляд і контроль: по-перше, у власних інтересах, з метою забезпечення ефективного використання людських, матеріальних та фінансових ресурсів на його підприємстві, установі, організації; по-друге, з метою забезпечення та захисту законних прав, свобод та інтересів працівників. Зазначене в свою чергу обумовлює наявність у роботодавця особливого правового статусу як суб'єкта контролю за дотриманням законодавства про працю.

Стан дослідження. Правовий статус окремих суб'єктів нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю у своїх наукових працях досліджували: В.В. Бонтлаб, Н.М. Вапнярчук, Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, Є.Ю. Подорожній, С.Н. Прилипко, Н.М. Швець, О.М. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, вчені досить поверхневу увагу приділяли правовому статусу роботодавця саме як суб'єкта здійснення нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю.

Саме тому метою статті є: розкрити особливості правового статусу роботодавця, як суб'єкта нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм чинного законодавства роботодавцем в Україні вважається: а) власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання і фізичні особи, які використовують найману працю; б) власники розташованих в Україні іноземних підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародних), філій та представництв, які використовують працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1]. Незважаючи на наведене вище положення «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», в законодавстві нашої країни відсутнє єдине, узгоджене в усіх галузях законодавства поняття «роботодавець». У чинному КЗпП цей термін не вживається взагалі. В одних законодавчих актах роботодавцем визнається власник або уповноважений ним орган, в інших – підприємство, установа, організація. Є суперечності між Господарським і Цивільним кодексами України щодо тих організаційно-правових форм, у яких може здійснюватися господарювання, і юридичних осіб. Навіть у суміжних галузях – трудовому праві й праві соціального забезпечення це визначення відрізняється. У нормативно-правових актах є низка значних розбіжностей щодо визначення поняття «працівник», що своєю чергою свідчить про неналежне нормативне регулювання, а саме про відсутність впорядкування в нормативно-правовому матері-

алі [2]. Зазначене обумовлює велику кількість підходів науковців стосовно даного питання.

Так, до прикладу, З. Козак зазначає, що у чинному законодавстві поняття «роботодавець» розкривається через два цивілістичні поняття - «власник» та «фізична особа», які, на його слушну думку, не є однопорядковими. Перше з них характеризує особу, яка наділена правом володіння, користування та розпорядження майном. Друге поняття характеризує суб'єкта цивільних правовідносин через право- і дієдатність фізичної особи. Власником може бути як юридична, так і фізична особа. Але таке поняттєве нагромадження, справедливо вказує згаданий автор, провокує запитання: як бути в ситуації, коли фізична особа - власник підприємства, установи, організації - вступає у трудові та тісно пов'язані з ними відносини з працівником, але не з метою використання праці останнього на підприємстві, в установі, організації, а наймає його, наприклад, для виконання будь-якої домашньої роботи. Тоді ця фізична особа формально підпадає під дві категорії - «власника підприємства, установи, організації» і «фізичної особи». Але провідним у визначенні правового статусу суб'єкта трудових відносин є здійснення ним найму праці, а не його належність до згаданих вище категорій. Очевидно, що застосування поняттєвого апарату цивільного права для відображення особливостей трудових правовідносин призводить до таких алогічних висновків [3; 4].

Отже, виходячи із зазначеного вище, роботодавець – це фізична та/або юридична особа, яка володіє визначеною нормами чинного законодавства трудовою дієдатністю, та надає іншій фізичній особі роботу на основі укладення із нею трудового договору. Роботодавець, як суб'єкт трудового права володіє своїм, особливим правовим статусом. В даному контексті варто погодитись із точкою зору Є.Ю. Подорожнього. У своїх міркуваннях вчений дійшов до висновку, що «правовий статус роботодавця» – це визначене за допомогою засобів права його юри-

дичне становище у системі трудових і тісно пов'язаних із ними відносин, яке відображає коло суб'єктивних юридичних можливостей та обов'язків роботодавця як суб'єкта цих правовідносин. У свою чергу, права роботодавця, доводить науковець, – це визначене чинним національним законодавством, локальними актами та трудовими договорами коло його юридичних можливостей, якими він може скористатися (чи не скористатися) на власний розсуд, реалізуючи свою трудову правосуб'єктність [5, с.66]. Далі Є.Ю. Подорожній зазначає, що обов'язки роботодавця є закріпленими у законодавстві, локальними нормативно-правовими актами та трудовими договорами варіантами необхідної поведінки роботодавця (такої, що вимагається від нього) як сторони трудових правовідносин. Дослідження елементів правового статусу роботодавця, зокрема його прав та обов'язків, красномовно свідчать про те, що у трудових правовідносинах, незважаючи на те, що вони мають договірний характер, роботодавець виступає більш сильною стороною, оскільки характер їх прав надає їм відповідну владу над найманими працівниками, з якими він перебуває у трудових відносинах. Ця влада дозволяє роботодавцю безпосередньо організовувати та скеровувати процес використання трудових ресурсів, а також застосовувати відповідні заходи впливу до тих, найманих працівників, з якими він перебуває у трудових правовідносинах, які порушують встановлену дисципліну [5, с.66].

З огляду на зазначене вище, а також аналіз норм чинного законодавства, справедливим буде говорити про те, що контрольно-наглядові повноваження є важливою складовою правового статусу роботодавців. А відтак, контрольно-наглядова діяльність роботодавців спрямована на:

1) контроль і нагляд за дотриманням працівником правил внутрішнього розпорядку. Внутрішній трудовий розпорядок є порядком поведінки та взаємодії між працівниками і роботодавцем у процесі здійснення трудової

діяльності на конкретному підприємстві. Це фактично правопорядок усередині підприємства, «локальний» правопорядок. Тобто внутрішній трудовий розпорядок визначає організацію та порядок роботи, а також пов'язані з цим права та обов'язки роботодавця і працівників [6]. Внутрішній трудовий розпорядок включає: а) порядок взаємовідносин працівника та роботодавця, а також б) порядок взаємовідносин між працівниками в процесі праці. До елементів внутрішнього трудового розпорядку належать: а) основні трудові права та обов'язки працівників і роботодавця; б) режим робочого часу; в) порядок застосування заходів заохочення; г) порядок притягнення працівників до відповідальності [6]. О. Панасюк цілком слушно акцентує увагу на тому, що внутрішній трудовий розпорядок – це не тільки приватна зацікавленість роботодавця, а й об'єкт державного інтересу та впливу, що є причиною існування відповідних норм трудового права [7, с.103].

Варто відзначити, що внутрішній трудовий розпорядок та дисципліну праці не можна розглядати у відриві одне від одного. Без забезпечення належного порядку праці відсутня дисципліна праці і порушується сам процес колективної праці. Тому вимоги внутрішнього трудового розпорядку обов'язкові для всіх осіб, що перебувають у трудових відносинах, як для працівників, так і для роботодавців. Внутрішній трудовий розпорядок рівною мірою обов'язковий для штатних і позаштатних працівників, сумісників і тих, хто зайнятий неповний робочий тиждень або неповний робочий день. Сутність внутрішнього трудового розпорядку в тому і полягає, аби забезпечити необхідну організацію праці незалежно від умов її застосування, підпорядкувати діяльність людей у процесі праці неухильному дотриманню встановленого порядку праці [6]. А відтак, наступним напрямом контрольної та наглядової діяльності роботодавців є перевірка стану дотримання трудової дисципліни.

2) контроль та нагляд за трудовою дисципліною. Трудова дисципліна полягає в точ-

ному, неухильному й сумлінному виконанні кожним працівником покладених на нього трудових обов'язків. Для забезпечення трудової дисципліни зусилля мають докладати обидві сторони – найманий працівник і роботодавець. Власник або уповноважений ним орган повинен створити необхідні організаційні та економічні умови для нормальної високопродуктивної роботи, використовувати методи переконання, виховання, а також заохочення за сумлінну працю. Працівники повинні свідомо ставитись до праці, у трудових колективах створювати атмосферу нетерпимості до порушень трудової дисципліни, вимогливості до працівників, які не сумлінно виконують трудові обов'язки. А щодо окремих, несумлінних працівників, повинні застосовуватися заходи дисциплінарного і громадського впливу [8, с.258; 9]. Тож, трудова дисципліна спрямована на забезпечення єдності дій працівників трудового колективу, вона виступає необхідною умовою їх спільної праці. На сьогоднішній день зростання значення інституту трудової дисципліни зумовлено дією наступних чинників: а) ускладнення виробничих зв'язків на підприємствах, у галузях, в економіці в цілому під впливом науково-технічного прогресу, що вимагає підвищеної чіткості й точності в організації взаємодії всіх виробничих ланок; б) різке зростання ціни одиниці робочого часу, який може втрачатися внаслідок порушення трудової дисципліни, у зв'язку із залученням у виробничий процес величезної кількості високопродуктивних і дорогих знарядь праці; б) складність управління крупними комплексними виробничими, господарськими й соціальними системами, значна ціна можливих помилок і прорахунків, отже, потреба запобігати їм, забезпечення підконтрольності людині технічних, природних і соціальних процесів, що висуває на перший план у структурі професійних вимог свідому дисципліну праці, яка ґрунтується на широкому соціальному світогляді й високому інтелекті працівників; в) принципові зміни в системі господарського управління з пере-

ходом до ринкових відносин, що особливо гостро висуває вимоги відповідальності кожного трудівника за кінцеві результати своєї праці, її високу якість і абсолютну надійність [10, с.171].

Варто відзначити, що нагляд і контроль за дотриманням трудової дисципліни реалізується роботодавцем постійно в процесі функціонування підприємства, установи, організації та здійснення трудової діяльності його трудовим колективом. Його (нагляд і контроль) спрямовано на перевірку таких елементів дисципліни праці, як: сумлінність та ефективність здійснення трудової діяльності, а також точність та оперативність виконання завдань працівником; якість виготовленої продукції та/або надання певних послуг; стан дотримання техніки безпеки; збереження власності підприємства, установи, організації.

3) контроль та нагляд за правомірністю проведення страйку та процесом його здійснення. Взагалі, страйк - одна з форм розв'язання конфлікту між роботодавцем та працівниками, проте це не єдиний засіб боротися з невиконанням роботодавцем вимог трудового та соціального законодавства. Завжди доцільно вирішувати конфліктну ситуацію цивілізованим шляхом - за столом переговорів, із залученням посередників, арбітрів [11]. З правової точки зору, право на страйк спрямоване на: 1) розвиток, ефективність та дієвість права на працю та інших тісно пов'язаних із ним трудових прав; 2) попередження правопорушень у сфері праці; 3) попередження виникнення трудових спорів (конфліктів); 4) формування якісного соціального діалогу між роботодавцем та працівниками у сфері праці; 5) захист права на працю та інших тісно пов'язаних із ним трудових прав; 6) розвиток новітнього трудового законодавства, яке б було спрямоване на попередження виникнення трудових спорів (конфліктів) тощо. Особливо важливим право на страйк видається в умовах трансформаційних процесів у суспільстві та державі у сфері праці. До того ж, їх значна частина є деструктивними.

Повною мірою це стосується ринку праці, який перебуває у системній кризі, що викликано кризою професійної освіти та науки, відсутністю мотивації, належних умов праці, посиленою зовнішньою трудовою міграцією тощо [12].

Так, відповідно до «Правил поведінки найманих працівників, органів профспілки, іншого уповноваженого ними органу, власника або уповноваженого ним органу (представника), органу (особи), що очолює страйк, під час страйку», під час страйку власник або уповноважений ним орган має право [13]: отримати від органу (особи), що очолює страйк, письмове повідомлення про прийняття найманими працівниками рішення про оголошення страйку; отримати від органу (особи), що очолює страйк, інформацію та матеріали про причини прийняття найманими працівниками рішення про оголошення страйку; при наявності визначених чинним законодавством підстав заборонити перебування страйкуючих на території підприємства, установи, організації або проведення акцій протесту під час страйку; отримувати роз'яснення та консультації від НСПП; вимагати від органу (особи), що очолює страйк, та від страйкуючих додержання законності та громадського порядку; у разі місцеперебування страйкуючих на території підприємства, установи, організації вимагати від органу (особи), що очолює страйк, а також від страйкуючих дотримання Правил внутрішнього трудового розпорядку, дотримання права на нормальні умови праці тих, хто не бере участі у страйку, недопущення дій, які б перешкождали життєдіяльності підприємства, збереженню майна; ініціювати проведення примирних процедур та брати участь в їх роботі; підписувати угоду про вирішення колективного трудового спору (конфлікту) [13].

4) нагляд і контроль у сфері охорони праці. Відповідно до Статті 160 КЗпП України, постійний контроль за додержанням працівниками вимог нормативних актів про охорону праці покладається на роботодавця. Більш

детально вказані положення закріплено у Законі України «Про охорону праці», відповідно до якого роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. З цією метою роботодавець забезпечує функціонування системи управління охороною праці, а саме [14]: створює відповідні служби і призначає посадових осіб, які забезпечують вирішення конкретних питань охорони праці, затверджує інструкції про їх обов'язки, права та відповідальність за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх додержання; здійснює контроль за додержанням працівником технологічних процесів, правил поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, використанням засобів колективного та індивідуального захисту, виконанням робіт відповідно до вимог з охорони праці; організовує проведення аудиту охорони праці, лабораторних досліджень умов праці, оцінку технічного стану виробничого обладнання та устаткування, атестацій робочих місць на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці в порядку і строки, що визначаються законодавством, та за їх підсумками вживає заходів до усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я виробничих факторів; вживає термінових заходів для допомоги потерпілим, залучає за необхідності професійні аварійно-рятувальні формування у разі виникнення на підприємстві аварій та нещасних випадків [14].

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що одним із важливих суб'єктів нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю є роботодавці. Їх контрольно-наглядові повноваження мають досить «звужений характер», адже спрямовані виключно на підпорядкований йому господарюючий суб'єкт та працівників, які здійснюють трудову діяльність у нього. Тож, роботодавець здійснює нагляд і контроль: по-перше, у власних інтересах, з метою забезпечення ефективного використання людських, матеріальних та фінансових ресурсів на його підприємстві, установі, організації; по-друге, з метою забезпечення та захисту законних прав,

Висновок. Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід відзначити, що роботодавці є особливим суб'єктом здійснення нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства. Специфіка їх правового статусу обумовлюється: по-перше, набором прав та обов'язків які покладаються на роботодавця, як суб'єкта нагляду і контролю; по-друге, компетенція роботодавця обмежується виключно межами функціонування їх суб'єкта господарювання та його трудовим колективом; по-третє, як суб'єкти нагляду і контролю, роботодавці мають можливість більш оперативно перевіряти стан дотримання норм чинного законодавства підконтрольним об'єктом, а відповідно і реагувати на будь-які правопорушення шляхом застосування інструментів та засобів дисциплінарного характеру.

Разом із тим, вважаємо за необхідне відзначити, що на сьогоднішній день законодавець досить поверхнево підходить до визначення правового статусу роботодавця, зокрема як суб'єкта нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства. Відповідні положення дуже розмито визначені у діючому КЗпП та Законі України «Про охорону праці». Саме тому, ми переконані, що у майбутньому Трудовому Кодексі законодавцю варто окремо виділити та розкрити повноваження роботодавця саме як суб'єкта здійснення нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства. Зазначене, на нашу думку, зробить їх діяльність у відповідному напрямку більш змістовною та цілеспрямованою, а також дозволить додатково захистити законні права, свободи та інтереси ключових суб'єктів трудових правовідносин.

свобод та інтересів працівників. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття «роботодавець». Виокремлено особливості правового статусу роботодавця як суб'єкта нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. Зроблено висновок, що роботодавці є особливим суб'єктом здійснення нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства. Специфіка їх правового статусу обумовлюється: по-перше, набором прав та обов'язків які покладаються на роботодавця, як суб'єкта нагляду і контролю; по-друге, компетенція роботодавця обмежується виключно межами функціонування їх суб'єкта господарювання та його трудовим колективом; по-третє, як суб'єкти нагляду і контролю, роботодавці мають можливість більш оперативно перевіряти стан дотримання норм чинного законодавства підконтрольним об'єктом, а відповідно і реагувати на будь-які правопорушення шляхом застосування інструментів та засобів дисциплінарного характеру. На сьогоднішній день законодавець досить поверхнево підходить до визначення правового статусу роботодавця, зокрема як суб'єкта нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства. Відповідні положення дуже розмито визначені у діючому КЗпП та Законі України «Про охорону праці». Саме тому, ми переконані, що у майбутньому Трудовому Кодексі законодавцю варто окремо виділити та розкрити повноваження роботодавця саме як суб'єкта здійснення нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства. Зазначене, на нашу думку, зробить їх діяльність у відповідному напрямку більш змістовною та цілеспрямованою, а також дозволить додатково захистити законні права, свободи та інтереси ключових суб'єктів трудових правовідносин.

Ключові слова: правовий статус, роботодавець, нагляд, контроль, трудове законодавство, праця, трудове право.

Kucher O.V. Peculiarities of the legal status of the employer as a subject of supervision and control over compliance with labor legislation

The relevance of the article lies in the fact that employers are one of the important subjects of supervision and control over compliance with labor legislation. Their control and supervisory powers have a rather “narrowed nature”, because they are directed exclusively at the economic entity subordinate to it and the employees who perform labor activities for it. Therefore, the employer carries out supervision and control: first, in his own interests, in order to ensure the effective use of human, material and financial resources at his enterprise, institution, organization; secondly, in order to ensure and protect the legal rights, freedoms and interests of employees. In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the author’s definition of the concept of “employer” is proposed. Peculiarities of the legal status of the employer as a subject of supervision and control over compliance with labor legislation are highlighted. It was concluded that employers are a special subject of supervision and control over compliance with labor legislation. The specifics of their legal status are determined by: firstly, a set of rights and obligations that rest on the employer as a subject of supervision and control; secondly, the competence of the employer is limited exclusively to the boundaries of the functioning of their business entity and its workforce; thirdly, as subjects of supervision and control, employers have the opportunity to more quickly check the state of compliance with the norms of the current legislation by the controlled object, and accordingly to respond to any violations by using tools and means of a disciplinary nature. To date, the legislator has a rather superficial approach to determining the legal status of the employer, in particular as a subject of supervision and control over compliance with labor legislation. The relevant provisions are very vaguely defined in the current Labor Code and the Law of Ukraine “On Labor Protection”. That is why we are convinced that in the future Labor Code, the legislator should separately highlight

and disclose the authority of the employer precisely as a subject of supervision and control over compliance with labor legislation. This, in our opinion, will make their activities in the relevant direction more meaningful and purposeful, as well as allow additional protection of the legal rights, freedoms and interests of key subjects of labor relations.

Key words: legal status, employer, supervision, control, labor legislation, work, labor law.

Список використаних джерел:

1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14.01.1998 № 16/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр/conv#Text>
2. Соцький А. Загальна характеристика суб'єктів індивідуальних трудових правовідносин. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С.109-116.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/conv#Text>
4. Шамшина І.І. Поняття «роботодавець» як правова категорія: проблемні питання. [Електронне видення] «Правова держава». Вип.21. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36847/32-Shamshina.pdf?sequence=1>
5. Подорожній, Є. Ю. Поняття правового статусу роботодавця як суб'єкта юридичної відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 63-68. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-63-68.
6. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. Х.: Право, 2012. 496 с.
7. Панасюк О. Про “внутрішній трудовий розпорядок” як категорію трудового права. *Право України*. 2005. № 4. С.103.
8. Гончарова Г.С. Трудовое право Украины в вопросах и ответах: Учебно-справочное пособие. Изд-е 4-е, перераб. и доп. / Под ред. В.В. Жернакова / Гончарова Г.С., Жернаков В.В., Прилипко С.Н. Х.: Одиссей, 2005. 592 с.
9. Біліченко О. С. Дисциплінарна політика та інструменти її реалізації у трудовому колективі. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2014. Вип. 3(1). С. 61-72.
10. Вапнярчук, Н. М. До питання щодо дисциплінарної відповідальності державних службовців. Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (27-31 січ. 2009 р., м. Косів Івано-Франк. обл.), Вип. 10. К. : Вид-во Європ. ун-ту / редкол.: Ю. С. Шемшученко, ін. та, 2009. С. 279-280.
11. Швець Н. М. Право на страйк: особливості застосування та обмеження. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 30-37.
12. Бонтлаб В.В. Конституційне право на страйк: науково-теоретичний аспект. *Публічне право*. № 3 (31) (2018) URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/31/9.pdf>
13. Про затвердження Правил поведінки найманих працівників, органів профспілки, іншого уповноваженого ними органу, власника або уповноваженого ним органу (представника), органу (особи), що очолює страйк, під час страйку / Наказ Національної служби посередництва і примирення 28.04.2004 № 66 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0066299-04/conv#Text>
14. Про охорону праці / Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/conv#Text>

УДК 342.924:351.86

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.027>

Лорткіпанідзе Г.Г.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ІНСТРУМЕНТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Сучасний світ стикається з низкою викликів і загроз, які ставлять під загрозу глобальний мир. Обов'язково слід звернутися до абсолютного стрімкого зростання рівня кіберзлочинності і кібератак на урядові та приватні інфраструктури, що створює загрозу для інформаційного простору. Україна, як незалежна країна, не є винятком і теж стикається з різноманітними загрозами, включаючи військову агресію, кіберзлочинність, інформаційну війну, економічний тиск тощо.

Дослідження організаційних інструментів в контексті національної безпеки важливо для розуміння, як наша країна може ефективно реагувати на ці загрози та сформувані більш ефективну систему захисту національної безпеки не лише у фізичному, а також у інформаційному просторі.

Огляд останніх досліджень. Питання правового та організаційного впливу адміністративного права на сектор національної безпеки в Україні розкривали в своїх наукових працях такі вчені як В. Абалкін, В. Авер'янов, В. Андрійчук, В. Антонов, О. Бандурка, В. Башук, Г. Білак, Ю. Ващенко, Р. Дацків, П. Дмитрук, О. Дудченко, А. Ілларионов, Ю. Ковбасюк, В. Ліпкан, Д. Лук'янов, В. Нижник, В. Пашинський, С. Погребняк, М. Сергієнко, О. Скаун, В. Смородинський, С. Чумаченко та інші.

Проте, враховуючи сучасні загрози на національну безпеку України, наукові дослідження щодо покращення ефективності адміністративного механізму забезпечення національної безпеки є вагомими та своєчасними.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного управління національної безпеки, позицій вчених та нормативно-правового базису, розкрити поняття та види організаційних інструментів у сфері забезпечення національної безпеки України.

Виклад основних положень. Деякі вчені трактують організаційні інструменти як здійснення матеріально-технічних операцій. Під здійсненням матеріально-технічних операцій мається на увазі забезпечення публічною адміністрацією збирання, зберігання й оброблення інформації, використання технічних засобів, створення матеріально-технічних умов праці тощо. Вони в системі форм адміністративного діяльності суб'єктів публічної адміністрації виконують допоміжну роль [2, с. 224–225; 3, с. 230].

У спеціальній літературі залежно від призначення та засобів виконання виокремлюють такі матеріально-технічні операції: діловодські (операції, пов'язані з виготовленням документів органами управління, яким притаманний технічний характер, – листування, передрук, розмноження тощо); безпосереднє виконання приписів правових актів, якщо воно має матеріальний (технічний) характер (операції про передання засобів або майна, видання виконавчих документів, проведення конфіскації, оплатного вилучення і т. ін.); реєстраційні, що мають самостійне значення (реєстрація фактів і подій у сфері управління); статистичні (збирання та оброблення статистичної інформації відповідно до встановлених правил); інформаційно-довідкові (складання та опрацювання доповідних запи-

сок, довідок за результатами перевірок, підготовка довідників і довідок про роботу органів управління, надання відповідних роз'яснень і консультацій на підставі інформаційних матеріалів); щодо систематизації матеріалів, зокрема правових актів (створення комплексних інформаційно-аналітичних систем для державних потреб); інформаційно-технологічні (упровадження інформаційних технологій у різних ланках державного управління) [2, с. 224–225; 3, с. 230].

На наш погляд, у зв'язку з відсутністю трактувань, можна сформулювати, що організаційні інструменти у сфері забезпечення національної безпеки України – це інструментарій системи управління та адміністрування у сфері національної безпеки, що включає комбінацію форм, заходів, дій, процедур та ресурсів, спрямованих на забезпечення організаційного функціонування системи забезпечення національної безпеки. Організаційні інструменти у сфері забезпечення національної безпеки України можуть бути правового, організаційного, військового, правоохоронного, розвідувального, кібернетичного, інформаційного, технічного, економічного та соціального характеру, що обумовлено для всебічного сприяння національного та глобального об'єднанню щодо підтримки демократичних цінностей, стабільності та миру в суспільстві.

Одним із організаційних інструментів у сфері забезпечення національної безпеки є комплексний огляд сектору безпеки і оборони, що проводиться за рішенням Ради національної безпеки і оборони України, яке вводиться в дію указом Президента України. Комплексний огляд сектору безпеки і оборони включає проведення: оборонного огляду, огляду громадської безпеки та цивільного захисту, огляду оборонно-промислового комплексу, огляду розвідувальних органів України, огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом, огляду стану кіберзахисту державних інформаційних ресурсів та критичної інформаційної інфраструктури.

У разі необхідності Радою національної безпеки і оборони України може бути прийнято рішення про проведення окремих оглядів, що включені до комплексного огляду сектору безпеки і оборони, яке вводиться в дію указом Президента України. Проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони здійснюється відповідно до Стратегії національної безпеки України та інших документів довгострокового планування. Науково-методичне забезпечення проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони здійснює Національний інститут стратегічних досліджень. Кабінет Міністрів України визначає порядок проведення: 1) оборонного огляду - Міністерством оборони України; 2) огляду громадської безпеки та цивільного захисту - Міністерством внутрішніх справ України; 3) огляду оборонно-промислового комплексу - центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику; 4) огляду стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, - Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України. Кабінет Міністрів України організовує, контролює та попередньо схвалює результати проведення зазначених оглядів. Порядок проведення огляду розвідувальних органів України визначається Президентом України. Порядок проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом визначається Президентом України. Організація та контроль проведення такого огляду здійснюється Службою безпеки України. За результатами оглядів формується перспективна модель сектору безпеки і оборони шляхом послідовного нарощування спроможностей його складових до виконання завдань за призначенням та формування на цій основі боездатних, мобільних, підготовлених на належному рівні, всебічно забезпечених сил безпеки і сил оборони, здатних захистити національні інтереси України та брати

активну участь у міжнародних заходах із підтримання миру і безпеки. Основними критеріями для зміни чисельності складових сектору безпеки і оборони є зміни безпекового середовища та реальні економічні і фінансові можливості держави [1].

Також як організаційний інструмент можна виділити міжнародне співробітництво з питань національної безпеки, що є однією з форм реалізації державної політики у сфері національної безпеки і спрямовується на захист національних інтересів України. Засади міжнародного військово-технічного співробітництва визначаються законодавством України. Міжнародне співробітництво з питань національної безпеки здійснюється під загальним керівництвом Президента України [1].

Одним із інструментів можна виділи координацію у сферах національної безпеки і оборони, що здійснює Рада національної безпеки і оборони України відповідно до статті 107 Конституції України та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України». В умовах воєнного або надзвичайного стану, в особливий період, а також у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, Рада національної безпеки і оборони України координує діяльність органів виконавчої влади, розглядає пропозиції щодо застосування відповідно до закону спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів. У випадках, передбачених законом, Рада національної безпеки і оборони України подає на розгляд Президенту України пропозиції щодо утворення

вищого колегіального стратегічного органу воєнного керівництва обороною держави в особливий період. Пропозиції про утворення цього органу та його персональний склад затверджуються рішенням Ради національної безпеки і оборони України та вводяться в дію Указом Президента України [1].

Загалом, особливістю організаційних інструментів у сфері забезпечення національної безпеки України є мультисекторна різноманітність, багатоплановість та багатоскладовість. Такі інструменти можуть носити обов'язковий та необов'язковий характер. Їх основною метою є саме допомога в організації функціонування системи забезпечення національної безпеки.

До організаційних інструментів у сфері забезпечення національної безпеки України відносяться:

- комплексний огляд сектору безпеки і оборони;
- міжнародне співробітництво;
- внутрішня координація та співпраця;
- формування, функціонування та підтримка інформаційних мереж, програм, сервісів, реєстрів;
- навчальні програм, тренінги, курси тощо;
- спільні наради, семінари;
- наукові дослідження та експертизи у сфері національної безпеки;
- обмін інформацією;
- інструменти сертифікації, стандартизації, паспортизації тощо;
- залучення спеціалістів та фахівців, підвищення їх кваліфікації.

Анотація

У статті визначено, що організаційні інструменти у сфері забезпечення національної безпеки України – це інструментарій системи управління та адміністрування у сфері національної безпеки, що включає комбінацію форм, заходів, дій, процедур та ресурсів, спрямованих на забезпечення організаційного функціонування системи забезпечення національної безпеки. Організаційні інструменти у сфері забезпечення національної безпеки України можуть бути правового, організаційного, військового, правоохоронного, розвідувального, кібернетичного, інформаційного, технічного, економічного та соціального характеру, що обумовлено для всебічного сприяння національного та глобального об'єднанню щодо підтримки демократичних цінностей, стабільності та миру в суспільстві.

Визначено, що особливістю організаційних інструментів у сфері забезпечення національної безпеки України є мультисекторна різноманітність, багатоплановість та багатоскладовість. Такі інструменти можуть носити обов'язковий та необов'язковий характер. Їх основною метою є саме допомога в організації функціонування системи забезпечення національної безпеки України віднесено: – комплексний огляд сектору безпеки і оборони; – міжнародне співробітництво; – внутрішня координація та співпраця; – формування, функціонування та підтримка інформаційних мереж, програм, сервісів, реєстрів; – навчальні програм, тренінги, курси тощо; – спільні наради, семінари; – наукові дослідження та експертизи у сфері національної безпеки; – обмін інформацією; – інструменти сертифікації, стандартизації, паспортизації тощо; – залучення спеціалістів та фахівців, підвищення їх кваліфікації.

Ключові слова: адміністративні акти, адміністративні договори, адміністративно-правові інструменти, державна політика, державне управління, національна безпека, національні інтереси, організаційні інструменти, правовий режим, процедури, суб'єкт.

Lortkipanidze G.G. The concept and types of organizational instruments in ensuring the national security of Ukraine

The article defines that organizational tools in the field of national security of Ukraine are the toolkit of the system of management and administration in the field of national security, which includes a combination of forms, measures, actions, procedures and resources aimed at ensuring the organizational functioning of the system of national security. Organizational tools in the field of ensuring the national security of Ukraine can be of a legal, organizational, military, law enforcement, intelligence, cyber, informational, technical, economic and social nature, which is determined to comprehensively promote national and global unity in support of democratic values, stability and peace in society.

It was determined that a feature of the organizational tools in the field of ensuring the national security of Ukraine is multi-sectoral diversity, multi-planning and multi-complexity. Such instruments can be mandatory or optional. Their main goal is precisely to help organize the functioning of the national security system. Organizational tools in the field of ensuring the national security of Ukraine include: – a comprehensive review of the security and defense sector; – international cooperation; – internal coordination and cooperation; – formation, functioning and support of information networks, programs, services, registries; – educational programs, trainings, courses, etc.; – joint meetings, seminars; – scientific research and expertise in the field of national security; – information exchange; – tools for certification, standardization, passporting, etc.; – involvement of specialists and specialists, improvement of their qualifications.

Key words: administrative acts, administrative contracts, administrative and legal instruments, state policy, state administration, national security, national interests, organizational instruments, legal regime, procedures, subject.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та ін.; за ред. В. Галуцька та О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 592 с.
3. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 544 с.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2021.14.028>

Чечетт С.В.

аспірант кафедри фінансового права,
Університету державної фіскальної служби України
ORCID ID: 0009-0001-5524-9116

ФІНАНСОВІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Мета статті полягає у дослідженні сутності, змісту та особливостей категорії «фінансове правопорушення» в контексті вивчення правової доктрини та практики застосування, дослідження основних проблемних аспектів понятійного апарату.

Постановка проблеми. У доктрині фінансового права, наразі спостерігається досить підвищений інтерес до проблематики теоретичних підходів щодо вивчення категорії «відповідальність» до суб'єктів фінансових правовідносин. Переформатування системи фінансово-правового регулювання і відповідний стрімкий розвиток фінансового законодавства протягом останніх п'яти років, поглиблено сприяли відповідному формуванню досить значної кількості законодавчих ініціатив, в яких розкривається проблематика відповідальності за порушення у фінансовій сфері, питання санкцій і їх процесуальний порядок застосування за порушення фінансових норм. Аналіз нормативного масиву дає підстави для аргументації думки про те, що це і нормативно-правові акти, і підзаконні та локальні акти. Найбільш широко застосованими є Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) [1] та Кодекс про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) [2], які містять статті щодо відповідальності за порушення фінансового законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі проблеми юридичної відповідальності досліджували такі відомі вчені, Л. К. Воронова, С. Н. Братусь, О. П. Орлюк, М. П. Кучерявенко, Ю. О. Ровин-

ський, Н. В. Туркіна, Н. І. Хімічева, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванський, В. П. Нагребельний та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою демократичної, соціальної та правової держави є її ефективна правова система. У сфері державних фінансів правотворча діяльність повинна ґрунтуватися на конституційних принципах верховенства права, соціальної орієнтації ринкових відносин, ефективного правового регулювання, оскільки саме сфера публічних фінансів є тим базисом, на якому надбудовуються всі складові економічної безпеки держави. Зміцнення законності в Україні та забезпечення верховенства права у всіх сферах суспільного життя залишається пріоритетним напрямком державного будівництва. А це передбачає поглиблення як відповідальності держави за виконання своїх обов'язків перед людиною, так і відповідальності кожної особи перед державою та суспільством [3].

Фактичною підставою, на основі якої настає юридична відповідальність суб'єктів фінансового права, є факт скоєння неправомірної поведінки – правопорушення [3].

Як зазначає М.П. Кучерявенко : «кожне правопорушення конкретне, оскільки його чинить конкретний індивідуальний або колективний суб'єкт фінансового права у певний час, у певному місці. Воно характеризується конкретно визначеними ознаками, що виражають єдність формальних (зовнішніх) і матеріальних (внутрішніх), об'єктивних і суб'єктивних ознак» [3].

До них належать:

1. Суспільна шкідливість діяння об'єктивна властивість неправомірного діяння, що спричиняє шкідливі наслідки чи загрожує спричиненням і яких наслідків об'єктам фінансово-правової охорони. Особливою формою суспільної шкідливості є суспільна небезпечність для характеристики злочинів [3].

2. Протиправність діяння означає, що воно скоєне суб'єктом фінансового права всупереч нормам права і являє собою:

а) порушення заборон, зазначених у законах, підзаконних нормативних актах;

б) невиконання обов'язків, що випливають із нормативно-правового акта, акта застосування права або договору, укладеного на підставі закону [3].

3. На його думку: «вина суб'єкта, що скоїв протиправні діяння. Правопорушенням визнається лише винне діяння, тобто діяння, яке виражає негативне внутрішнє ставлення правопорушника – суб'єкта фінансового права до фінансових інтересів держави, органів місцевого самоврядування, завдає своєю дією (або бездіяльністю) шкоду суспільству, держані. Під виною розуміють наявність відповідного психічного ставлення (свідомості та волі) до вчиненого діяння (дії або бездіяльності) і його наслідків у того, хто його скоїв. Це ставлення може мати вияв у формі умислу чи необережності» [3].

4. Підтримуючи М.П. Кучерявенка в погляді про те, що «юридична відповідальність передбачається лише за діяння, а не за думки, світогляд, особисті якості. Зовнішнім виявом такого діяння є дія (наприклад, подання недостовірних звітів та інформації про виконання бюджету) або бездіяльність суб'єкта фінансового права Деліктоздатність суб'єкта. Правопорушенням визнається протиправне діяння, яке скоїв деліктоздатний суб'єкт фінансового права – суб'єкт, якого відповідно до законодавства може бути притягнуто до юридичної відповідальності за конкретне правопорушення» [3].

5. Караність – за протиправні діяння держава карає право порушника – суб'єкта фінансового права, застосовуючи до нього заходи державного примусу у вигляді позбавлень особистого, організаційного та матеріального характеру [3].

Отже, «діяння суб'єкта фінансового права є правопорушенням тільки у тому разі, якщо за нього законодавством встановлена юридична відповідальність. Караність діяння означає, що той, хто скоїв протиправне діяння, повинен понести покарання відповідно до законодавства шляхом застосування заходів державного примусу» [3].

Більшість науковців у сфері фінансового права визначають «фінансове правопорушення, як правопорушення, що скоюють суб'єкти фінансового права, це суспільно-шкідливе, винне, протиправне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта фінансового права, що порушує врегульований правовими нормами порядок формування, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів держави, органів місцевого самоврядування, за яке законодавством встановлено юридичну відповідальність» [4].

Це зовнішньо об'єктивований акт, який виражається і усвідомлюється як ставлення суб'єкта фінансового права до реальної дійсності, інших суб'єктів держави, суспільства [4].

У кожному складі правопорушення виділяють його елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону [4].

Об'єкт правопорушення, яке скоюють суб'єкти фінансового права – суспільні відносини, на які спрямована протиправна та суспільно шкідлива поведінка його суб'єкта та які охороняються нормами права. Правопорушення суб'єктів фінансового права спрямовані на фінансові правовідносини, тобто суспільні відносини, які виникають з приводу мобілізації, розподілу та використання фондів коштів, Їх об'єктом виступають фінансові інтереси держави, органів місцевого самоврядування, які

охоплюють процес формування (мобілізації), розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів [4].

Під безпосереднім об'єктом правопорушення розуміють конкретні суспільні відносини, які охороняються нормами права і забезпечуються заходами юридичної відповідальності та яким заподіюється шкода протиправними діями, що підпадає під ознаки конкретного складу правопорушення суб'єкта фінансового права [5, с. 45].

До них належать:

- правила ведення касових операцій;
- правила сплати митних платежів;
- правила взяття на податковий облік;
- правила обліку доходів, витрат об'єктів оподаткування;
- правила нарахування податку тощо [5, с. 45].

Об'єктивна сторона правопорушення є зовнішньою стороною суспільно шкідливого діяння (дії чи бездіяльності) суб'єкта права, яке посягає на об'єкт – суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу та використання фондів коштів, що охороняються нормами права, заподіює чи створює загрозу заподіяння йому шкоди [5].

Обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони правопорушення є: діяння (дія чи бездіяльність), суспільно шкідливі наслідки і причинний зв'язок між діянням і шкідливими наслідками. Діяння – конкретний свідомий і вольовий акт суспільно шкідливої поведінки суб'єкта фінансового права у формі дії чи бездіяльності, якими завдано чи могло б бути завдано шкоди суспільству, державі, органам місцевого самоврядування, громадянам. Без нього не може бути скоєне жодне правопорушення такого суб'єкта, тобто діяння виступає підставою застосування юридичної відповідальності до суб'єкта фінансового права. Ознаками діяння є: суспільна шкідливість, протиправність [5].

Формами суспільно шкідливого діяння є:

- а) дія активна, свідомо, суспільно шкідлива, протиправна поведінка суб'єкта фінан-

сового права, наприклад, нецільове використання бюджетних коштів, порушення правил заповнення податкових декларацій, порушення правил ведення касових операцій, приховування (заниження) об'єкта оподаткування тощо;

б) *бездіяльність* – пасивна форма поведінки суб'єкта фінансового права, свідоме утримання від дій, які він був зобов'язаний або міг вчинити за даних конкретних обставин, внаслідок чого сталося заподіяння (або загроза заподіяння) шкоди суспільним відносинам у сфері мобілізації, розподілу та використання фондів коштів (наприклад, неподання (несвоєчасне подання) податковим органам податкових декларацій, інших документів, необхідних для обчислення податку, не оприбуткування (неповне оприбуткування) готівки у касах тощо) [5].

Суспільно шкідливі наслідки або вказуються у правовій нормі, або випливають з її змісту, якою визначається конкретний склад правопорушення суб'єкта фінансового права (матеріальний склад правопорушення), або не вказуються (формальний склад злочину). Як правило, протиправні діяння суб'єктів фінансового права:

а) завдають матеріальної шкоди, у результаті чого бюджети чи державні цільові фонди не до отримують доходи;

б) спричиняють дезорганізацію в існуючий порядок мобілізації, розподілу та використання державних і місцевих фондів коштів [5, с.56].

Для застосування юридичної відповідальності до суб'єктів фінансового права у деяких випадках необхідно встановити причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) та його шкідливим наслідком (наприклад, дії щодо порушення платником податків терміну подання відомостей про відкриття (закриття) рахунку у банку утворюють склад податкового правопорушення, якщо ці дії будуть мати результат - несплату податків) [5].

Місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби скоєння правопорушення суб'єктами

фінансового права можуть бути обов'язковими ознаками, якщо їх включено до конкретного складу правопорушення (наприклад, обов'язковою ознакою правопорушення, передбаченого ст. 208 Кримінального кодексу України [1], є місце вчинення правопорушення, а саме – незаконне відкриття або використання валютних рахунків за межами України) [4].

Суб'єкт правопорушення – це фізична особа, в тому числі посадова, фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, юридична особа; державний орган, громадська організація, які володіють деліктоздатністю здатністю нести юридичну відповідальність за свої протиправні вчинки. Суб'єкти правопорушення поділяються на індивідуальні та колективні [4].

Суб'єктом правопорушення може виступати також і посадова особа –

суб'єкт фінансового права, наділений деліктоздатністю. Деліктоздатність посадових осіб виникає з моменту їх призначення або обрання на посаду і триває до закінчення терміну повноважень [4].

Іноземні громадяни і особи без громадянства, якщо вони не мають дипломатичного імунітету, підлягають юридичній відповідальності на загальних підставах (за винятком податкових правопорушень, де вони несуть обмежену податкову відповідальність) [4].

Колективним суб'єктом правопорушення може бути юридична особа, державний орган, громадська та інші організації, дії яких пов'язані з колективним ухваленням рішень у сфері фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування. Хоча суб'єктом відповідальності в таких випадках виступає юридична особа, це не виключає можливості відшкодування шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації фізичною особою, винні діяння якої призвели до цього. У роз'ясненні Президії Вищого Арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів за участю органів державної податкової служби» від 12 травня 1995 року

№ 02-5/451 із змінами, внесеними згідно з Роз'ясненнями Вищого господарського суду України від № 04-5/609 від 31.05.2002 року [6, с.2] : «було визначено деякі особливості притягнення до юридичної відповідальності фізичних та юридичних осіб за податкові правопорушення. Така відповідальність, встановлена податковим законодавством, застосовується лише до платників податків, які мають об'єкт оподаткування і зобов'язані у зв'язку з цим сплачувати відповідний податок, тобто відповідальність за правильність обчислення, своєчасність сплати податку та інших обов'язкових платежів і дотримання законодавства про оподаткування накладається на платників податків та інших обов'язкових платежів. Коли обов'язки зі сплати лежать на підприємстві, що виплачує дохід (при перерахуванні прибуткового податку з громадян), суб'єктом відповідальності (за неправильне обчислення, утримання податку, несвоєчасне перерахування його до бюджету) є саме підприємство» [6].

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони правопорушення є мотив і мета правопорушення. Під мотивом розуміється усвідомлене суб'єктом фінансового права внутрішнє спонукання, яким він керувався при скоєнні правопорушення. Мета – це наслідок, якого прагне досягти такий суб'єкт, скоюючи правопорушення [5; 6].

Склад правопорушення необхідно відмежовувати від самого правопорушення, тому що вони не збігаються, як явище (конкретне правопорушення) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду правопорушення) [1].

Класифікація правопорушень, які скоюють суб'єкти фінансового права, здійснюється за різними підставами [1].

Відповідно до ККУ: «1. Залежно від міри суспільної шкідливості (небезпечності) розрізняють злочини і проступки. 2. Залежно від характеру санкцій і галузей права, норми яких регулюють порядок їх застосування, правопорушення суб'єктів фінансового права поділя-

ють на кримінальні злочини, адміністративні проступки, дисциплінарні проступки, цивільно-правові проступки фінансові проступки» [1].

«Злочин – це суспільне небезпечні протиправні, винні дії чи бездіяльність фізичної осудної особи, яка досягла певного віку, що посягають на встановлений порядок функціонування фінансової системи України і за які ККУ передбачено кримінальну відповідальність» [1].

Чинне кримінальне законодавство містить велику групу норм, які визначають кримінальність діянь у сфері фінансової діяльності і юридичну відповідальність за їх скоєння, об'єднаних у самостійний VII розділ «Злочини у сфері господарської діяльності» Особливої частини Кримінального кодексу України. Об'єктом посягання таких злочинів є фінансово-банківська і бюджетна системи України (ст.ст. 199, 202, 204, 207-212¹, 216, 222, 223). Але у цій сфері можуть скоюватись і злочини, передбачені іншими розділами Кримінального кодексу, зокрема, службові злочини, розкрадання, тощо [1].

Адміністративними проступками суб'єктів фінансового права є порушення ними встановленого порядку здійснення господарської діяльності, порядку розрахунків, законодавства в сфері фінансів та оподаткування, законодавства щодо запобігання та протидії легалізації («відмиванню») доходів, одержаних злочинним шляхом, митних правил, відповідальність за які встановлена Кодексом України про адміністративні правопорушення [2].

Дисциплінарними проступками суб'єктів фінансового права є порушення ними трудової, службової дисципліни, передбачені

ст.ст. 141, 147, 148 Кодексу законів про працю України, Податковим кодексом, Законами України «Про державну службу» (ст. 14) [7], «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю» [8] тощо, дисциплінарними статутами, іншими нормативно-правовими актами.

В юридичній літературі фінансове правопорушення визначається як винне, здійснене діяння, що порушує норми фінансового права, за яке законодавством встановлено фінансово-правову відповідальність [6, с. 19].

Виходячи з цього норми податкового, бюджетного, банківського права також є фінансовими і Податковим кодексом прямо передбачено, що за податкові правопорушення настає не лише фінансова відповідальність. Тому погоджуємось з визначенням, яке дає Ю. Ровинський: «фінансове правопорушення – це діяння суб'єктів фінансових правовідносин, що спричинило порушення встановленого фінансово-правовими нормами порядку мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів, за яке передбачена юридична відповідальність» [6, с. 47].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно визначити і погодитися із загальним підходом про те, що наразі фінансовими проступками (правопорушеннями) слід вважати протиправні, карані та винні діяння, які вчиняють як фізичні, юридичні особи, податкові агенти чи законні представники, які мають на меті завдання матеріальної шкоди, порушення фінансової дисципліни та правопорядку та тягнуть настання фінансової відповідальності.

Анотація

У статті проаналізовано та досліджено поняття, сутність та зміст фінансового правопорушення. Розкрито теоретичні підходи до основних складових елементів фінансового правопорушення. Визначено ознаки фінансового правопорушення та специфічні властивості його суб'єктів та об'єктів. Аргументовано позицію щодо класифікації фінансових правопорушень в залежності від сфери вчинення у податковій, бюджетній, валютній та банківській. Досліджено питання підстав притягнення суб'єктів фінансових правовідносин до адміністративної, кримінальної та фінансової відповідальності. Проаналізовано нормативно-правове регулювання фінансових правопорушень та відповідальності за їх скоєння.

Доведено думку про те, що врегулювання управлінської діяльності у цій сфері є однією з найголовніших функцій держави в умовах сучасної ринкової економіки, адже саме вона вста-

новлює та визначає правові форми та методи прийняття відповідних рішень компетентних органів, з метою захисту економічних інтересів держави, забезпечення фінансової безпеки держави, захисту національних інтересів, контролю за рухом грошового обігу для всіх учасників і платників податків, головних розпорядників бюджетних коштів та ін. Специфіка таких правовідносин, полягає у розкритті механізмів для системи попереджувальних заходів з метою уникнення вчинення фінансових правопорушень, які вчиняються у бюджетній, податковій, банківській та валютній сфері.

Ключові слова: правопорушення, суб'єкт, об'єкт, злочин, фінансове правопорушення, відповідальність, фінансові правовідносини, зловживання правом, верховенство права, суб'єкти фінансового права.

Chechett S.V. Financial offenses: essence and characteristics

The article analyzes and researches the concept, essence and content of a financial offense. Theoretical approaches to the main constituent elements of a financial offense are disclosed. The signs of a financial offense and the specific properties of its subjects and objects are determined. The position regarding the classification of financial offenses depending on the sphere of commission in tax, budget, currency and banking is argued. The issue of grounds for bringing subjects of financial legal relations to administrative, criminal and financial responsibility has been investigated. The legal regulation of financial offenses and responsibility for their commission is analyzed.

The opinion is proved that the regulation of management activities in this area is one of the most important functions of the state in the conditions of a modern market economy, because it establishes and determines the legal forms and methods of making relevant decisions of competent bodies, with the aim of protecting the economic interests of the state, ensuring financial security of the state, protection of national interests, control over the movement of money circulation for all participants and taxpayers, the main administrators of budget funds, etc. The specificity of such legal relations consists in the disclosure of mechanisms for a system of preventive measures in order to avoid the commission of financial offenses committed in the budgetary, tax, banking and currency spheres.

Key words: offense, subject, object, crime, financial offense, responsibility, financial legal relations, abuse of law, rule of law, subjects of financial law.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України. Електронний ресурс. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 12.03.19).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Електронний ресурс. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 12.03.19).
3. Кучерявенко М.П. Податкове право України : підручник. Х. : *Право*. 2012. 528 с.
4. Воронкова О.М. Посилення протидії ухиленню від оподаткування в системі податкового адміністрування. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 2. с. 251.
5. Роздайбіда А. Адміністративна відповідальність за податкові правопорушення (проблеми законодавчого регулювання). *Збірник наукових праць Академії державної податкової служби України*. 2002. № 4 (18). с. 405.
6. Про деякі питання практики вирішення спорів за участю органів державної податкової служби від 12 травня 1995 року № 02-5/451 із змінами, внесеними згідно з Роз'ясненнями Вищого господарського суду України від № 04-5/609 від 31.05.2002 року. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 12.03.19).
7. Про державну службу: Закон України № 1774-VIII від 06.12.2016 Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 12.03.19).
8. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю: Закон України № 5463-VI від 16.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 14/2021

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Рослюк С.В.*

Верстка: *Канавка С.А.*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 9,53.
Замов. № 0721/246. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.